

KEŞİF VE TAMİRAT DEFTERLERİ İŞİĞİNDA AKKİRMAN KALESİ'NİN TAHKİMİ (XVIII. YÜZYIL)

Hakan ENGİN*

Öz: Turla Nehri kıyısında ve Karadeniz hinterlandında bulunan Akkirman kalesi, tarihi Boğdan coğrafyasının en stratejik ve müstahkem mevkiilerindendi. II. Bayezid'in 1484 yılındaki Boğdan seferiyle Osmanlı idaresine girmişti. Stratejik ehemmiyeti sebebiyle, bilhassa XVIII. yüzyılda Osmanlıların Rusya ile giriştiği savaşlarda, fonksiyonel olarak önemli bir üs haline getirilmişti. Bu bağlamda müteaddid defalar bakım ve yenileme işlemlerine tabi tutulmuştu. Değişen sınırlar, Osmanlı tahkimatlarının modernizasyon sürecine anlamlı bir ivme kazandırmıştı. Dolayısıyla Akkirman kalesi, zikredilen yüzyılın son çeyreğinden itibaren yoğun bir tahkim sürecine girmişti. 1792 yılından sonra da yabancı mühendisler, kalenin modernizasyon sürecinde istihdam edilmişti. Mevzubahis tahkim faaliyetlerinin incelenmesi, hem askeri hem de fiziki manada şehrin yapısal değişiminin anlamlandırılmasına katkı sunmaktadır. Bu çalışmada Akkirman'daki inşaat süreci, Osmanlı arşivlerinde zengin içeriklere sahip keşif ve tamirat defterleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ayrıca kalenin tahkimat yapısını bilimsel bir çalışmada konu edinen, Osmanlı arşivlerinde tespit edilmiş bir kale planı mevcut değildir. Ukrayna ve Rusya'daki arşivlerden tespiti mümkün olan kale planları ise yurt dışında arkeoloji, sanat, mimari ve askeri tarih çalışmalarına kaynak teşkil etmiştir. Proje amaçlı çizildiği anlaşılan yeni bir Akkirman kalesi planı da Osmanlı Arşivi'nden tespit edilmiş ve zikredilen birincil kaynaklarla birlikte bu makalede incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kaleleri, Akkirman, Tahkim, Turla Nehri, Keşif ve Tamirat Defterleri.

THE FORTIFICATION OF AKKERMANN FORTRESS IN LIGHT OF BUILDING SURVEY AND REPAIR REGISTERS (18TH CENTURY)

75

Abstract: The Akkerman Fortress, located on the banks of the Dniester River and in the hinterland of the Black Sea, was one of the most strategic and fortified positions in the historical geography of Moldavia. It came under Ottoman administration during Sultan Bayezid II's campaign in Moldavia in 1484. Due to its strategic importance, it was transformed into a functional military base, particularly during the 18th century when the Ottomans engaged in wars with Russia. In this context, it was repeatedly subjected to maintenance and renovation works. Changing borders gave a significant boost to the modernization process of Ottoman fortifications. As a result, the Akkerman Fortress entered an intense fortification process starting from the last quarter of the aforementioned century. After 1792, foreign engineers were employed in the fortress's modernization process. The examination of these fortification activities contributes to understanding the structural transformation of the city, both militarily and physically. In this study, the construction process of the Akkerman Fortress has been evaluated by considering the rich content of exploration and repair registers in the Ottoman archives. Moreover, there is no city plan in the Ottoman archives that addresses the fortification structure of the fortress in a scientific study. The fortress plans that have been identified from archives in Ukraine and Russia have served as sources for archaeology, art, architecture, and military history studies abroad. A new Akkerman Fortress plan, which appears to have been drawn for Project purposes, has also been identified in the Ottoman Archive, and it is examined in this article along with cited primary sources.

Key Words: Ottoman Fortresses, Akkerman (Cetatea Alba), Fortification, Dniester River, Survey and Repair Registres.

* Dr., İstanbul, e-mail: hakandyb@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3757-8984.

Giriş

Turla Nehri'nin (Diniester) Karadeniz'e döküldüğü noktada, ön cephesi bir kıyı gölü haline gelen körfezin sağ kıyısında bulunan ve antik Tyras kalıntıları üzerinde inşa edilen Akkirman, Asya ve Avrupa arasında önemli ticaret merkezlerindendir¹. Ortaçağdan itibaren *Moncastro*, *Maocastro*, *Bialgorod*, *Belgorod*, *Bilhorod Dnistrovsky*, *Cetatea Alba* şeklinde muhtelif dillerde telaffuz edilen ve Türklerin Akkirman formuyla kullandığı bu isim, umumiyetle “Beyaz Kale” anlamına gelir. Ebu'l Fida'ya göre Türkler bu ismi Akça-Kirman olarak da telaffuz eder². Ortaçağda Yunan, Alman, Ermeni, Levanten ve Ceneviz tüccarlarının sık uğradığı limanlardan olması sebebiyle Akkirman, XIV. ve XV. yüzyıllarda potansiyel olarak Moldova'yı (Boğdan) ayakta tutan Basarebya bölgesinin önemli unsurlarındandır³. Romen tarihçi Iorga, Boğdan beyi Stefan Cel Mâre'nin hükümdarlığını zikrederken (1457-1504), onun zenginliğine atıf yapar ve finansmanının Turla ve Tuna nehirlerinin sağladığı gümrük gelirlerinden kaynaklandığını vurgular. Bu manada Akkirman, bir liman kenti olması sebebiyle stratejik bir unsur olarak ön plandadır. XV. yüzyılın meşhur tarihçilerinden Laonikos Chalkokondyles da bu fikri destekler. Ona göre şehir, Boğdan'ın (Moldova) en önemli şehirlerinden ve hatta başkenti konumundaydı⁴.

Fatih Sultan Mehmed'in ikinci iktidarı zamanından itibaren (1451-1481) Osmanlılar, Tuna ve Turla nehirleri üzerinde hâkimiyet tesis etmeden batı ve kuzey hattında siyasi, askeri ve ekonomik bir ilerleme sağlayamacaklarının farkındaydı⁵. Akkirman ve Kili'nin Romen beylerinin idaresinde bulunması, Osmanlıların Baserabya bölgesindeki ilerleyişe engel teşkil etmekteydi. Böylelikle Karadeniz'de mutlak hâkimiyet, bilhassa bu iki kalenin ele geçirilmesi ile mümkün olabilirdi. Ancak Fatih Sultan Mehmed döneminde Boğdan'a yapılan seferlerde, bu stratejik mevkiilerin ele geçirilmesi mümkün olmamıştı⁶. Yine de Karadeniz'de mutlak hâkimiyet tesis etmek, Osmanlılar için stratejik bir hedef olarak güncelliğini koruyacaktı.

II. Bayezid saltanatının ilk yıllarında Kili ile Akkirman şehirleri, Boğdan Seferi neticesinde Osmanlıların idaresine girmişti (1484). Esasen Osmanlıların Akkirman şehri ile ilişkileri, askeri olduğu kadar ekonomik manada 1484 yılından önce aralıklı olsa da devam ediyordu⁷. Osmanlıların Tuna ve Karadeniz'deki kontrollü hâkimiyeti, kuşkusuz bu bölgedeki ticari faaliyetleri elinde bulundurma amacı da taşıyordu. Kuzeyden Tuna Nehri ve Karadeniz'e kolay ulaşım sağlayan en kestirme yollar, Romen beyliklerinin ithalat ve ihracat akışına yön veren ve Boğdan beyliği hâkimiyetinde Turla hattı ve bilhassa Akkirman limanı, merkezi bir konumdaydı. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine 1484 yılında girmesi, bu minvalde Boğdan'ın ekonomik olarak büyük bir darbe almasına sebep olmuştu⁸. Böylelikle Osmanlılar, hem askeri hem de ekonomik manada önemli bir ivme yakalamıştı. 1484 yılının müteakiben, Akkirman şehrinin askeri ve idari manada Osmanlı sistemine entegre edilecekti

¹ Ionel Căndea, *Cetatea Albă: Cercetări Arheologice și Istorice*, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016; Mustafa L. Bilge, “Akkirman”, *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 269-270; Besim Darkot, “Akkerman”, *İA*, c. I, İstanbul, 1979, s. 251; Aurel Decei, “Ak Kirman”, *EI*, I, 1979, s. 310-311.

² Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 269.

³ Nicoela Iorga, *Studii Istorice Asurpa Chilici și Cetatii-Albe*, Bucuresti 1899, s. 9.

⁴ Vitalie Josanu, “Grigore Ureche Despre Cucerirea Cetății Albe În 1465 Fictiune Sau Realitate Istorică?”, *Acta Moldaviae Septentrionalis*, V-VI (2006- 2007), s. 54.

⁵ Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hâtrâtı, Tarih ve Tabiat Vakfı*, İstanbul 2003, s. 82; Constantin C. Giurescu, *Istoria Romanilor*, București, s. 286-287.

⁶ Mihail Guboğlu, “Fatih'in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)”, *Belleten*, c. 57/ sy. 185 (1983), s. 139-176.

⁷ Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bakır paraların Akkirman şehrinde yapılan arkeolojik kalıntılarla sabit olması, bunun için anlamlı bir örnektir. Bkz. Dimitri Yanoc, “Ottoman Petty Coinage İn pre-Ottoman *Belgorod*, late 14th –1484”, *Revista de Cercetari Arheologice și Numismatice*, nr. 3 (2017), s. 346-348.

⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Pâna La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432)*, București 1946, s. 524; Kemal Beydilli, *Bir Yeniçerinin Hâtrâtı*, s. 79-81; Nicoela Beldiceanu, “1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi”, *Belleten*, c. 47/ sy. 186 (1983), s. 595-596.

1. Akkırman ile ilgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Literatür Değerlendirmesi

Türk tarihçiliğinde Akkırman kale kenti, literatüre kesif bir şekilde mevzubahis olmasa da hatırı sayılır çalışmaları zikretmek mümkündür. 1998 yılından itibaren Türkiye ve Ukrayna’da muhtelif resmi kurumlar tarafından desteklenen ve müşterek yürütülen arkeolojik çalışmalar 2006 yılına kadar devam etmiştir. Bu kapsamda Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Akkırman’da Evliya Çelebi’nin de zikrettiği Bayezid Camii ve bir Osmanlı hamamının tespitine dair arazi incelemelerine önemli katkılar sunmuştur⁹. Şehrin 1484 yılında Osmanlıların idaresine girmesi, burada yerleşik bir Müslüman-Türk nüfusunun iskânını ve bununla gelen güvenlik tedbirlerini, kültürel ve dini bir yaşam biçiminin oluşturulmasını gerekli kılmıştı. Osmanlı resmi evraklarından istifade ile 1484 yılını müteakip erken tarihli bazı belgeler, Hakan Engin ve Doç. Dr. Cengiz Fedakar’ın ortak hazırladığı bir çalışmaya konu olmuştur. Osmanlı kalelerinin teftiş ve idaresini içeren bu örnekleme, Akkırman’a ait erken tarihli kayıtlardan olması hasebiyle, serhad kalelerinin kontrol ve tanzimine odaklanmıştır¹⁰. Osmanlı Devleti idaresine girdikten hemen sonra, Akkırman’da yerleşik Müslim-Gayrimüslim nüfusu sosyal ve demografik olarak XVI. yüzyıl özelinde inceleyen Prof. Dr. İlhan Şahin’in çalışması, kentin demografik yapısına dair önem arz etmektedir. Şahin, mevzubahis yüzyılda Osmanlı tarihi için kıymetli külliyatlardan olan tahrir defterlerini referansla şehirde Müslüman, Hristiyan, Ermeni ve Yahudi nüfusuna, bunların kent ve kırsaldaki dağılımına odaklanarak mesleki uğraşları hakkında bilgiler sunmuştur. Şehirde meskûn nüfusa dair bilgiler verirken, buraya yapılan göçlerin nedenlerini, nüfus artış ve azalmasındaki faktörleri anlamlandırmaya çalışmıştır¹¹. Mevzubahis Müslüman-Türk nüfusun iskânı, kuşkusuz vakıflarla sağlanan adaptasyon, kent yaşamını güncelleyecek ve üretim artışına destek olacak yapılanmalarla kalıcı hale getirilirdi. Akkırman Sancağı dâhilinde bulunan Osmanlı vakıfları, bu manada Yavuz Sultan Selim Han vakıfları üzerinden Hamza Keleş tarafından incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışma, Osmanlı vakıflarıyla ilgili önemli bir kaynak külliyyatı sağlayan Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü envanterinde kayıtlı bulunan 1597 tarihli Silistre ve Akkırman Mufasssal Defteri ile aynı tarihli Evkâf defterleri temel alınarak hazırlanmış, vakıf köyler, kışlaklar ve çiftlikler incelenmiştir¹². Şehrin hinterlandı ve stratejik ehemmiyeti, Akkırman’ı bir ticaret kenti haline getirmişti. Osmanlı idaresine geçmeden evvel de Akkırman, gerek Karadeniz gerekse Doğu Avrupa ticaretine yön veren önemli merkezlerdendi. Öyle ki 1484 yılında Bayezid’in Kili ve Akkırman’ı ele geçirmesi, söz konusu iktisadi faaliyetlerin odak noktalarından olması sebebiyle, Romen prensliklerini büyük bir zarara uğratmıştı. Önemli bir ticaret ve gümrük merkezi olarak Akkırman’ın özel durumu, etraflı bir çalışmaya tabi tutulmamışsa da söz konusu bilimsel açığı gidermeye yönelik çalışmalar mevcuttur. XVI. yüzyıl tahrir defterleri perspektifinden Mustafa Işık’ın tez çalışması, Akkırman Sancağı özelinde demografi, nüfus yapısı ve iktisadi faaliyetleri temel almıştır. Çalışmanın muhteviyatı itibariyle ağırlık noktası, 701 numaralı tahrir defterinin Akkırman Sancağı özelinde transkripsiyonu ve sancağa tabi yerleşimlerin ekonomik faaliyetleriyle, vergilendirmelere dair değerlendirmelerdir¹³. XVI. yüzyılda Akkırman’da ticari faaliyetler, gümrük gelirleri ve buraya bağlı mukataa üniteleriyle birlikte bölgenin ekonomik bağlantılarını anlamlandırmak bakımından kıymetlidir. Söz konusu ilişki ağını anlamaya yönelik gümrük defterleri, bu anlamda muazzam veriler sunmaktadır. Kerim İlker Bulunur’un 1505 tarihli Akkırman gümrük defterlerine atfen yaptığı çalışma, şehrin iktisadi faaliyetlerine odaklanarak iskele kanunnameleri ile birlikte mevzubahis ticarete konu olan ürünler, bunların vergilendirilmesi ve hangi bölgelerle ilişki içerisinde olduğuna

⁹ Bozkurt Ersoy, “Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları”, İpek Yolu Konya Kitabı X, Konya, 2007, ss. 345-353.

¹⁰ Cengiz Fedakar-Hakan Engin, “Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkırman Örnekleri (1491-1505)”, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Aralık 2022, ss. 160-173.

¹¹ İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sy. 12 (1998), ss. 319-324.

¹² Hamza Keleş, “Akkerman Sancağı’nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. 21/ sy. 2 (2001), s. 179-188.

¹³ Mustafa Işık, 701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkırman Sancağı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008.

odaklanmıştır¹⁴. Zikri geçen ilişki ağının anlamlandırılması, şüphesiz Akkirman dışında kalan ancak hinterlandında sayılabilecek bölgelere ait çalışmalarla da söz konusu olabilir. Umumiyetle konu odağı olmasa da Akkirman'ı gerek ekonomik gerekse askeri manada etkileyecek bölgelere ait mikro çalışmalar da zikredilebilir. Bu suretle Doç. Dr. Alper Başer'in *Hocabey Limanı* ile Uğur Türkyılmaz'ın *Hocabey Kalesi ve Limanı* ile ilgili çalışmaları, bu ilişki ağı içerisinde zikredilebilir¹⁵.

Osmanlı serhad boylarının tahkimi, umumiyetle XVIII. yüzyıl perspektifinden değerlendirildiğinde muazzam bir veri kaynağıyla muhatap olmayı ve yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yönetiminin yabancı askeri mühendislerinden istifade etmesini anlamlandırmayı gerekli kılmaktadır. Prof. Dr. Oya Şenyurt, söz konusu yabancı askeri mühendislerden bilhassa Fransız François Kauffer ve Joseph Gabriel Monier'in boğazlar ve Batı Karadeniz kıyılarındaki tahkim faaliyetlerini konu edinmiştir. Söz konusu çalışmada Akkirman kalesi, muhteviyatı itibarıyla inşaat ve yenilenme sürecine dair geniş bir yer kaplamaktadır. Bahsi geçen dönemlerde, kalenin mevcut olduğu yerleşim yerinin topografyası ve fiziki yapısının irdelenmesi, kuşkusuz dönem anlatıları ve seyahatnamelerde ön plana çıkan bilgilerin birincil kaynaklarla bir bütün halinde incelenerek değerlendirilmesiyle anlamlı bir bütünlük sağlamaktadır. Evliya Çelebi'nin gözlemlerine dayanarak tespit edilen bilgilerin değerlendirilmesi, bu bağlamda önem arz eder. Yerleşim yeri ve kaleye dair gözlemleri, birçok akademisyenin muhtelif kentlerle alakalı çalışmalarına konu edilmiştir. Bundan bahisle Prof. Dr. Feridun M. Emecen'in çalışması dikkat çekmektedir. Emecen, Evliya Çelebi'nin notları ile birincil kaynaklardan hareketle, Osmanlı sınır hattının en stratejik bölgelerinden ve ileri karakollarından olan Özi ile Turla hattının en müstahkem unsurları Bender ve Akkirman şehirlerini, bu perspektiften ele alarak değerlendirmiştir. Osmanlıların ticari ve ekonomik kaygıları sebebiyle güvenli bir sınır kuşağı oluşturmak istediğini ifade eden Emecen, Akkirman'ın gerek kalabalık nüfusu gerekse fiziki yapısı itibarıyla birincil merkezlerden biri haline geldiğini vurgulamaktadır¹⁶. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Rusya Devleti hizmetinde bulunan Alman asıllı Baron von Campenhausen'in gezi notları, Akkirman kalesinin fiziki yapısına dair bilgilerimize katkı sunmaktadır. Ayşegül Kuş'un Campenhausen'in gözlemlerini içeren çalışması, Bender ve Akkirman şehirlerinin topografik yapısı ile birlikte, sosyal ve kültürel unsurlarına odaklanmıştır. Campenhausen'in Akkirman şehri ve kalenin fiziki yapısıyla alakalı gözlemleri, ölçüm ve ayrıntılar içermektedir¹⁷. Osmanlı kalelerinin askeri manada savunma-saldırı fonksiyonları ise son yıllarda rağbet gören çalışma konularındandır. Osmanlı hudut kalelerini genellikle XVIII. yüzyıl savaşlarına göre değerlendirmeye tabi tutan Doç. Dr. Cengiz Fedakar, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Akkirman'ı birinci elden kaynaklardan istifadeyle hem stratejik hem de fonksiyonel olarak değerlendirmeye tabi tutmuştur¹⁸.

Şayet gözden kaçırılmadıysa Akkirman'la ilgili Türk tarihçiliğinde kısıtlı çalışmalar, Osmanlıların hem Karadeniz hem de kuzey hattındaki stratejisini anlamlandırmada akademik olarak artması gerektiğini göstermektedir. Bilhassa Osmanlı evrakları, 1484-1812 yılları arasında gerek Akkirman gerekse bölgedeki muhtelif kalelerle ilgili muazzam veriler sunmaktadır. Nitekim daha önce yayınladığımız en erken tarihli vesikalar, Akkirman şehrinin askeri-idari işleyişi bakımından tespit edilmiş ilk belgelerdendi. XVIII. yüzyıl özelinde incelemeye tabi tutacağımız konu ise kalenin tahkim edilmesi meselesidir ki maalesef henüz bununla ilgili teferruatlı bir çalışma, Türk tarih literatüründe mevzu bahis edilmemiştir. Üstelik yine bu çalışmanın muhteviyatına paralel olarak kalenin tahkimi için

¹⁴ Kerim İlker Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)", Omeljan Pritsak Armağanı, Sakarya 2007, ss. 525-575; Aynı yazar, "Erken Osmanlı Döneminde Akkirman'da Ticaret", Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 345-353.

¹⁵ Alper Başer, "Turko-Tatar Roots of Modern Odessa: Hocabey and Karakermen", Acta Orientalia Hung, nr. 74 (2021), ss. 685-702; Uğur Türkyılmaz, Hocabey/Odessa Kale ve Limanı (1768-1774), (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2022.

¹⁶ Feridun M. Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), s. 219.

¹⁷ Ayşegül Kuş, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkirman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiye Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), ss. 25-47.

¹⁸ Cengiz Fedakar, "1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda Akkirman Kalesi'nin Fonksiyonu", XIX. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler), c. III, TTK, Ankara 2024, ss. 571-596.

hazırlanan ve proje maksatlı çizilen bir plan, yine Osmanlı arşivlerinin sunduğu muazzam veriler arasından tespit edilmiştir. Söz konusu plan, proje aşamasında kalsa da bilhassa 1792 yılını takip eden yıllarda, yabancı mühendislerin hazırladığı kartografik verilerden farklıdır ve tespit edilememiştir. Bu durum, Osmanlı coğrafyasındaki bölge ve şehirlere dair Türkiye'deki arşivlerin ne derece kıymet arz ettiğini göstermesine de emsal teşkil etmektedir.

Türk tarihçiliği dışında her birinden bahsetmek mümkün olmasa da Akkirman'ın tahkimat sistemi, demografisi, sosyal, kültürel, askeri ve ekonomik yapısına katkılar sunan çok sayıda bilimsel çalışmanın yapıldığı vurgulanmalıdır. Bu manada Nicolea İorga'nın Baserabya'nın en stratejik mevkielelerinden olan Kili ve Akkirman şehirleri ilgili XX. yüzyıl başlarındaki çalışması, önemli bir yer işgal etmektedir¹⁹. 1484 yılı seferlerinin kronolojisi, Kili ve Akkirman şehirlerinin fetih süreci ve bunun önemine odaklanan Nicoara Beldiceanu'nun çalışmaları ise Akkirman'ın Osmanlı idaresine geçiş süreci ile ilgili mevcut bilgilere, kullandığı kaynakların çeşitliliğine paralel olarak anlamlı bir bütünlük katmıştır²⁰. Son yıllardaki çalışmalar ise umumiyetle Akkirman'daki kazı çalışmaları ve elde edilen bulgular referans alınarak değerlendirilen askeri, sanatsal, mimari ve ekonomik tarih çalışmalarına odak noktası teşkil etmiştir. Bir ortaçağ kalesi olarak tanımlanan, ancak müteakip zamanlarda geliştirilen Akkirman kalesi ve etrafındaki arkeolojik çalışmaların XIX yüzyılın sonlarında başladığı, XX. yüzyılın başlarından itibaren de ivme kazandığı bilinmektedir²¹. Bu itibarla Paul Nicorescu'nun tetkikleri, çok sayıda çalışmaya referans olmuştur. Nicorescu, Akkirman kalesinin gerçek anlamda fiziki gelişimini, Ştefan cel Mare'nin (1457-1504) Boğdan voyvodası olduğu döneme atfetmektedir²². Öte yandan Victor Spinei, Gheorghe I. Brătianu, Nicolae Bănescu, Ioan Bogdan, Dan Floraeş ve daha birçok arkeolog ve tarihçi, XX. yüzyıl başlarından itibaren 2000'li yıllara kadar Akkirman şehrinin tarihine katkı sağlamıştır. Son yıllarda, Romen arkeolog İonel Căndea'nın çalışmaları da belirtilmelidir. Căndea, bu bölgedeki dini yapılar ve kale ile ilgili XX. yüzyıldan itibaren yoğun şekilde devam eden kazı çalışmalarının tetkiklerini yapmıştır. Ayrıca, zikredilen yüzyılda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan kazı çalışmalarının haritalarını, yeni tespit edilen planları ve elde edilen bulguları kronolojik olarak zikretmiştir²³. Daha önce ifade edildiği üzere Bozkurt Ersoy'un Akkirman'da yaptığı çalışmalar da bu bağlamda zikredilmelidir. Buradaki camii ve hamamın arazi çalışmalarına katkılar sunmuştur²⁴. Yine yakın tarihlerde, bilimsel olarak disiplinlerarası çalışmaların hız kazanması, arkeolojik ve tarihsel çalışmalara bir bütünlük kazandırmıştır. Bu çalışmalara muhtelif ülkelerden katılım sağlayan akademisyenlerin müşterek faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu suretle Svitlana Bilyayeva, Victor Ostapchuk, Caroline Finkel, Alex Turner, Tomasz Vazny, Olena Fialko, Richard Haddlesey, James Mathieu, Oleksandr Bilyayev tarafından yıllara sarıh devam ettirilen ortak çalışmaları zikretmek gerekmektedir. Ostapchuk ve Bilyayeva'nın ifade ettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla müşterek yürütülen çalışmalar, umumiyetle 1484-1806 yılları arasını kapsamaktadır²⁵. Öte yandan son yıllarda, Akkirman kalesinin tahkimat yapısı ile ilgili Rusya ve Ukrayna arşivlerinden tespit ve tetkik ettiği kale planlarını akademik tarihçiliğe sunan Mariana Şlapac'ın çalışmaları, hem askeri tarih hem şehir tarihi hem de arkeolojinin ilgili alanına girerek sıkça

¹⁹ Nicolae Iorga, *Studii Istorice Asurpa Chilici şi Cetatii-Albe*, Bucuresti 1899.

²⁰ Nicolae Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferi Askeri Hazırlıkları ve Kronolojisi", *Belleten*, c. 47/ sy. 186 (1983), s. 595-596.

²¹ Tudor Stavilla, "Istoria Artei Basarabene la Intersecţiile Sale Europene", ARTA, Chişinău 2011, s. 41.

²² Paul Nicorescu, *Cetatea Albă*, Craiova 1935, s. 12.

²³ İonel Căndea, *Cetatea Albă: Cercetări Arheologice şi İstorice*, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016; Aynı yazar, "Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine", *Tyras-Cetatea Albă-Belhorod-Dnistro's'kyj I*, Bucureşti, 2002, ss. 29-51.

²⁴ Bozkurt Ersoy, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", *İpek Yolu Konya Kitabı X*, Konya, 2007, ss. 345-353.

²⁵ Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-Archaeological Investigation of Akkerman Fortress", *Anatolian Archaeology*, 13 (2007); Victor Ostapchuk- Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, London 2009, ss. 137-170.

referans almaktadır. Konunun ilgilileri tarafından, umumiyetle onun tespit ettiği Akkirman kalesi planlarına atıf yapılmıştır²⁶.

Tüm bu kıymetli çalışmalar zikredilirken ifade etmek gerekir ki Akkirman kalesinin tahkim süreci ile ilgili Osmanlı resmi kaynakları, bilhassa keşif ve tamirat defterlerinin kullanımı noktasında eksik kalmıştır. Ayrıca bu çalışmada teşhir edeceğimiz plan, ilk kez literatürde yer edinecektir. Dolayısıyla çalışmamız, tahkim sürecinde mevzubahis birinci elden kaynaklara atfen, Akkirman kalesi ile ilgili tarihsel çalışmalara anlamlı bir bütünlük katmak gayesindedir.

2. Osmanlı Devleti İdaresinde Erken Tarihlerde Akkirman Kalesi'nin Tahkimi

Osmanlıların 1484 seferiyle idaresine aldığı Akkirman kalesine dair erken dönem kayıtları kısıtlıdır. II. Bayezid'in kaleyi kuşatması sırasında Osmanlı kaynakları kısmi bilgiler sunmaktadır. Meşhur Osmanlı müverrihlerinden Aşıkpaşazâde'nin 1484 seferi sırasında Akkirman kalesi ile ilgili verdiği bilgiler, abartılı olsa da kalenin tahkim ve teşhizi anlamında kayda değer bir tahayyül sunar. Osmanlı askerlerinin kaleyi kara ve deniz yoluyla muhasara altına aldığını kaydeden Aşıkpaşazâde, *Akkirman hisarının mükemmel derecede hazır, teşhizatının yeterli olduğunu hatta bunun yoğunluğunu Allah'tan başka kimsenin bilmediği* şeklinde mübalağalı ifadeler kullanır. Kalenin bilhassa güçlü hendek yapısını işaret eder. Ona göre takriben otuz yıllık bir çalışmayla kale duvarları çevresinde kazılan hendekleri, Osmanlı ordusu toprakla doldurarak kaleyi ele geçirmiştir. İçerisindeki kiliseler de camiye çevrilmiştir²⁷. Aşıkpaşazâde'nin tesadüf ettiği bu bilgiler, kendisinden sonra İbn Kemal de doğrular. Verdiği bilgiler, kalenin hendek hattının genişlik ve derinliğine odaklanır, doldurulmasının güçlüğüne işaretle Osmanlı ordusunun bu hendek hattını aşmak için birkaç köprü inşa ettiğini zikreder²⁸.

Yapısal özellikleri itibarıyla Akkirman kalesi, nehir kenarında yüksek duvarlı dört burcuyla klasik bir ortaçağ tahkimat sistemlerinden olduğu vurgulanmaktadır. Bilhassa XX. yüzyıl ortalarından itibaren tarihi Moldova (Boğdan) coğrafyasında devam eden arkeolojik çalışmalar, Akkirman ve bölgedeki diğer kaleli kentlerin yapısal özelliklerinin ve savunma sistemlerinin anlaşılması bağlamında önem taşımaktadır²⁹. Tarihi kaynaklarda, bu bölgede birçok tahkimat sisteminin dört burçlu yapısının etrafında ihdas edilen çevirme sisteminin, genellikle ülkenin voyvodaları tarafından inşa edildiğine, bu manada Bender, Kili, Suçava ve Akkirman kalelerinin benzer özellikler taşıdığı ifade edilmektedir³⁰. Arkeolojik kazılar ve tarihsel bulgulara atfen yapılan tetkiklerde, Romen beylerinden Stefan Cel Mare'nin (Büyük Ştefan/1457-1504) Akkirman kalesinin tahkimat yapısının güçlendirilmesinde, uzun süren hükümdarlık dönemine teşmil edilebilecek ciddi katkılarının olduğu zikredilir³¹. Hatta Romen arkeologlardan Paul Nicorescu, kalenin ve şehrin gerçek anlamda gelişimini Stefan'ın hükümdarlık dönemine atfeder. Romen voyvodaları tarafından kalenin birkaç kez onararak genişletildiğini belirtir³². XVII. yüzyılın Romen müverrihlerinden Miron Costin de kalenin küçük bir alanda güçlü dört kulesi ile etrafının kalın duvarlarla çevirili olduğunu, Ştefan Cel Mare döneminde büyük ölçüde

²⁶ Mariana Şlapac, *Cetatea Albă: Studii de Arhitectură Medievală Militară*, Chişinău, 1998; Aynı yazar, *Cetăţi Medievală din Moldova (Mijlocul Secolului al XIV-lea-Mijlocul Secolului al XVI-lea)*, Chişinău 2004; Aynı yazar, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", *Administrarea Publică*, nr. 3 (2007), ss. 18-25; Aynı yazar, "Moldavian Bastioned Fortresses. Characteristics/Cetăţile bastionare din Moldova, Caracteristici", *Historia Urbana*, Tomul XVIII (2010), ss. 231-247.

²⁷ Cengiz Fedakar-Hakan Engin, "Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkirman Örnekleri (1491-1505)", ss. 160-173.

²⁸ Veysel Göger, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2014, s. 117.

²⁹ Dan Floareş, *Fortificațiile Tării Moldovei, din Secolele XIV-XVII*, Iaşi, 2005, s. 9.

³⁰ Tamara Nesterov, "Etape Controversate ale Formării Arhitecturii Cetăţii Hotin", ARTA, Chişinău 2011, s. 42.

³¹ Duvarın inşası ile alakalı olarak voyvoda Stefan dönemine ait olduğu tespit edilen kitabeler için bkz. Ştefan S. Gorovei, "Stemele lui Ştefan cel Mare de la Cetatea Albă", *Studies and Materials of Mediaval History (SMIM)*, nr. XXIII (2005), ss. 215-226.

³² Paul Nicorescu, *Cetatea Albă*, Craiova, 1935, s. 12-13.

modernize edildiğini ifade etmesi, zikredilen bilgilerin teyidi anlamında önem arz eder³³. Öyle ki Stefan döneminde Kili kalesi, tahkimat yapısı itibarıyla Akkirman kalesi örneğine paralel bir şekilde inşa edildiği de bilinmektedir. Bu yapısal özelliğin temelinde, zikredilen kalelerin eski yapılarının çevirme sistemleriyle etrafı genişletilerek sivil ve askeri alanların ayrımı söz konusudur. Akkirman kalesinin tahkimat yapısının anlaşılmasına katkılar sunan Ostapchuk ve Bilyayeva'ya göre, Osmanlılar Akkirman'ı ele geçirene kadar, kalenin üç ana biriminin inşa edildiği ve yüksek ve kalın duvarlarıyla Ortaçağ örneklemeleri arasında dikkat çeken tahkimattı³⁴. İnşası ve tarihi süreçteki değişimi ile ilgili belirsizlikler söz konusu olsa da askeri-mimari çalışmalarıyla dikkat çeken Mariana Şlapac, kalenin yapısal olarak İstanbul surlarını temel aldığını vurgulayarak tahkimatının Bizans savunma mimarisi prensiplerine uygun bir şekilde sistematize edildiğini ifade eder³⁵. Arazi yapısına uygun olarak inşa edilen Akkirman kalesi, Turla Nehri kenarında kare şeklinde planlanmış bir iç kale görünümünde, silindirik dört kule ve düzensiz bir dış kale formatında etrafı duvarlarla çevriliydi. Mevzubahis iç kale burçları, güney ve kuzey kulelerinde değişken olarak 18 ila 22,5 metrelik bir yüksekliğe sahipti³⁶.

Osmanlıların 1484 yılındaki seferle Akkirman'ı ele geçirmesini müteakip Tuna, Turla ve Karadeniz mansabında cereyan eden ticari işlerliği daha fazla kontrol altına almak istemesi, 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Karaboğdan Seferi ile yeni bir ivme kazanmıştı. Tuna hattında İbrail, Baserabya bölgesinde Bender gibi stratejik kentlerin idaresine geçmesiyle, yoğun ticari faaliyetler kontrol altına alınırken, aynı zamanda bahsi geçen bölgelerde sınırlarını güvence altına almış oldu. İdari manada, müteakip zamanlarda değişimi söz konusu olsa da Osmanlılar, XVI. yüzyılın son çeyreğine doğru Silistre ve Akkirman'ı müşterek bir sancak haline getirdi³⁷.

Osmanlıların herhangi bir şehri idaresi altına aldıktan sonra, burada gerekli idari ve askeri düzenlemeleri yapması, mutad bir uygulamaydı. İlhakını müteakip burada yeni bir askeri-idari düzen tertip edilmişti. 1487 tarihli sayım defterlerinde Akkirman kalesi hisar erleri; komutasında dizdarın olduğu 54 cemaatle teşkil edilmiş toplam 429 askerden oluşuyordu³⁸. Bu askerlerin tertip ve teftişinin yanı sıra, Osmanlı muhasarası sırasında tahribata maruz kalmış kalenin fiziki olarak tahkimi de elbette söz konuydu. Ancak bu erken dönemlere ait inşaat faaliyetlerinin muhteviyat ve derecesi hakkında teferruata ulaşmak, mevcut kaynaklara göre şimdilik mümkün görünmemektedir. Akkirman kalesinin ana yapılarının günümüze kadar korunmuş olması, hem tarihçilere hem de arkeologlara önemli tarihsel ipuçları verse de zikredilen eksiklik, kale birimlerinin tadilat ve yenilenme süreçlerinin anlamlandırılmasına engel teşkil etmektedir. Son yıllarda konuya ilgi duyan araştırmacılar, haklı olarak bu eksikliği mevzubahis etmişlerdir. Metodolojik olarak tarih ve arkeolojiyi müşterek kullanmayı prensip edinen araştırmalarda, Osmanlı dönemine odaklanan çalışmalarını erken dönem için 1484-1699, geç dönem için 1700-1806 yıllarını kapsayan zaman dilimlerine ayırmış ve zikredilen erken dönem kayıtlarının parçalı ve teferruatsızlığı vurgulanmıştır³⁹.

1484 yılını müteakiben Akkirman, bir kaza haline getirilerek Osmanlı devleti idari ve askeri sistemine entegre edilmişti. Daha önce tespit ettiğimiz arşiv kayıtlarına göre, ilhakının hemen ardından kalede bir teftiş yapılmıştı. Bu durum, idari ve askeri manada gerekli olan nizamın sağlanmasına yönelik

³³ Romanya coğrafyasındaki arkeolojik çalışmalara önemli katkılar sunan Prof. Dr. Ionel Căndeă, Akkirman kalesine dair Romen müverrihlerin dönem anlatılarını kronolojik olarak değerlendirmiştir. Bunun için bkz. Ionel Căndeă, "Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie roumaine", Tyras-Cetatea Albă-Belhorod-Dnistro's'kyj I, Bucureşti 2002, ss. 29-51.

³⁴ Mariana Şlapac, Cetatea Albă: Studiu de Arhitectură Medievală Militară, Chişinău, 1998; Victor Ostapchuk- Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", s. 142.

³⁵ Mariana Şlapac, Cetăţi Medievală din Moldova (Mijlocul Secolului al XIV-lea – Mijlocul Secolului al XVI-lea), Chişinău 2004, s. 20; Aynı yazar, "Din Nou Despre Citadela Cetăţii Albe", Patrimoniul Cultural: Cercetare, Valorificare, Promovare, Vol. I., s. 107.

³⁶ Mariana Şlapac, "Din Nou Despre Citadela Cetăţii Albe", s. 104-106.

³⁷ Feridun Emecen, "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkirman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), s. 216-217.

³⁸ BOA, KK. d 4874 (Ra 892/Şubat 1487), s. 1-8.

³⁹ Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 144-145.

tertibatın erken tarihlerden itibaren sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Bahsi geçen resmi evraklar, 1484 yılında Akkırman'ın ele geçirilmesinden birkaç yıl sonraya aitti⁴⁰. Mevzubahis tahkim faaliyetleri olunca, tarihsiz ancak aynı formatta hazırlandığı ve muhteviyatı itibarıyla mezkûr teftiş kayıtlarına benzer *kazıyye* formatında hazırlanmış resmi evrakta, kalenin inşaat ve onarıma dair belki de en erken tarihli bir kayıt mevcuttu. Bu suretle belgenin, 1484-1491 yılları arasında yazıldığı ihtimali söz konusudur. Mevzubahis onarım, kalenin hisar-peçesi (*barbakan*) ile alakalıdır. Alçak olması sebebiyle, duvarlarının tamamına irtifâ verilmiştir. Sultan'ın namaz kıldığı yerde ibaresi, belgenin II. Bayezid'in kaleyi fethinden hemen sonra yazıldığı, tahkimat, teftiş ve muayenesinin de bu tarihlerde rapor edildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Belgede, Bayezid'in fetihten sonra namaz kıldığı yerde, su tarafında iki kolun tamamlanmadığı, tekml edilerek yükseklik verilmesi gerektiği, zikredilen hisar-peçelere bu yüksekliğin verildiği, hemen dibindeki hisar-peçe kapısının tamamlandığı ifade edilmişti. Muhasarada açılan gediklerin sağlam şekilde onarılmadığı için tekrar bir tamirat gündeme gelmişti. İskender Paşa'nın kaleyi dövdüğü taraftan, Özi tarafına bakan kısmı ise yeniden tamir edilmişti. Yaklaşık iki aylık bir zamanda, işlemin tamamlanması öngörülüyse de kış ayları olması sebebiyle mümkün olmadığı zikredilmişti⁴¹. Görünüşe göre Akkırman kalesi ile ilgili bu ilk inşaat işlemleri, umumiyetle nehir kenarındaki bölgeleri içermekteydi.

XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar kalenin tahkimatı ile ilgili resmi kayıtlardan pek fazla bilgiye ulaşılamadığı söylenebilir. 1570 yılında Boğdan voyvodasına gönderilen hükümler, kalenin tahkimi ile ilgili bilgilerde cüzi kalmaktadır. Bu tarihte sadece Akkırman varoşunun bazı bölgelerinin harap vaziyette olduğu vurgulanarak Boğdan'dan muhtelif kerestelerin tertip edilerek buraya gönderilmesi istenmiştir (Nisan 1570)⁴². 1574 yılına kadar gerek Akkırman gerekse civar bölgelerdeki Osmanlı kalelerinin tahkimi, Boğdan voyvodası İvan'ın isyanı ve bu bölgelerdeki stratejik tahkimatları ele geçirme teşebbüsleriyle ilişkilidir. Zira 1573 ve 1574 tarihli divan kararlarında, Akkırman ve civar kalelerinin güçlendirilmesi ve personel istihdamının yeteri düzeyde tutulmasını içeren emirlerin sıklığı dikkat çekmektedir. Teferruatı belirtilmese de kalenin tamirattan geçirildiği, ancak odak noktasının yerleşim yerleri olduğu zikredilebilir (Mayıs 1574)⁴³.

Bu tarihlerden itibaren XVI. yüzyıl sonlarına kadar inşaat faaliyetleri ile bağlantılı resmi kayıtlar ise muhtevası bakımından umumiyetle Eflak ve Boğdan reayasının bu faaliyetlerdeki yükümlülükleriyle alakalıdır. Gerek Eflak gerekse Boğdan reayası, kendilerine sınır olan Osmanlı kalelerinin tamirat vakitlerinde vazifelendirilerek hizmetleri söz konusu olmaktadır. Ancak Boğdan ahalisinin Osmanlılara ödemekle mükellef tutulduğu haraç ve benzeri vergileri, nakdi ya da aynı karşılığına mukabil bedenen hizmet talebi de dile getirilmekteydi. 1576 yılında Boğdan voyvodasına gönredilen hüküm, buna örnek gösterilebilir. Zira Boğdan reayasının, mevzubahis vergilerine karşılık, Akkırman kalesinin tamiratında bedenen çalışmaları talep edilmişti. Oluşan külfetin reaya arasında haksızlık yaratmaması için, imece usulü ile hizmet etmeleri mecburi addedilmişti. Şu halde reayanın bir kısmı tamirat hizmetlerine karşılık, vergi indirimi talep ederek seslerini yükseltmeye çalışıyordu. Divân-ı Humâyûn'a göre *kefere taifesi, kanun gereği ziraat ettikleri yerlerin öşürlerini, haraçlarını ya da mükellef tutuldukları diğer vergileri ödedikten sonra avarız, nüzul ve kürekçi gibi vazife ve mükellefiyetlerde tahammüllerine göre vergilendirilmişlerdi*. Bu bahisle muhalefetlerinin anlamsız olduğu, Osmanlı yönetimi tarafından dile getirilerek kalenin tamiratının ehemmiyeti vurgulanmıştı (Şubat 1576)⁴⁴. Yine de gerek vergi tahsilâtında gerekse tamirat hizmetlerinde Boğdanlıların muhalefetleri gündeme geliyordu ve bu durum, tahkimat sürecinde muhtelif aksamaların yaşanmasına sebep oluyordu. Nitekim 1590 yılında Boğdan voyvodası, kalenin tadilatı için tahsis edilen vergilendirmeleri, reayanın tahammüllünü aştığı için vilayetlerinden firar ettiklerini zikretmişti. Buna rağmen, bunların yakalanarak haraçlarını ödemeleri ya da sahip oldukları küçük ve büyükbaş

⁴⁰ Cengiz Fedakar-Hakan Engin, a.g.m., s. 165.

⁴¹ BOA, TSMA. e 755/51.

⁴² BOA, ADVNSMHM. d 9 hk 147 (29 L 977/6 Nisan 1570).

⁴³ BOA, ADVNSMHM. d 24 hk 364 (28 Z 981/20 Nisan 1573); ADVNSMHM. d 24 hk 516 (11 M 982/3 Mayıs 1574).

⁴⁴ BOA, ADVNSMHM. d 27 hk 570 (5 Za 983/5 Şubat 1576).

hayvanlara el konulması talimatı verilmişti⁴⁵. 1594-1595 yıllarında ise kaledeki tophane binası ile varoş bölgesinin tadilatı tekrar gündeme gelmişti. Teferruatı belirgin olmasa da kale tophanesinin harabeye döndüğü gerekçesiyle tadilatı emredilmiş ve Boğdan'dan gerekli malzemelerin temin edilmesi belirtilmişti⁴⁶.

Kalenin tamir ve yenilenme süreci ile ilgili önceki yüzyıla karşılık XVII. yüzyıl kayıtları, tadilat birimlerine dair kısmi ipuçları vermektedir. 1608 yılına ait veriler, Akkirman kalesinin kuzey bölgesindeki büyük kulenin elden geçirildiğini gösteriyor, ancak teferruat arz etmiyordu⁴⁷. Yaklaşık on yıl sonra kalenin, Kili ve Bender kaleleri ile birlikte acil bir şekilde güçlendirilmeye çalışıldığı divan kayıtlarından anlaşılmaktadır (Ağustos 1618)⁴⁸. Akkirman kalesinde, 1647-1652 yılları arasında neredeyse tüm yapılarında bir restorasyon gerektiği ve bu ihtiyacın büyük ölçüde giderildiği anlaşılmaktadır. 1647 yılında sadrazam Salih Paşa'dan Özi muhafızı Siyavuş Paşa'ya kalenin güçlendirilmesine yönelik gönderilen talimat inşaat faaliyetine başlandığını; 1652 yılındaki bir hüccet de Süleyman Bey vasıtasıyla işlemlerin tamamlandığına işaret etmektedir. Hüccetteki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, kale dizdarı Ali Ağa, Azeb Ağası Mustafa ve kale ileri gelenleri mahkemeye gelmiş, İsakçı ve bağlı birimlerine mukataa nazırı olan Tokadi Mustafa Ağa'nın vekili Süleyman Ağa huzurunda bazı ifadelerde bulunmuşlardı. Verilen beyanatlarda, Sultan Bayezid'in fethinin hemen ardından kaleyi tamir ettirdiği ve bakım faaliyetleri için iskele gümrük gelirlerinden her yıl 80.000 akçelik bir tahsisat ayrıldığını ve gerek görüldükçe talep edildiği ifade edilmişti. Fakat Süleyman Ağa'nın yaklaşık iki yıldır bu meblağı elinde tuttuğu ifade edilerek, tamir için bu kaynağın talebi mahkemeye sirayet etmişti. Tahsis edilen finansal kaynağın temin edilememesi, kalenin tamiratı konusunda gecikmeye sebep olmuştu. Süleyman Ağa ise bakım masrafları için 63.000 akçelik tahsisat dışında bir bütçe oluşturamadıklarını ifade etmişti.⁴⁹ Kalenin hangi birimlerinin tadilattan geçtiği konusunda muhteviyat söz konusu değildir. Yine de 1652 yılında kale içindeki caminin tamirat muhasebesi, 1647 yılında başlanan güçlendirme faaliyetinin, sosyal ve dini yapılara tam manasıyla aksetmediğine işaret etmektedir. Nitekim Özi Eyaleti mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya gönderilen arza göre, caminin bakım masrafları için 43.600 akçelik bir kaynağın İsakçı Nezareti ünitelerinden olan Akkirman İskelesi gelirlerinden karşılanması rica edilmiş ve tezkiresi verilmişti⁵⁰.

XVII. yüzyıla kadar resmi evraklardaki bilgi eksikliği, mübalağalı ifadelerine rağmen yüzyılın önemli simalarından Evliya Çelebi tarafından belli ölçülerde giderildiği ifade edilebilir. Akkirman şehrini seyahatnamesine konu ettiği düşünülürse, tasvirlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu yönüyle resmi evrakların teferruatsız bilgilerine karşılık, şehir tarihi çalışan ilgilileri için dikkatle yaklaşılması gerekse de izlenimleri kurtarıcı bir niteliktedir. Seyahatnamesinde sunduğu bilgiler, Akkirman kalesinin tasviri bakımından anlamlı bir hale gelir. Bu bağlamda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda Evliya Çelebi'ye atıf yapılmış ve bilgileri dikkate alınmıştır. Nitekim Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, katkı sunduğu kazı çalışmalarında Evliya Çelebi'nin konu ettiği bilgilerden istifade ettiğini dile getirmiştir⁵¹. Evliya Çelebi'ye göre, II. Bayezid tarafından Akkirman kalesi muhasara edildiği zaman şark tarafı, Karadeniz istikametinde son derece kumluk bir araziydi. Ancak tahkimatı yalçın bir kaya üzerine inşa edilmişti, derin ve geniş hendekleri vardı⁵². Çevresel olarak 3060 adımlık bir ölçüye sahip olduğunu ifade etse de kalenin iç bölgesini adımlamadığını zikreder ve taşradan üç

⁴⁵ BOA, ADVNSMHM. d 66 hk 517 (19 Ra 998/8 Ocak 1590).

⁴⁶ BOA, ADVNSMHM. d 72 hk 368 (6 Mayıs 1594/15 Şaban 1002); ADVNSMHM. d 72 hk 466 (10 B 1002/11 Nisan 1594).

⁴⁷ BOA, ADVNSMHM. d 81 hk 407 (21 S 1017/6 Haziran 1608).

⁴⁸ BOA, ADVNSMHM. d 82 hk 309 (1 N 1027/22 Ağustos 1618).

⁴⁹ BOA, A. DVN 28/70 (28 C 1111/21 Aralık 1699).

⁵⁰ BOA, İE. EV 10/1142 (20 Ca 1062/29 Nisan 1652).

⁵¹ Bozkurt Ersoy, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", s. 348.

⁵² Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), V. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 56-60.

kat kalenin tahkimatı olduğunu vurgular. Kalenin tamamını adımlayanların ölçümlerine göre 5600 adım olduğunu belirtir. Turla Nehri'ne bakan bölgesindeki alçak ancak duvarlarına vurgu yapar. Kalenin ense tarafı karadan oluşur, içindeki evlerin şark bölgesi yani Turla ve Karadeniz tarafına bakan kısmı, kumlu arazilere bakar ve üç kapısı vardır. Bu kapıların ikisi, Turla Nehri'ne nazır küçük kapılardır. Biri şark tarafına varoşa açık, son derece işlek üç kat demir kapıdır. Bu büyük kapının arasına iki adam sığar, burada kırk karışık topların Osmanlı serhaddinde bir benzeri bulunmaz şeklinde ifade eder. Ona göre kale içinde 1500 kadar tahta şendere ile örtülü evler vardı ve kiremit kullanılmazdı. Sultan Bayezid Camii ise tek minareliydi ve aşağı sur bölgesinde bir hamam bulunuyordu. Çelebi'nin Akkirman'ın bilhassa iç kalesini Galata kulesine benzeterek onun gibi dört kulesinin olduğunu, birbiri içinde büyük kuleler barındırdığını vurgulaması, yapının Ortaçağ formundaki özelliklerine atıf yapması bakımından önem arz eder. Bu iç kalede dizdar oturur ve ikamet ettiği binanın Turla'ya nazır görülmeye değer bir bina olduğunu da ekler. Zikrettiği iç kalenin *zir-i zemininde (sığınak) siyah barut o kadar çoktur ki miktarını Allah bilir* şeklinde mübalağalı ifadeler de kullanır. İç kalenin Turla Nehri boğazına kadar çok sayıda topla döşendiği ve büyük bir cephaneliğinin ve abartılı olsa da 200 kadar kulesinin varlığından bahseder. Ona göre kale, hendese ilmine göre inşa edilmiş güçlü bir hisardır. İki tarafı, Turla Nehri'ne bakar ve o bölgeler alçak, yokuş aşağı inerdi. İlginç olan ise Evliya Çelebi, kalenin hendek hattına bilhassa vurgu yapıyordu. Böylesine büyük ve derin bir hendek görmediğini, lağım bağlamanınve metris kazmanın imkânsızlığını zikrediyordu. Şehrin sivil yerleşimini de tasvir eden Çelebi, varoşun toplam on üç mahallesinin tamamının tahta örtülü, avlulu, bağ ve bahçesi olan evlerden oluştuğunu, ayrıca han ve kahvehanelere de sahip olduğunu belirtir. Şehrin on yedi yerinde sıbyan mektebi olduğuna dair bilgileri de dikkat çeker. İmaret, kervansaray, bimarhane, esnaf çarşısı olmasa da ahalinin çoğunun zanaatkâr ve esnaf olduğunu vurgulaması ise verdiği bazı bilgilerin çelişkilerini düşündürür. Zira XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında, Akkirman'da mevcut 17 han ve kervansaray ile 190 kadar vakıf dükkânından bahsedilmesi, bu manada Çelebi'nin verdiği bilgilere dikkatle yaklaşılmasını gerekli kılar⁵³. Kalenin tasvirine dair Evliya Çelebi'nin mübalağadan gayri olarak verdiği bilgiler, aynı yüzyılda yaşayan Romen tarihçilerden Miron Costin tarafından da yaklaşık olarak teyit edilir. Ona göre kalenin küçük bir alanda güçlü dört kulesi ile kalın duvarlarla çevirili olduğu, Ştefan Cel Mare (Büyük Ştefan) döneminde büyük ölçüde yenilendiğini ifade eder⁵⁴.

Resmi evraklara göre 1671 yılında Akkirman kalesine büyük bir yıldırım düşmüş, bazı bölgeleri harap olmuştu. Bu sebeple Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Ebubekir Ağa vasıtasıyla bir bakım faaliyetine başlanmış 1674 yılına kadar devam etmişti. Kalenin bir kısım birimleri ile sadece Sultan Bayezid Cami'nin tamiri, Ebubekir Ağa'nın faaliyetleri ile ancak 1673 yılında tamamlanmıştı⁵⁵. 7000 neccar ve taş ustası ile 10.000 kadar ırgatın görev aldığı, 20.000 kadar nakliye aracının sevkîyatı kullanımı düşünülürse, kalenin önemli ölçüde tahrip olduğu söylenebilir. Masraf defterlerinden anlaşıldığına göre gizli kapıların (Uğrin) duvarları, dizdar konağı ve büyük kule de yıldırım sebebiyle harap olmuştu. Bu durum, genellikle iç kale birimlerine ait yapılarda bir tamirat ve yenileme gereksiniminin olduğunu göstermektedir (Haziran 1673)⁵⁶. Öyle ki bir yıl sonra iç kalede Barut Kulesi de onarımdan geçmiş, duvarlarına (cidar) yaklaşık 1,5 metrelik bir irtifâ verilmişti⁵⁷.

1683-1689 yılları arasındaki uzun savaşlarda da Akkirman kalesinin muhtelif birimlerinin tamir ve yenileme işlemlerine tabi tutulduğu görülmektedir. Bu tarihlerdeki inşaat faaliyetlerinin odak noktası, yeni binaların eklentisi ile çeşitli askeri birliklere özel ikamet alanlarının inşasıydı. Resmi evraklara yansıdığı ölçüde zikretmek gerekirse, Kamanice'den nakledilerek Akkirman'da iskânı söz konusu olan askeri birlikler için ikamet yerleri ihdas edilmişti. 1699 yılında yeniçerilerden 90. ve 13. cemaatlerle çorbacı, cebeci, topçu, müstahfiz, yeniçeri ve sair askerler buraya sevk edilmişlerdi. Bunların iskânı

⁵³ Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 144-145.

⁵⁴ Tamara Nesterov, a.g.m., s. 41; Ionel Căndea, a.g.m., s. 33-34.

⁵⁵ BOA, C. AS 38/1755 (19 S 1082/27 Haziran 1671).

⁵⁶ BOA, C. AS 639/26925 (9 Ra 1084/24 Haziran 1673); Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 152.

⁵⁷ BOA, C. AS 36/1622 (28 Z 1084/5 Nisan 1674).

için Akkırman merkezinde Han Camii Mahallesi'nde 21, El-Hac Musa Mahallesi'nde 18, Emin Ali Mahallesi'nde 9, Üzümcü Mahallesi'nde 18, Bergama Mahallesi'nde 24, Cedid Mahalle'de 9, Nasuh Mahallesi'nde 21, Tatar Mahallesi'nde 8, Kaya Bey Mahallesi'nde 12, Yorizan? Mahallesi'nde 15 olmak üzere muhtelif hane, konak veya mesken şeklinde yapılar inşa edilerek askerlerin burada ikameti sağlanmıştı⁵⁸.

3. XVIII. Yüzyılda Akkırman Kalesi'nin Tahkimi

Osmanlıların idaresi altında bulunan bir kale-şehir, tahkimat yapısı itibariyle genellikle iki temel birimden oluşurdu. Bunlardan ilki, *iç kale* denilen ve ekseri askeri tesisleri barındıran ve hatta kalenin en eski ve ilk inşa edilen ana yapısıydı. Balkan coğrafyasında bilhassa Tuna ve Turla hinterlandındaki tahkimatlar, yapısal olarak ekseriyetle bu şekilde devralınmıştı ve zikredilen iç kale, güçlendirilerek etrafı yeni duvarlarla çevrilen bir savunma sistemine dönüştürülmüştü. İç kalenin etrafında oluşan bu yeni duvarlar, genel itibariyle kalenin çevirme sistemiydi ve *dış kale* olarak tanımlanırdı⁵⁹. Aralıklarla cereyan eden yenileme işlemleri, muhtelif eklentilerle uzun yıllara teşmil edilebilecek çalışmalarla birleştirilmesi, yapıyı fiziki olarak son zaviyesine taşırdı. İç kale surları ile çevirme sistemi arasında kalan alan, umumiyetle sivil yerleşimleri ihtiva ettiği gibi, muhtelif askeri binaları da kapsayabilirdi. Dış kale alanında ve çevirme sistemi dışında kalan bölgeler, genel olarak kazanın merkez ahalisinin dini, sosyal-kültürel ve ekonomik olarak faaliyette bulunduğu yaşam alanlarıydı⁶⁰. Bu iki temel unsur olan, Tuna ve Turla nehirleri kenarında ya da deniz kıyısına tekabül eden kale-kentlerde, kıyı hattından savunmayı tahkim edebilmek için *yalı kalesi/tabyası* veya *liman palankası/ kalesi* şeklinde telaffuz edilen üçüncü bir tahkimat alanı tanzim edilebilirdi. Bunlar, çoğunlukla kale ana duvarlarına entegre edilmekle beraber, bağımsız bir yapı olarak da inşası söz konusu olabilirdi⁶¹. Bilhassa tarihi Boğdan coğrafyasının ihtiva ettiği askeri-mimari yapıları inceleyen Mariana Şlapac, bu tarz tahkimat sistemlerinin umumiyetle Osmanlı devleti ve Rusya'nın hâkimiyetleri sırasında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda inşa edildiğini vurgulamaktadır. Kili, Bender, Hotin, İsmail, İbrail gibi birçok kale, topoğrafik bazı farklılıklarına rağmen, yenilenerek güçlendirilmişti⁶². XVIII. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe güçlenen ve Avusturya ile müşterek hareket ederek⁶³ büyük bir tehdit unsuru haline gelen Rusya'ya karşı Osmanlılar, bilhassa Tuna, Turla ve Karadeniz kıyısı hattındaki kaleleri önemli ölçüde güçlendirmek gayretine girmişti⁶⁴. Müteaddid defalar yapılan savaşları takiben belirlenen yeni sınırlar, hudutta kalan tahkimatları güçlendirme faaliyetleri çok daha fazla önem atfedilen bir durum haline geldi⁶⁵. Bu faaliyetler, genellikle 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra büyük bir artış gösterdi. Kuşkusuz Akkırman kalesi de zikredilen bölgenin en stratejik ve XVIII. yüzyıl boyunca tahkimi en fazla gündeme gelen kalelerinden idi. Dört kuleli yüksek burçlu kale, temelde bir iç kale formunda, etrafı duvarlarla çevrilmiş dış kalesine rağmen, bazı kalelerin aksine, dış kale surlarının etrafı da tekrar bir çevirme sistemi ile *iki iç kale* olarak güncellenmişti. Nitekim bazı keşif ve tamirat defterlerinde bu tanımlama, açıkça zikredilmiş ve dört kuleli ana yapıyı çevreleyen surlar *ikinci iç kale* şeklinde tarif edilmişti⁶⁶.

⁵⁸ BOA, AE. SMST. III 37/3627 (5 N 1062/10 Ağustos 1652).

⁵⁹ Hakan Engin, Teşkilat Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Muhafazası: Tuna Kıyısında İbrail Kalesi (1711-1829), Kitabevi, İstanbul 2023, s. 75-76.

⁶⁰ Hakan Engin, a.g.e., s. 71.

⁶¹ Mesela Niğbolu kalesinde ise bu tahkimat, kale ana birimlerinden bağımsız bir şekilde planlanmıştı. Bkz. BOA, PLK. p 1336; HAT 598/29331.

⁶² Mariana Şlapac, "Moldavian Bastioned Fortresses", s. 231-235.

⁶³ Virgina Aksan, Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 78.

⁶⁴ Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000, s. 209-211; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyat, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 726.

⁶⁵ Hakan Engin, a.g.e., s. 30.

⁶⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 16-17.

Turla Nehri kıyı hattında oluşturulan duvarlar ise kale ana surlarıyla birleştirilerek *yalı bölgesi* oluşturulmuştu. Ancak kalenin ana duvarları ile birleştirilmesine rağmen kapalı bir alan şeklindeydi.

XVIII. yüzyılın başlarında Akkirman kalesinin tahkimatına dair çok sayıda evraka ulaşmak mümkün olsa da teferruatlar ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren zenginleşmeye başlamıştır. Rusya'nın ciddi bir tehlike haline gelmesiyle sınır bölgelerinde Osmanlılar, tahkimatlarını fiziken güçlendirmeye üst zaviyeden bir önem atfetmişti⁶⁷. 1711 yılında başlayan Osmanlı-Rus harbinden hemen önce, Özi valisi Yusuf Paşa'nın kontrolünde harap olan birimler için bir tamirat defteri tutulmuştu. Bu defter, kalenin güçlendirilmesi için yapılması gereken faaliyetleri içeren bir keşif defteri statüsündedir (1709 sonları). Buna göre kalenin iç tarafından büyük kapının kemerine gelinceye kadar yaklaşık 37 metrelik harap duvarın düzenlemesi söz konusuydu. Balıkçı Kulesi'nin temeli, su sebebiyle boşalmış ve gizli (*uğrin*) kapıya kadar yerleri bozulmuştu. Buradan divanhaneye kadar mevcut hisar-peçenin nehre bakan duvarı, meyil vermiş ve bunun önlenmesi için dirsek yapılması tavsiye edilmişti. Su Kapısı tarafında *Ocaklı Kule* ve *Emirler Kulesi*'nin hendek ağzındaki duvarları, büyük kapı köprüsü dibindeki kemer, iç kalede büyük caminin güney tarafındaki kale duvarı, *Maşrapalı Kule* civarındaki su yolu, aynı kulenin hendek duvarlarının harap vaziyette olduğu belirtilmişti. Büyük kapı üzerinde bir oda yapılması, *Tahtalı Kule*, *Maşrapalı Kule*, *Katlı Kule*, *Akkule*, *Barut Kulesi*, *Balıkçı Kulesi Kethuda Kulesi*, *Hafız Kulesi*, *Carh Kulesi*, *Ağa Kulesi*, *Saat Kulesi*, *Darı Kule* ve *Kitabeli Kule* ismiyle zikredilen birimlerin tavan ve üst bölgeleri, *Cephane Kulesi* yakınındaki *dizdar odası* ve su tarafında iki kule ile tophanenin de onarımına ihtiyaç vardı⁶⁸. Tamirat işlemlerinin tatbiki için Bâb-ı Âli onay vermiş, gerekli malzemeler Bursalı İbrahim Ağa vasıtasıyla temin edilmişti⁶⁹. Defterde zikredildiği kadarıyla bakım işlemleri yaklaşık bir sene sonra tamamlanmıştı⁷⁰. Ancak Prut Savaşı başlamadan kısa bir süre önceki kayıtlara göre, kalenin tekrar bir tamirat gerekliliğini söz konusuydu. Bu durum, Yusuf Paşa'nın kontrolündeki muayenenin veya işlemin tamamlanmasına dair eksiklik olup olmadığı konusunda bir kuşku yaratmaktadır. Nitekim muayenede tavsiye edilen işlemler, tamamlanan faaliyetlerle neredeyse eksiksiz bir şekilde örtüşmektedir. Aynı kişi ve tarihe atıf yapmasa da kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli'ye sunulan bilgiler, Akkirman kalesinin tamirat işlemlerinde suistimalin olduğunu gündeme getirmiştir. Prut Savaşı öncesinde kalenin tahkimi söz konusuyken, merkezi yönetimin teşebbüslerine rağmen tamirat faaliyetlerini üstlenen görevlilerin hukuksuz işlemleri söz konusuydu. Özi valisi Yusuf Paşa'ya gönderilen bir emirde, kalenin tamiri için tayin edilen Kürekçi başı hazine darı Mehmed, kusuru sebebiyle yakalanarak hapsedilmişti (Şubat 1710). Bu faaliyet, doğrudan Prut Savaşı'na bir hazırlık mahiyetindeydi. Keza Gergerlizâde İsmail Ağa'nın tayini ile beraber, Akkirman ile birlikte Kılburun, İbrail ve Yergöğü kaleleri detayları belirgin olmasa da bir yenilenme sürecinden geçmişti⁷¹. Söz konusu suistimaller, kalenin gerçek anlamda tadilat ve yenileme işlemlerinde gecikmelere sebep oluyordu. 1722 yılında kale içinde baruthane yakınındaki divanhanenin harap vaziyette olmasından bahisle tamiri meselesi, benzer bir örnektir. Ortaya çıkan problem ise kale dizdarı ile cebecibaşı vekili arasında cereyan eden usulsüz müdahalelerdi. Tamirat işi cebecibaşı vekilinin uhdesine verilmiş, dizdarın da müdahale etmemesi kesin bir dille emredilmişti⁷².

Akkirman kalesinin tahkim faaliyetlerini içeren bilgiler, XVIII. yüzyıl ortalarına doğru zenginleşmekte ve müteakip zamanlarda artış göstermektedir. Keşif ve tamirat defterlerinde sunulan bilgiler, kalenin birimleri ile yenileme işlemlerinin muhtevasını daha detaylı hale getirmektedir. Bu yüzyılda teferruat addeden en erken tarihli kaynaklardan birisi de 1734 tarihli defterdir ve içeriği bakımından öncekilere göre daha geniştir. Nitekim kalenin birimlerinde birçok kulenin ismine, bu kaynakta rastlamak mümkündür. Çok sayıda güçlü kulesi, Akkirman kalesinin savunma sistemini gösteren temel birimlerindendir. Tamiratı gereken kulelerin, umumiyetle XVIII. yüzyıl sonlarında da varlığını devam

⁶⁷ Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 161.

⁶⁸ BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1121/24 Eylül 1709), s. 199-200.

⁶⁹ BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1121/24 Eylül 1709), s. 202.

⁷⁰ BOA, MAD. d 3882, (19 Receb 1122/24 Eylül 1710), s. 209.

⁷¹ BOA, ADVNSMHM. d 116 hk. 1325 (10 Z 1121/10 Şubat 1710); AE. SAMD. III 99/9829 (22 M 1122/23 Mart 1710).

⁷² BOA, ADVNSMHM. d 130 hk. 835 (29 Ra 1134 /17 Ocak 1722).

ettirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Buna göre *Tahtalı Kule*, *Ak Kule*, *Maşrapalı Kule*, *Emirler Kulesi*, *Peksimed Kulesi*, *Kitabeli Kule*, *Kemerci/Kömürcü Kule*, *Katlı Kule*, *Sefer Bey Kulesi*, *Tek Kule*, *Ağa Kulesi*, *Balıkçı Kulesi* ve *Mühimmat Kulesi*, tamiri gereken birimlerden idi. Bu kulelerin neredeyse tamamının çatı ve tavan bölgeleri, bazılarının merdivenleri ya da odaları harap durumdaydı. 1710 yılı kayıtlarında zikredilen aynı kulelerin, aynı bölgelerinde bozulmanın söz konusu olması, yaklaşık 25 yıllık bir zaman diliminden kaynaklanmış olmalıdır. Kara tarafında, *Ak Kule* hizasında ve su tarafında, *Ak Kule* ile *Maşrapalı Kule* arasında bulunan duvarların tamamının harap durumda olduğu belirtilmiştir. Kale içindeki cephanenin dört kulesinde tamirat gereksinimi, yapının büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Keza barut mahzeninin tavan bölgeleri ve *Bâb-ı Kebir* (Büyük Kapı) köprüsü de onarımı gereken birimlerden idi. Tamirat işlemleri için ihtiyaç duyulan malzemelerin çoğunluğu, tahta, meşe, şendere ve bunlar için kullanılacak çivilerdi⁷³. Öte yandan kullanılacak kireç de Akkirman kalesinde bulunmuyordu. Mevcut olan ise yeterli miktarda olmadığı gibi, kantar başına 20 paradan satılmasına rağmen, kirecin kullanılabilir hale gelmesi için yakılması (*hark*) gerektiği de ifade ediliyordu. Yakma işlemi için gerekli olan odunların buraya nakli de bir problem idi ve bu, belli başına bütçe tahsis edilecek sevk ve organizasyon gerektiriyordu. Belgede ifade edildiğine göre, kirecin yakılmasında kullanılacak odunların, sallarla Akkirman'a getirilmesi ön görülmüştü. Tamamı odun taşıyan bir sal, 200 guruşa sevk yapıyordu. Bir sal odun ile iki kuyu kireç yakılabiliyordu. Tahminen iki kuyudan 1.000 kantar kirecin hâsıl olabildiği, sevk ve idaresi, kullanımı ihtiyacın belirlenmesi bakımından verilen önemli bilgilerdir⁷⁴. 1734 yılında başlayan ve 1737'ye kadar kalenin güçlendirme faaliyetlerinde dikkati celb eden bölge, surların dışında kalan şaranpo hatlarıydı. Bu bakım ve onarım işlemleri Kapanizâde Osman Ağa'nın kontrolünde başlamış, Bina Eminî Süleyman Efendi marifetiyle 1736-1739 Osmanlıların Rusya ve Avusturya ile giriştiği savaşlarda devam ederek kalenin şaranpo bölgeleri yenilenmişti⁷⁵.

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar parçalı şekilde tamir ve tahkim edilen Akkirman kalesi, 1757-1761 yılları arasında aralıksız bir inşaat faaliyetine tabi tutulmuştu. Bu tarihlerdeki kayıtlar, kale birimlerine ve ölçümlerine dair detayların görülmesi bakımından anlamlıdır. Temmuz 1757 yılından kısa bir süre önce kalede geniş bir muayene çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yeniçeri ocağı mensuplarından 80. cemaat için bina edilen kışanin varlığından söz edilebilir. Dört odalı bu kışanin bir sofası, matbah ve kileri mevcut olmakla birlikte yaklaşık 22,5x12,5 metre ölçüsündeydi⁷⁶. Ağustos ayına ait mali kayıtlara göre, bu tarihe kadar 521 günlük bir tamirat faaliyeti devam etmiş ve bu süre içerisinde Hasan Ağa 159, Kasım Ağa ise 362 gün bina emini vazifesini üstlenmişlerdi. Bu iki bina eminin görevleri süresinde tutulan defterler, Akkirman kalesinin tahkimatı ve bağlı birimlerine dair neredeyse adres gösterir bir muhtevaya sahiptir. Hasan Ağa'nın vazifesi döneminde yapılan çalışmalarda, kale *büyük cephanesi* geniş ölçüde revize edilmiş ve yakınında yeni anbarlar, taş temel ve etrafında set duvarlarla güçlendirilmişti. Büyük kale kapısı (*Kebir Kapı*) yakınındaki eski anbarlar ve dehlizlerin harap mahalleri de onarılmıştı. *Nevbetçi Kulesi*'nden büyük kapıya kadar olan hariç bölgelerde, yaklaşık 135 metrelik bir duvar inşa edilmişti. İç kalede zir-i zemin (*sığınak*) üzerinde birbirine yakın iki kargir duvar ve iç kalede mevcut olan anbarlar, iç döşemeleriyle birlikte güçlendirilmişti. Yine bu civarda bulunan *barut mahzeni* de elden geçirilmişti. Hasan Ağa'nın faaliyetleri, genel olarak bu bölgedeki çalışmalara odaklanmıştı⁷⁷. Kasım Ağa döneminde ise *Uzun/Özi*? *Kule*'nin (yaklaşık 37,5x2,25x0,75 metrelik) tadilatı yapılarak haricindeki set duvarlar, *Kebir Kız Kulesi*, cephanelik mahalli, *Barut Kulesi* (yaklaşık 51x2,35 metre), yeni anbarlar, seğirdim yolları, nöbetçi odaları, bu civarda kargir matbah, *Kitabeli Kule* mahallindeki duvar, *Kethuda Kulesi* duvarları, *Bab-ı Kebir* (büyük kapı) ile *Nevbet Kulesi* arasındaki *Nevbet Tabyası*'nın duvarı, zindan içi ve dışı, top anbarı, köprü tarafındaki set duvar, bunun etrafındaki mazgalı köprü muhafaza tertibatının

⁷³ 196.000 adet şendere, 980 kiriş, 1250 adet meşe elvah, 638.000 kadar şendere çivisi.

⁷⁴ BOA, D. BŞM. d 41012, s. 2.

⁷⁵ BOA, C. MTZ 18/851 (22 Za 1147/15 Nisan 1735); C. AS 618/26067 (11 R 1150/8 Ağustos 1737); AE. SMHD. I 30/1791 (11 B 1150/4 Kasım 1737).

⁷⁶ BOA, C. AS 1160/51635-1 (9 Za 1170/26 Temmuz 1757).

⁷⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 1-2.

taş duvarları yenilenmişti. *Balıkçı Kulesi*'ne geçişteki yolun sağ ve sol tarafında bir duvar inşa edilmişti (yaklaşık 33 mt uzunluğunda olup, 3 metre yüksekliktedir). Hendek taraflarındaki *hisar-peçe* duvarları ile bir kısım hendek duvarı onarılmıştı. *Katlı Kule*'nin çatısı ve önünde bulunan topların altında müstakil büyük tabyanın etrafında korkuluk duvarı bina edilmiş, tophane tarafındaki iki kule arasındaki duvarlar ve kulelerin örtülerine de müdahale edilmişti. *Peksimed Kulesi* tarafında ve Turla Nehri kıyısındaki harap duvarlar onarılmıştı. Kalenin şaranpo hattı ensesinde yaklaşık 682 metre uzunluğunda, 1,5x1,5 metre genişlik ve yükseklik ölçüsüne sahip uzun bir duvar ihdas edilmişti. Kalenin iç tarafındaki seğirdim mahallinde yaklaşık 300 metre uzunluğunda bir de rıhtım yapılmıştı. *Katlı Kule* karakolhanesinin hisar-peçesi, koltuk ve köşe duvarları ile *Maşrapalı Kule* mahallinin hisar-peçesi, *Uzun/Özi Kule* ile *Kitabe Kulesi* arasındaki hisar-peçe duvarı, *Nevbethane Kulesi* ile *Kitabeli Kule* arasındaki duvar, *Kebir Barut Kulesi* altındaki duvarlar da yeniden tanzim edilmişti. Turla Nehri'ne bakan uçurum üzerinde kargir set duvar, *uğrin* (gizli) kapıdan yine nehre inen mahalde korkuluklar, küçük hendek bölgesinde set duvarlar, bu mahaldeki boğazın hendek mazgallarındaki set duvarlar tanzim edilerek aynı hendek önündeki köprü'nün kemer ve duvarları da onarımdan geçmişti. *Katlı Kule* tarafındaki lağım mahalli, bu civarda donanma unsurlarının top şenlikleri için duvarlar ve *Balıkçı Kulesi*'nin duvarları, *Carh Kulesi* döşemeleri tekrar bir tamirata tabi tutulmuştu. Bu tamirat faaliyetlerinin merkezini çoğunlukla Akkirman kalesinin güçlü kuleleri ile bunları tahkim eden yapılar oluşturmaktaydı. *Kitabeli Kule*, *Nevbet Kulesi*, *Carh Kulesi*, *Kethuda Kulesi*, *Cin Kulesi*, *Erzen Kulesi*, *Hafız Kulesi*, *Balıkçı Kulesi*, *Tahtalı Kule*, *Ak Kule*, *Peksimet Kulesi*, *Emirler Kulesi*, *Maşrapalı Kule*, *Balıkçı Kule*, *Katlı Kule*, *Nevbet Kulesi*, *Kız Kulesi* gibi birimlerin iç ve dış bölgelerinde düzenlemeler yapılmıştı⁷⁸. *Emirler Kulesi* civarında kargir kemerin duvarları, lağım yolu hatları, iç kale hisar-peçeleri, *Bab-ı Kebir Kulesi*'nde topçu kademe ve koltuklarının duvarları, *Emirler Kulesi* ve *Peksimet Kulesi* arasındaki duvarlar, *Erzen Kulesi* civarındaki duvarlar ile *Nevbet Tabyası* elden geçirilen birimlerden. *Balıkçı Kulesi*'nden büyük kapıya ve buradan *Emirler Kulesi*'ne istikametinde devam eden taş duvarlar, *Erzen Kulesi*'nin örtüleri, *Kız Kulesi* mahalli, *Mühimmat Kulesi*, *Barut Kulesi*, zir-i zemin ve cephanelik büyük ölçüde restore edilmişti. Tamirat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla büyük cephanenin dört tarafı yaklaşık 150 metre uzunlukta ve 15 metre yükseklikteydi⁷⁹. Büyük kapı (*Bâb-ı Kebir*) ile hendek arasında üç katlı, tabanlı ve korkuluklu bir asma köprü, yeni bir yapı olarak 13,5 metre uzunlukta ve 6 metre yükseklikte olmak üzere inşa edildiği de bilgiler arasındadır⁸⁰. Sadece Kasım Ağa zamanında yapılan tahkimat çalışmaları ile kaldırım, rıhtım ve diğer yapılar için 20.500 guruşluk bir kaynak tahsis edilmişti⁸¹. Birkaç yıl sonraki yenileme çalışmaları ise Akkirman kalesinin önemli unsuru olan kuleleri için daha fazla detay içermesi bakımından anlamlıdır. Yine Kasım Ağa'nın bina eminliği yönetiminde cereyan eden faaliyetlerde, kalenin bazı mahalleri için tekrar bir tamiratın söz konusu olduğu ve bir yıl önce yani 1758 yılındaki icra edilen çalışmalarının yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. 1759 yılında Babadağı, Şumnu, Hazergrad, İsakçı, Tırnovi, Rusçuk, İsmail, Niğbolu, Zıştovi ve sair yerlerden çalıştırılmak üzere işçi ve amelelerle birlikte çok sayıda nakil vasıtası talep edilmişti. Bu bağlamda iç kale surları, kale kapıları, top, barut ve zahire anbarları, hendek duvarları, şaranpo hatları, muhtelif kulelerin harap mahalleri, tavan örtüleri, iç döşemeleri, kapıları, seğirdim yolları ile birlikte önemli bir onarımdan geçmişti. Akkirman kalesinin kulelerine dair ölçümler, tamiratta verilen bilgiler hesaba katıldığında, daha belirgin bir muhteviyat arz eder. Kulelerin söz konusu tamiratlarda verilen ölçümleri, şayet sadece harap mahalleri değilse aşağıdaki gibi bir yükseklik ve etraf ölçüsüne sahipti.

⁷⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 4.

⁷⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 3.

⁸⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 4.

⁸¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 15923, s. 5.

Tablo 1: Kale Birimlerinin Tadilatla Belirtilen Ölçümleri (metre)

Tahkim Edilen Kale Birimleri	Uzunluk	Yükseklik	Genişlik	Çevresel
<i>Uzun/Özi? Kulesi</i>	60	11,25		56,25
<i>Kebir Kız Kulesi</i>	45	10,5		56,25
<i>Kebir Mühimmat Kulesi</i>	45	10,5		39
<i>Barut Kulesi</i>	37,5	11,25		56,25
<i>Barut Mahzeni</i>	21		13,5 ⁸²	
<i>Balıkçı Kulesi</i>	42		9	
<i>Balıkçı Kulesi 'ne giden yolun sağ ve sol duvarı</i>	33	1,25		
<i>Tahtalı Kule</i>	37,5	11,25		
<i>Kanlı Kulesi</i>	45	9		
<i>Ak Kule</i>	42	10,5		
<i>Peksimed Kulesi</i>	45	10,5		
<i>Emirler Kulesi</i>	45	10,5		
<i>Hafız Kulesi</i>	37,5	10,5		
<i>Kethuda Kulesi</i>	41,25	11,25		
<i>Hüseyinli Kulesi</i>	41,25	11,25		
<i>Carh Kulesi</i>	45	9		
<i>Kale haricindeki şarango hattı</i>	682,5			2730
<i>Kale hendek duvarı</i>	232,5			
<i>İç kale ve hendeklerde uğrin kapı 8 adet için</i>	1,5		1,5	
<i>5 Uğrin (gizli) kapı üzerinde nöbethane ve karakol</i>	6			
<i>Bu kapılara giden seğirdim yolları</i>	45			
<i>Zindan</i>	11,25		10,5	
<i>Rıhtım</i>	9		7,5	
<i>Kale Büyük Kapısı 'nın üst tarafı</i>	30		5	
<i>Büyük Kapı 'nın asma köprüsü</i>	2,5		6	

Ağustos 1757 yılında bina emini Kasım Ağa'nın tamirat işlerinin ekserisinin tamamlandığını bildiren arzında, bakiye yerlerin de kısa süre içerisinde nihayete ereceği bildirilmişti⁸³. Haziran 1761 yılında ise Sultan Bayezid Camii'nin ahalinin dini görevlerini yerine getiremeyecek derecede olduğu ifadesiyle, tamir için tayin edilen Süleyman Efendi'nin tespitlerine göre 3388,5 guruşa ihtiyaç duyulmuştu⁸⁴. Öyle anlaşıyor ki 1757 yılında başlayan kalenin tahkim faaliyetleri, sivil ve askeri yapıları kapsayan ve yaklaşık dört sene süreyle devam eden bir faaliyet silsilesiydi. Muhtelif

⁸² Mahzen altında dehliz de yapılmıştır ve yaklaşık 22,5x15 metrelik bir ölçüdedir.

⁸³ BOA, C. AS 1067/46954 (9 M 1174/21 Ağustos 1760).

⁸⁴ BOA, C. AS 21/1012 (4 Za 1174/7 Haziran 1761).

bölgelerin hem malzeme hem de gelir kaynakları Akkirman kalesinin zikredilen bina işlerine kaynak olarak kullanılmıştı⁸⁵.

1768-1774 yılından itibaren Akkirman ve diğer tahkimatlarının güçlendirilmesi faaliyetleri, değişen sınırlara paralel bir şekilde ivme kazandığını zikretmek gerekir. Bilhassa Osmanlı ülkesinin Tuna ve kuzeyinde cereyan eden savaşların neticelerine bağlı olarak belirlenen yeni sınırlar, yeni coğrafi statünün gerektirdiği ölçüde yeni faaliyetleri uygulamaya gerekçe olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Akkirman kalesinde gerçekleşen inşaat faaliyetleri, potansiyeli itibarıyla umumiyetle mevcut duvarlar ve güçlü kulelerinin tamir ve yenilenme gayesiyle fonksiyonel olarak güçlendirildiği zikredilebilir. Ancak bu tarihten itibaren keşif ve tamirat defterleri dikkate alındığında, serhaddin diğer güçlü kaleleri gibi Akkirman kalesi de yeni bir perspektiften inşa faaliyetlerine tabi tutulmuştur. Bu anlamda kaleye ait çok sayıda muayene defterinin mevcudiyeti düşünüldüğünde, bu farkın rahatlıkla müşahade edilebildiği görülür.

4. Tahkimat Birimlerini Güçlendirme Faaliyetleri: 1774-1792

1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşında Akkirman kalesi, gerek tahkimat yapısı gerekse stratejik bir bölgede olması sebebiyle önemli bir rol üstlenmişti. Tuna ve Turla nehirleri ile Karadeniz hattında cereyan eden askeri sevkیاتlarda, fonksiyonel olarak önemli bir merkez durumundaydı. Ancak Rus ordularının yoğun tazyikleriyle muhasara edilmiş, ahalinin can güvenliğinin teminatıyla, müdafiler tarafından teslim edilmişti ve böylelikle Bucak havzası Rusların kontrolüne geçmişti⁸⁶. 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, ele geçirdiği Osmanlı toprakları ve kalelerini terk etmeyi kabul etmişti. Ancak Kırım, Osmanlı Devleti'nin himayesinden çıkarılarak müstakil bir devlet haline getirilmişti. Antlaşmanın 16. Maddesinde Ruslar tarafından işgal edilen Eflak, Boğdan ve Bucak bölgeleri ile Kili, İsmail, Bender'le birlikte Akkirman kalesinin de Osmanlı Devleti'ne teslimi kabul edilmişti⁸⁷. Müteakip zamanlarda bu bölgenin Ruslar tarafından ilhakına zemin hazırlayacak gelişmeler söz konusu olmuştu⁸⁸. 1768-1774 harbinin başarısızlıkla neticelenmesi, Osmanlı Devleti'nin hârici siyasetine de yeni bir boyut kazandırmıştı. Toprak kayıplarını telafi etme gayesinde olan Osmanlılar, Kaynarca Antlaşması'nın en ağır maddelerinden olan Kırım'ın serbestisi meselesine paralel olarak ilgili maddelerin sürüncemede bırakılmasına yönelik politikalar izlemişti. Rusya'nın yeni talepleri de birçok konunun tekrar gündeme gelmesine zemin hazırlamıştı. Kırım'ın yeni statüsü, Özi Nehri (Dinyeper) Boğazı'ndaki kalelerin teslimleri, esirler, ticari imtiyazlar, deniz taşımacılığı ve muhtelif yerlerde açılması düşünülen konsolosluklar gibi başlıca görüşme konuları, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir ilavesi niteliğinde 1779 yılında *Aynalıkavak Tenkihnâmesi* ile neticelenmişti. Bununla Kırım'ın serbestiyeti ile Rus yanlısı Şahin Giray'ın Hanlığı'nın kabulü, Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmesi kesin olarak kabul edilmişti⁸⁹. Osmanlı Devleti bir yandan Rus ilerleyişini durdurmak bir yandan da Kırım'da ortaya çıkan yeni statünün aleyhine sonuçlarını telafi etme gayretine girmişti⁹⁰. Antlaşmayı müteakip senelerde Rusya ile aralarında mevzubahis ihtilaflar, Osmanlıları sınır hattında onların askeri faaliyetlerine karşılık güçlü tedbirler almasını gerekli kılmıştı. Dolayısıyla 1774 yılında imzalanan antlaşmadan itibaren hâsıl olan mevcut koşullar, serhad bölgelerdeki tahkimatların önemini daha da arttırdı. Tuna savunma

⁸⁵ BOA, C. AS 58/2736 (17 S 1173/10 Ekim 1759).

⁸⁶ Cengiz Fedakar, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaş'ında Akkirman Kalesi'nin Fonksiyonu", s. 582-585.

⁸⁷ BOA, TSMA. d 9921 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745), s. 4; Kaynarca Antlaşması'nın Türkçe sureti 16. madde; Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l Vukuât, c. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s. 79-80; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. IV., TTK, Ankara 1953, s. 128.

⁸⁸ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, c. I, IRCICA, İstanbul 1999, s. 63.

⁸⁹ Fikret Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", Türkler, XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 545.

⁹⁰ BOA, TSMA. d 9921 (Evâsıt-ı N 1188/19 Ekim 17745).

hattındaki mevcut istihkâmların neredeyse tamamı yeniden tertip edildiği gibi, Turla Nehri kıyısında ve bu havzada olan Osmanlı kaleleri de güçlendirildi⁹¹.

Akkirman kadısının ilamında, Ruslarla yapılan antlaşmadan sekiz ay kadar önce kalenin Turla Nehri'ne bakan hatları ve boğaz bölgesi Rus ordu unsurlarının top darbeleriyle harap bir hale geldiği zikrediliyordu. İç kale, kuleler, surların muhtelif yerleri ile varoş bölgesindeki ibadet yerleri de tahrip edilmişti. Bayezid Evkafı gelirlerinden, cami ve Çifte Hamam için 500, kale birimleri için de 6000 gurusluk bir tahsisat, onarım işlemlerine kaynak olarak sarf edilmişti (Haziran 1775)⁹². Ancak Hassa mimarı Abdullah Ağa'nın muayenesinde, tamire ihtiyaç duyulan bölgeler, cami, iskele ve hamam için yaklaşık 15.000 gurusluk bir kaynak ön görülüyordu. Vakıf gelirleri yeterli olmadığı için hamamın tamir masrafı Anadolu, Haremeyn ve Baş Muhasebe'nin muhtelif kalemlerinden tahsis olunmuştu. Toplam masrafı ise 25.746 gurusluk olarak belirtilmişti⁹³. Ahali ileri gelenleri, müteakip zamanlarda Akkirman'a tayin edilen Ebubekir Ağa'nın, harap halde bulunan kale mevzileri için kendisine tahsis edilenden başka, haricen gönderilen meblağın da camii için harcanmasını rica etmişlerdi⁹⁴. Öyle anlaşıyor ki aksamalara sebep olan önceki gerekçelere benzer şekilde, bu yıllarda cereyan eden faaliyetler de bir neticeye ulaşamamıştı. Ahalinin taleplerinde zikredildiği üzere hassa mimarı Abdullah Ağa, Akkirman kalesine tamir için geldiği sıralarda, sıtma hastalığına yakalanmıştı. Turla Nehri'ne bakan duvarlar, şaranpolar, iç kale zir-i zemini (sığınak), lağım yolları, hatta esnaf dükkânları dahi harap durumdaydı. Yaklaşık iki yıl önce yapılan muayenenin, bu suretle yenilenmesi talep edilmişti⁹⁵. Ebubekir Ağa, bu tarihlerde bina ve tamir işlemleri için Akkirman'a yönlendirilmişti⁹⁶. Kale bina emini Ali Ağa'nın sunduğu raporda, İstanbul'dan satın alınarak buraya nakledilecek kereste ve diğer malzemelerin, Akkirman boğazının kaleden 18 mil bir uzaklıkta olması suretiyle, civar bölgelerden tedarikinin daha uygun olduğu tavsiyesi⁹⁷. kale ileri gelenleri tarafından tasdik edilmiş ve mimar Ebubekir Ağa, doğrudan camiinin tamirat işlemlerine başlamıştı. Daha sonra muayene için Abdullah Ağa tayin edildiyse de gerekli işlemleri yapamamıştı. Yeterli araştırma yapılmadığından başka, parça parça tamir gerektiren yerler de kış şartları sebebiyle daha fazla harap olmuş ve yapılan tetkiklerde kule ve tabyaların sığınak ve büyük lağım hattı ile Turla Nehri tarafındaki şaranpo kazıkları ve rıhtımların tamamının perişan vaziyette olduğu bildirilmişti. Dolayısıyla tespit ve tedavi için tekrar bir muayene gerekiyordu⁹⁸. 1774 yılından itibaren 1780 yılına kadar, benzer gerekçelerle neredeyse her sene kalede bir tamirat işleminin söz konusu olduğu anlaşıyor. Nitekim 1776 yılında Akkirman kalesinin büyük kapısı (*Bâb-ı Kebir*), *Su Kapısı*, *Uğrin Kapı* ve *Orta Kapı* gibi beş büyük ve beş küçük kapısının zamanla tahrip olduğu ve asma kilitleri ile birlikte değiştirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu bilgilerden dikkati celb eden bir husus, kilitlerin dahi merkeze sunulan raporlara göre tashihi ve kaydedilerek tedarikinin sağlanmasıydı. Hatta bunlar, Cebehâne-i Âmire tarafından tertip ediliyordu. Dikkati çeken eden diğer bir husus ise bu tarihte Akkirman kalesinde beş büyük ve küçük kapıdan bahsedilmesine rağmen, Cebehâne'den otuz bir adet kale asma kilidin defterlere kaydedilmesi idi. Bunlar, yedek ya da sorumlu idarecilerin elinde bulunması için yaptırılmış olmalıdır⁹⁹. Yaklaşık bir yol sonraki tamirat kayıtları ise kale duvarları ile çevrelenmeyen, ancak şaranpo kazıkları ile tahkim edilen hatların güçlendirilmesi gerektiğini göstermekteydi. Söz konusu kazıkların yaklaşık 11,5 metre uzunlukta ve 2,6 metre çapında olması, şaranpo hattının önemine işaret etmektedir. Bunun için 2500 adet şaranpo kazığının temin edilmesi gerekmişti. Diğer yandan talep

⁹¹ Hakan Engin, a.g.e., s. 53-56.

⁹² BOA, C. AS 690/28957 (21 R 1189/21 Haziran 1775).

⁹³ BOA, AE. SABH. I 175/11672 (18 M 1190/9 Mart 1776).

⁹⁴ BOA, C. EV 303/15403.

⁹⁵ BOA, C. EV 346/17593.

⁹⁶ BOA, C. AS 892/38397 (14 S 1190/7 Nisan 1776).

⁹⁷ BOA, AE. SABH. I 323/22012 (16 Ra 1190/5 Mayıs 1776).

⁹⁸ BOA, C. AS 619/26139 (7 R 1190/ 26 Mayıs 1776).

⁹⁹ BOA, C. AS 1114/49354 (15 Ra 1180/25 Ağustos 1776).

edilen unsurlar, çoğunluğu meşe ve muhtelif ağaç cinslerinden tahta ve kütüklerin hem şaranpo hattı için hem de kapıların onarımı devam eden köprüleri için kullanılacaktı¹⁰⁰. Takriben her yıl devam eden tahkim faaliyetlerine rağmen kale birimleri, daha önce zikredildiği üzere muhtelif gerekçelerle tamamlanamadığı için bozulmaya yüz tutuyordu. Kar, yağmur, yıldırım gibi iklim koşulları, malzemelerin tedariki, tamir için gerekli bütçenin oluşturulmasındaki zorlukların, bunda etkili olduğu söylenebileceği gibi, halef-selef olan bina emini ve mimarların işlerinde ehil olmadıkları ya da vazifelerini suiistimal etmeleri de etken oluyordu¹⁰¹. 1778 yılının Ekim ayında görevlendirilen Turhan Halife'ye gönderilen bir emir, selefinin tamir ettiği yerlerin harap halde olduğunu vurgulaması bakımından buna örnek teşkil etmektedir. ¹⁰² Bu tarz problemlerin gündeme gelmesine rağmen, Akkırman kalesinde inşaat faaliyetleri 1780 yılına kadar aralıksız devam etmiştir¹⁰³.

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırları, Rusların hem Karadeniz hem de güney hattında yayılma faaliyetlerine mukabele etmek üzere savunulması gereken bir bölge haline gelmişti. Akkırman kalesi de bu manada daha fazla önem atfedilen ve bilhassa Rusya'nın tazyiklerine karşı bir savunma noktası olarak stratejik bir askeri üs haline dönüştürülmüştü. Nitekim Turla Nehri hinterlandı ve seyr ü seferi, Osmanlı ülkesinin kuzeydoğusundaki lojistik ve tedarik unsuru olarak kara ve deniz yollarının kontrolü bakımından büyük bir öneme sahipti. Bu bağlamda bölgedeki kaleleri müteaddid defalar iyileştirme çabaları, Osmanlıların kuzey sınırlarında hâkimiyetlerini muhafaza etmeye yönelik çabalarını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. 1784 yılında cereyan eden iyileştirme çabaları, Akkırman kalesi için ihtiyaç duyulan tahkim faaliyetlerinin hangi birimler üzerinde olması gerektiğini anlamak bakımından önem taşır. Ocak ayında Rumeli valisi Abdi Paşa'nın raporunda, kale hizasında yeni bir dizme şaranpo hattı ve *dört tabya inşası* için bir keşif defteri tanzim edilerek araştırılması istenmişti. Bu görev, Akkırman kalesi muhafızı İsmail Paşa ile Özi kalesinin muayenesine memur Seyyid Ömer Halife'ye havale edilmişti. Hazırlanan keşif ve masraf defterlerinde kale için, *zikredilen dört tabya ile yeni dizme şaranpo hattının* inşasıyla birlikte müstahkem bir yapıya kavuşacağı bildirilmiş ve yaklaşık 60.000 guruşluk önemli kaynak gerekeceği bildirilmişti. Yapılan muayenede, kalenin çevresel olarak yaklaşık *1100 metrelik hendek hattının yaklaşık 15 metre genişlikte, 11 metre derinlikte olduğu* vurgulanmış ve bunun yeniden tanzimi tavsiye edilmişti. Bu yeni tasarıma göre, kaya üzerinde iki kat sur duvarlarını ihtiva etmek suretiyle, *Tahtalı Kule* ile *Katlı Kule* ve su tarafındaki *Maşrapalı Kule*'nin sırt taraflarında ortalama 30-37 metrelik kargir duvarın inşası ve toprak imlasıyla daha müstahkem olabileceği varsayılıyordu. Hâlihazırda Akkırman kalesinin kaya üzerinde inşa edildiği ve hendek hattının yeteri derinlik ve genişlikte olması, uzun bir zamana yayılacak tahkim çalışmalarının oluşturacağı mâli külfet ve ahaliye çıkaracağı zorluk gibi gerekçe ve endişelerle *sadece üç yeni tabya inşası lüzumlu* görülmüştü. *Bu üç yeni tabyanın hendek kenarında bulunan Tahtalı Kule, Katlı Kule ve Maşrapalı Kule'nin sırt taraflarına yakın bir yerde bina edilmesi* ön görülmekteydi. Hendek ve tabya ölçümlerine dair verilen bilgiler ise dikkate değerdi. Söz konusu keşif defteri mantığınca, *kale hizasında ve nehir tarafına bakan hendek hattının tamamı 1200 metre uzunlukta, 9 metre genişlikte ve 6 metre derinlikte olması* hesaplanıyordu. Bu hendek hattı boyunca yapılacak işlem, karşılıklı iki tarafı için kârgir duvar örülmesi ve 2400 metrelik bir yenilemeydi. Hendeği fonksiyonel olarak güçlendirmek için de bu hattın hemen ön kısmına, yüksekliği yaklaşık 3 metre olmak üzere aynı hizada 1200 metrelik *dizme şaranpo hattının ihdası* ve üzerine yaklaşık 9 metre uzunluğunda ve 3,75 metre genişliğinde üç yeni köprü yapılması da tavsiye ediliyordu. Öte yandan keşif defterinde *mevcut dört tabya için* de 75 metrelik bir devir söz konusuydu ve bunların her birine 3x3 metrelik birer karakol ihdas edilmesi gerekiyordu. Diğer taraftan kale içinde yeniçeriler için kışla ile ağalarına tahsis edilmek üzere bir konak da keşif defterinde zikredilmişti¹⁰⁴. 1786 yılında kale muhafızı Hamid Hüseyin Paşa'nın bir raporu, iki yıl önce yapılan tavsiyelerin henüz bir neticeye

¹⁰⁰ BOA, MAD. d 3162 (21 R 1191/29 Mayıs 1777), s. 88.

¹⁰¹ BOA, C. AS 488/20359 (17 N 1192/9 Ekim 1778).

¹⁰² BOA, C. AS 1058/46514 (22 Ş 1191/25 Eylül 1777).

¹⁰³ BOA, C. AS 213/9130 (14 Z 1192/3 Ocak 1779).

¹⁰⁴ BOA, C. AS 1052/46223 (17 S 1198/11 Ocak 1784).

ulaşmadığını göstermektedir. Nitekim paşanın kalede anbar ve tabyaların inşa masrafları için kendisine bir tahsisat yapılmadığından bahsetmesi, bu durumu doğrulamaktadır. Keşif için 5327 gurusluk bir meblağın henüz kendisine tahsis edilmediğinden şikâyetle paşa, bu tahsisatın yapılmasını rica etmişti. Bundan sonraki inşaat faaliyetleri, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile çift cephede giriştiği 1787-1792 savaşlarına tekabül ediyordu. Bu tarih aralığına tesadüf eden tamirat işlemleri de bu sebeple 1787 yılında başlayan Osmanlı, Rus ve Avusturya savaşlarına bir hazırlık mahiyeti taşıdığını hatıra getirmek gerekir. Üstelik 1789 yılına gelene kadar savaş devam ederken, Akkirman kalesinin muhtelif birimlerinde yenileme çalışmasının devam ettiğini zikretmekte fayda vardır. Mevzubahis 1789 yılında İsmail Seraskeri Gazi Hasan Paşa tarafından Bâb-ı Âli'ye sunulan raporda, kalenin hendek ve duvarlarının güçlendirilmesi gerektiği belirtilmişti. Bunun için gerekli olan kireç tedarikinin uhdesine ihale edildiği, İsmail civarında mevcut bulunan 600 kantar kirecin, nehir yolu kullanılarak kayıklarla nakli söz konusu edilmişse de kayıkçıların bu sevkiyatı yapmaya cesaret edemedikleri bildirilmişti. Kara yolu ile ulaştırılması için de yeteri miktarda nakil vasıtasına ihtiyaç vardı. Akkirman merkezi yakınlarında kireç yakılmasının mümkün olduğu beyanıyla, 40.000 kadar odunun lazım geldiğini ve bunun İsakçı tarafından kesilerek kayıklarla Akkirman'a gönderilmesinin uygun olacağı, istişarelerde öne çıkmıştı. Bunun üzerine İsakçı muhafızı Mahmud Paşa'ya, odun ve kirecin tedarik edilmesi emredilmişti¹⁰⁵. Ancak Mahmud Paşa, kireç tedarikinin Gazi Hasan Paşa'ya ihale edildiğini hatırlatarak kirecin yakılması için ihtiyaç duyulan odunun tedariki konusunda belirgin bir cevap vermemişti¹⁰⁶. 1789 yılının Ekim ayında İsakçı kadısı ise buradan seri bir şekilde kayıklarla gönderilmesi talep edilen 40.000 adet odunla ilgili yaptığı değerlendirmede, ahalinin savaş şartları sebebiyle perişan halde olduğu ve bazılarının orduda olmasını da gerekçe göstererek, söz konusu odunları kesmeye imkânlarının olmadığını ifade etmişti. Fakat zikredilen ihtiyacın her yıl olduğu gibi Varna ve civarından temin edilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti¹⁰⁷. Bu tedarik karmaşasına rağmen malzemeler, muhtelif bölgelerden tedarik edilerek Akkirman'a gönderilmişti. Tertip edilen malzemeler, kale haricindeki hendek, şarampo ve yeni tabyalar için kullanıma sunulmuştu¹⁰⁸. Ancak bu çalışmalar devam etse de savaşta Rusların ilerleyişi devam ediyordu. 1788'de Özi'nin kaybı¹⁰⁹ askeri bakımdan Baserabya bölgesini daha fazla ön plana çıkarsa da Akkirman kalesi, Aralık 1789 tarihinde Rusların eline geçmişti.¹¹⁰ Ruslar, 1791 yılı bahar aylarına kadar Bucak bölgesini geçerek Tuna Nehri'nin öte yakasını aşmış ve Dobruca bölgesine ilerlemişti¹¹¹. 1792 yılında iki devlet arasında imzalanan Yaş Antlaşması'nın¹¹² 3. maddesine göre Turla Nehri, Osmanlı ve Rusya arasında sınır kabul edilmişti. Rus sınırları, tüm nehir boyunca uzanacak, sol yakasında kalan araziler Rusya'nın tasarrufunda olsa da buna mukabil nehrin sağ tarafında kalan tüm arazi ile 4. maddede belirtilen istila halindeki Bucak memleketi Bender, Akkirman, Kili ve İsmail kaleleri ile beraber Osmanlılara iade edilmişti¹¹³. Rusya'nın bu antlaşma ile Özi, Turla ve Prut arasındaki arazileri tasarrufuna alması, yeni problemleri beraberinde getirecekti¹¹⁴. Bu anlamda belirlenen yeni sınırlar, Osmanlıları hudutlarındaki savunma sistemleri için yeni yöntemler geliştirmesine sebep olacaktı.

¹⁰⁵ BOA, MAD. d 10050 (8 M 1204/28 Eylül 1789), s. 4; C. AS 1088/47976 (15 Z 1203/6 Eylül 1789).

¹⁰⁶ BOA, C. AS 1104/48794 (8 M 1204/28 Eylül 1789).

¹⁰⁷ BOA, C. AS 1189/53106 (27 M 1204/17 Ekim 1789).

¹⁰⁸ BOA, C. AS 666/27970 (15 M 1204/5 Ekim 1789).

¹⁰⁹ Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", Karadeniz Araştırmaları, sy. 46 (2015), s. 129.

¹¹⁰ Ümmü Gülsüm Filiz Bayram, "1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nda Stratejik Bir Oluşum: Kuban Hanlığı", Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, c. 11/ sy. 30 (Temmuz 2024), s. 487.

¹¹¹ Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", Erdoğan Merçil'e Armağan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 393.

¹¹² Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", DİA, c. 43, İstanbul 2013, s. 347.

¹¹³ Hakan Engin, a.g.e., s. 55-56.

¹¹⁴ Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 32/ sy. 2 (2017), s. 484; Cem Düzen, Dağlı Eşkıyası Manav İbrahim'e Dair Bir Araştırma. ABAD, c. 7/ sy. 14 (2024), s. 263.

5. Kale Onarımı, Yenileme İşlemleri ve Kartografik Veri Oluşturma Faaliyetlerinin İşleyişi

Mevzubahis tahkim faaliyetlerinin muhtevasını barındıran kaynaklar, Osmanlı arşivlerinde tamirat ve keşif/muâyene defterleri ile plan-kroki gibi görsel kaynaklardan oluşur. Osmanlılar, umumiyetle herhangi bir savaştan önce serhad ve serhadde yakın bölgelerdeki kaleleri güçlendirmek için yoğun bir faaliyete girer ve mücbir sebepler oluştuğunda, belirlenen yeni sınır hattında birincil konumda olan tahkimatları yepyeni bir savunma sistemine dönüştürebilirdi. Elbette kalelerin bakım işlemleri, tek başına sefer zamanlarında değil, gerekliliğine göre barış zamanlarında da sürdürülebilirdi. Fakat XVIII. yüzyıl boyunca sınır kalelerinin inşaat süreçlerinin genel karakteri, genellikle mevcut istihkâmın genişletilmesi ve *yeni tabyaların* eklentisi şeklindeydi. İşbu faaliyetler, sefer hazırlığı bağlamında daha hızlı bir işleyişle aksederdi. Yenileme faaliyetleri için kale idaresi, Bâb-ı Âli'ye talep bildirir ve bu doğrultuda İstanbul'dan tayin edilen *Hassa Mimarları*¹¹⁵ ya da vilayetlerdeki *şehir mimarları* vazifelenendirilirdi¹¹⁶. Malzemelerin tedarik ve muhasebe işlemleri, yine merkezi yönetimin onayıyla *Bina Emini* vasıtasıyla organize edilirdi. İşlemler, bu yüzyılda genellikle stratejik kalelerin en rütbeli idarecisi olan muhafız paşaların denetimindeydi. Zikredilen görevliler, evvela “*Keşif Defteri*” adıyla tamiri zaruret arz eden kale birimlerini gösteren tetkikleri sunardı. Tamir edilecek birimler, malzemelerin tespiti, ölçümü ve masrafları bir rapor haline getirilirdi. Bu malzemeler, râyic fiyat üzerinden temin edilir, ihtiyaca uygun teknik ekipmanlardan taşçı, duvarcı, taş yontucu, tuğlacı, sıvacı, demirci, marangoz, su yolcu ve sair usta, kalfa ve işçiler tertip edilerek bu organizasyon meydana getirilirdi. Tamirat işlemi bittikten sonra, keşif defterine uygun bir “*Tamirat Defteri*” adı ile yeni bir kayıt oluşturulurdu. Tadilat veya yenileme işlemi bitmiş yapıların listesi; ölçüm, miktar ve hesaplamalarıyla beraber tutulan kayıtlardan sonra, lüzum görülürse ilgili mimar ve mühendislerin oluşturduğu yeni bir *keşif/muâyene* ekibi tertip edilerek nihai bir “*Keşif Defteri*” ile kayda geçirilebilirdi. Tamamlanamamış birimler varsa veya yeni bir yapının eklentisi lüzum görülürse, keşif defterine *bakaya* olarak eklenirdi¹¹⁷. Tüm bu keşif, tamirat ve yenileme işlemlerinin önemli bir parçası olarak, gereklilik hâsıl olursa kale planları oluşturulurdu. Osmanlılarda bu planların, hususiyetle iki gerekçe üzerine tasviri söz konusuydu. Kale planları, umumiyetle kendi mahallinde ve İstanbul'da birer örneği bulunuyor olsa da ihtiyaç arz ettiğinde tayin edilen Osmanlı mühendis ve mimarları vasıtasıyla, ilk olarak restorasyon gereken birimler, ikinci olarak yeni inşa edilecek veya eklentileri muhtevasına dahil eden planlar şeklinde tasvir edilirdi. Maksadı itibarıyla yeni bir şekilde inşa edilen ya da tadilat ihtiyacından kaynaklanan bu çizimler, Osmanlılarda çoğunlukla kalenin askeri-mimari unsurlarını odak noktasına alan ve teferruat arz etmeyen basit çizimli planlardı. Bunların dışında kalan planlar ise muhasarası sırasında istihbari olarak kuşatma unsurlarının hizmetine sunulmak üzere, yabancı askeri-mühendisler tarafından resmedilirdi.

6. 1792 Yılından Sonra Kalenin Tahkimi: Yabancı Mühendislerin Faaliyetleri ve Yeni Tespit Edilen Bir Planın Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz üzerinde mutlak hâkimiyetini kaybetmesi, bahsi geçen dezavantajı tekrar kendi lehine döndürmek maksadıyla Kırım'ı tekrar ele geçirmek gayesine itmişti. Rusya ise 1774 yılından itibaren Azak Denizi'nde güçlü bir donanma inşa etmişti. Bu durum, Osmanlı yönetiminde Rusların Karadeniz üzerinden İstanbul boğazlarını da tehdit edecek bir hale geldiği kanaatini doğurmuştu. Dolayısıyla Karadeniz hinterlandındaki tahkimatlarla birlikte, boğaz kalelerinin sıkı bir şekilde tanzimi mevzubahisti. Bu suretle 1780'lerden itibaren İstanbul boğazının Karadeniz hattındaki tahkimatları önemli ölçüde güçlendirilmiş, 1792 yılından itibaren bu faaliyetlerin ivmesi artarak devam etmişti¹¹⁸. Mevzubahis güçlendirme faaliyetleri için,

¹¹⁵ Hakan Engin, İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819), Muzeul Brailei&Istros, Braila 2012, s. 38.

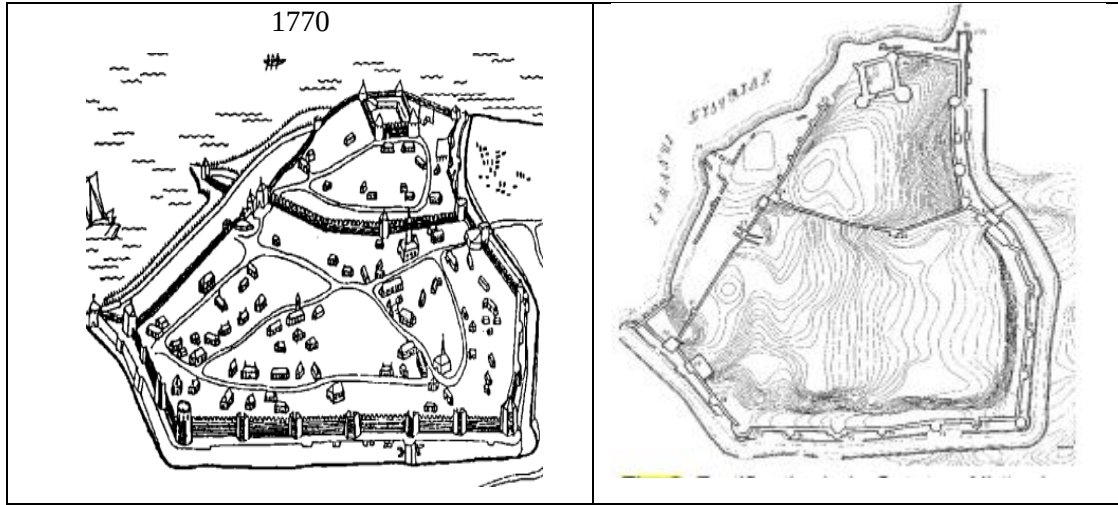
¹¹⁶ Abdulkadir Dündar, Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000, s. 52-53.

¹¹⁷ Hakan Engin, İbrail Kalesinin Modernizasyonu, s. 39.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi”, Belleten, c. 44/ sy. 175 (1980), s. 513-522; Seydi Vakkas Toprak, “Rus Tehdidine Karşı İstanbul Boğazı'nın Güvenliği ve Tahkimi Meselesine Dair Bazı Tespitler (1774-1789)”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. 131/ sy. 258 (2022), s. 109-116.

bazı yabancı subay ve mühendislerden istifade edilmişti. Bilhassa Fransız askeri mühendisleri, gerek boğazlar gerekse Batı Karadeniz, Tuna ve Turla kıyı şeridindeki Osmanlı kalelerinin tahkim faaliyetlerinde önemli rol üstlenmişlerdi¹¹⁹. 1792 yılının Haziran ayına ait bazı resmi evraklar, Osmanlıların Akkirman kalesinin muayene işlemleri için İngiliz askeri mühendislerinden istifade ettiğini göstermektedir. Bender, Kili ve İsmail ile Akkirman kalelerinin muayenesi ve tahkimatı haritalandırmak için İngiliz beyzadelerinden Keller'in istihdam edildiği belirtilmelidir¹²⁰. Eylül ayında Bâb-ı Âli, Keller'den zikredilen işlem için bir çalışma yapmasını istemiş, kendisine iki aylık vazifesi için 2400 guruşluk bir tahsisat ayrılmıştı¹²¹. Keller'in icra ettiği çalışmayı içeren keşif ya da muayeneye ait kesin bir kayıt, şimdiki verilere göre mevcut değildir. Tamirat ya da muayene gibi hususi kayıtlarının bazılarının tarihsiz olması da bunların Keller'in yaptığı çalışma olup olmadığını dair katı bir kanaati engellemektedir. Ancak Keller, XIX. yüzyılın başlarına doğru Saros Körfezi'nde Osmanlı tahkimatlarının güçlendirilmesi için görevlendirilmiş ve bazı faaliyetleri söz konusu olmuştur¹²². Öte yandan bilhassa Batı Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı istihkâmalarının modernizasyonu, 1787-1792 yılları arasındaki savaşın bir sonucu olarak belirlenen yeni sınırlar çerçevesinde daha fazla önem arz etmiştir. Bu bağlamda III. Selim'in tahta geçtiği ilk yıllarda, Akkirman, Kili ve Bender kalelerinin tahkim edilmesi gündemdeyken, Fransız mühendislerden François Kauffer ile Joseph Gabriel Monnier'in gerek İstanbul'un boğaz tahkimatları gerekse Batı Karadeniz havzasındaki kalelerin tamir ve yenileme çalışmalarında rol almışlardır¹²³.

Akkirman kalesinin tahkim faaliyetleri ve kalenin haritalandırma işlemleri söz konusu olduğunda, Kauffer'in (1751-1801) faaliyetleri sıkça zikredilmektedir. Kauffer, kartograf ve mühendis olarak İstanbul boğazındaki tahkimatlar için ayrıntılı haritalarıyla dikkat çekmektedir. III. Selim'in emriyle gerek boğazlar gerekse Tuna ve Turla kıyısında birçok tahkimatın güçlendirilmesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Bu bölgelerdeki kalelerin haritalandırılmış halinin Rusya'da bulunması, Kauffer'in bu ülke ile yakın ilişkilerine bağlanmaktadır. Kauffer'in Akkirman kalesi ile ilgili kartografik çizimleri de bu suretle Rusya'daki arşivlerde bulunduğu bilinmektedir¹²⁴.



¹¹⁹ Hümeýra Bostan, *Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2020, s. 101-102.

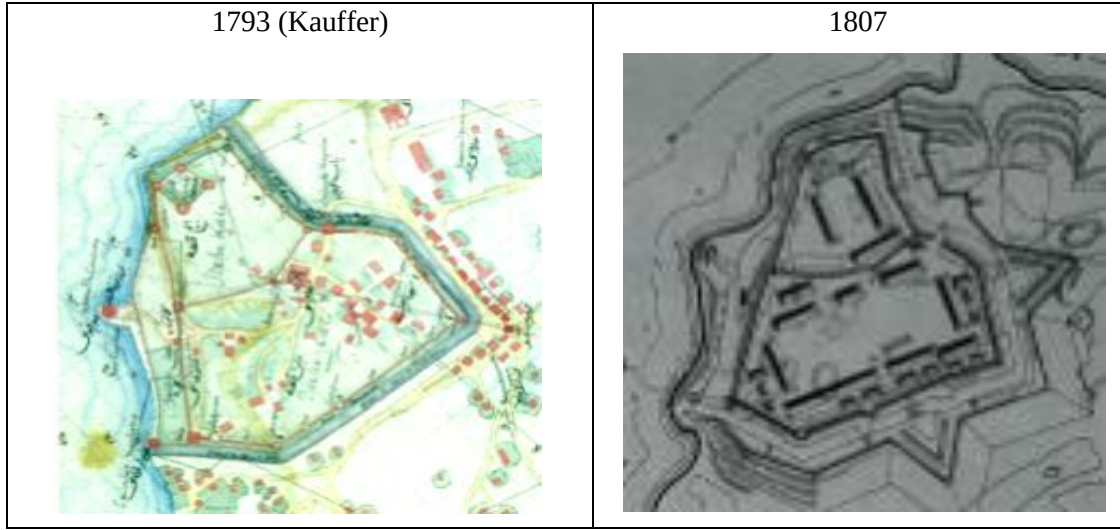
¹²⁰ BOA, C. AS 378/15650 (14 Za 1206/01 Haziran 1792).

¹²¹ BOA, AE. SSLM. III 298/17414 (15 M 1207/2 Eylül 1792).

¹²² Diren Çakılçı, "Osmanlı Devleti'nin Saros Körfezi'nde Bir Asırlık Tahkimat Çabası (1730-1832)", *Belleten*, c. 88/ sy. 313 (2024), s. 826-827.

¹²³ Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 38/ sy. 2 (2013), s. 490.

¹²⁴ Mitia Frumin, "François Kauffer (1751-1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger," *Le Monde des Cartes [Comité français de la Cartographie]*, nr. 207 (March 2011), s. 95.



Resim 1: Akkirman Kalesi Planları (1770-1793-1807)¹²⁵

Osmanlı resmi kaynaklarında Akkirman kalesinin 1792 yılından önce ya da sonra çizilmiş herhangi bir planı henüz tespit edilmemiştir. Konuya ilgi duyan araştırmacılar, Osmanlı evraklarında Kauffer'in faaliyetlerine ulaşılabilirdiğini ifade etmelerine rağmen, Akkirman'ın tahkimat yapısını tasvir eden bir planının da bu arşivlerde henüz tespit edilemediğini ifade etmektedirler¹²⁶. Bilimsel çalışmalarda kullanılan Akkirman kalesi planları, Ukrayna ve umumiyetle Rusya'daki arşivlerden tespit edilen kartografik verilerden oluşmaktadır. Mevzubahis Akkirman kalesi planlarını tespit ve tetkik için, Mariana Şlapac¹²⁷, Caoline Finkel, Victor Ostapchuk ve Svitlana Bilyayeva'nın son yıllardaki çalışmaları¹²⁸ dikkat çekmektedir. Kauffer'in tasvirlerinin haricinde tertip edilen Akkirman kalesi planları, umumiyetle Osmanlı-Rus savaşlarının bir ürünü olarak 1770, 1774, 1789¹²⁹, 1807 tarihli Rus askeri mühendislerinin oluşturduğu kartografik unsurlardır¹³⁰.

96

1792 yılından sonra Akkirman kalesine ait kartografik veriler, genellikle Kauffer tarafından çizilen 1793 tarihli planlar ve bu tarihten sonraki tasvirlerle dayanmaktadır. Osmanlı resmi evraklarına yansıdığı ölçüde değerlendirildiğinde, Kauffer'in Akkirman'daki faaliyetleri, 1795 tarihinden itibaren bir yoğunluk kazandığı ifade edilebilir. Bu başlıkta mevzubahis edeceğimiz plan ise literatürde kullanılmayan ve henüz tespit edilmemiş Akkirman kalesinin güçlendirilmesi için tavsiye edilen proje maksatlı çizilen plan hüviyetindedir.

Planın çizim tarihi için kesin bir kanaate sahip olamazsak da Kauffer tarafından çizilen planlarla karşılaştırıldığında, 1793 yılından sonra çizilen bir plan olduğu söylenebilir. Hatta Akkirman kalesinde 1795 yılındaki faaliyetlerin yoğunluğu dikkate alındığında, teşhir edeceğimiz planın 1793-1795 yılları arasında resmedildiği ihtimali artmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden tespit ettiğimiz bu plan, PLK. p tasnifi içerisinde 7146 numarada mevcuttur. Şayet gözden geçirilmediyse şimdiye kadar tespit edilmiş Akkirman kalesi kartografik verilerinin hiçbirine benzememektedir. Tahkimatın mevcut yapısı göz önüne alındığında, savunma mimarisini güçlendirmesi düşünülerek tasarlanan, ancak tam anlamıyla nihayete ulaşmayan bir plan olduğu açıktır. Ancak plana göre tasarlanacak kalenin ana ve

¹²⁵ Teodor Octavian Gheorghiu, a.g.m., s. 156; Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 159.

¹²⁶ Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 159-160.

¹²⁷ Mariana Şlapac, Cetatea Albă: Studiu de arhitectură medievală militară. Chişinău, 1998.

¹²⁸ Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, a.g.m., s. 137-170; Caroline Finkel, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological Investigation of Akkerman Fortress", Anatolian Archaeology, 13 (2007), s. 11-14.

¹²⁹ Mariana Şlapac, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", Administrarea Public, nr. 3 (2007), s. 18-25.

¹³⁰ Teodor Octavian Gheorghiu, "Începuturi Ale Urbanisticii Medievale Româneşti Extracarpătice-Secolele XIII-XVI", Arheologia Moldovei", Vol. XXVII (2004), s. 156.

bağlı birimlerinin tamamı neticeye ulaşmamışsa da yenilenmesi gereken bazı bölgelerin dikkate alındığı da zikredilebilir. Buna göre burada teşhir ettiğimiz plan;

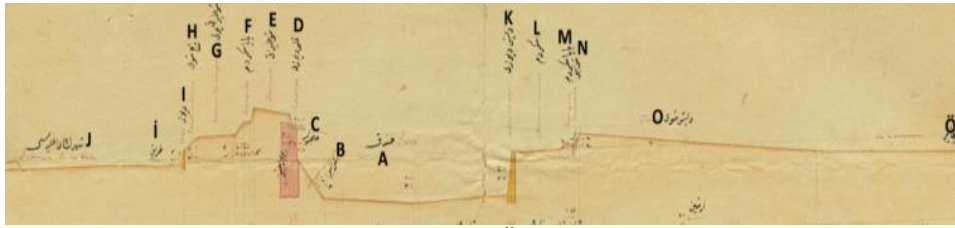
1, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir veridir. Daha önce Fransız mühendislerin Osmanlı yönetimi tarafından boğazlar ve Batı Karadeniz hattındaki stratejik kalelerin modernizasyon sürecinde istihdam edildikleri düşünülürse, plana ait detaylarla birlikte Kauffer tarafından çizilmiş olma ihtimali söz konusudur,

2, Kalenin tahkimat yapısının günümüze ulaşmış yapısal özellikleri dikkate alındığında, proje maksatlı bir özellik taşımaktadır,

3, Gerek ana duvarlar gerekse yeni eklentilerle güçlendirilmesi amaçlanan çevirme sistemi, hendek hattı ve şarapolara dair uzunluk ve genişlik ölçümleri net ve anlaşılır bir şekildedir,

4, “*Akkirman kal'asının ve istihkâmâtının ta'mir ve tecdid olunacak mahalleri beyân için tersim olunan resm-i cediddir*” başlığını taşır. Bu ise kalenin Kauffer tarafından daha önce çizilen ve yok sayılan birinci planlardan ikincisi olduğuna dair ipuçları vermektedir, şu halde Fransız mühendis tarafından çizilen ve tatbiki mümkün olmayan birden fazla Akkirman kalesi planının çizildiği ihtimali yüksektir,

5, Plan üzerinde *kırmızı işaretlerle çizili duvarların olduğu gibi kalması, sarı renklerle çizilen hatların ise yeni bir şekilde bina edilecek duvarlar olarak işaretlenmiştir*. Sultan Selim ve Valide Sultan tabyaları altındaki eski hendek hattına kemer çevrilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Eski kulelerin tamamı olduğu gibi kalarak karakol ve mahzenler için kullanışlı olacağı varsayılmıştır,

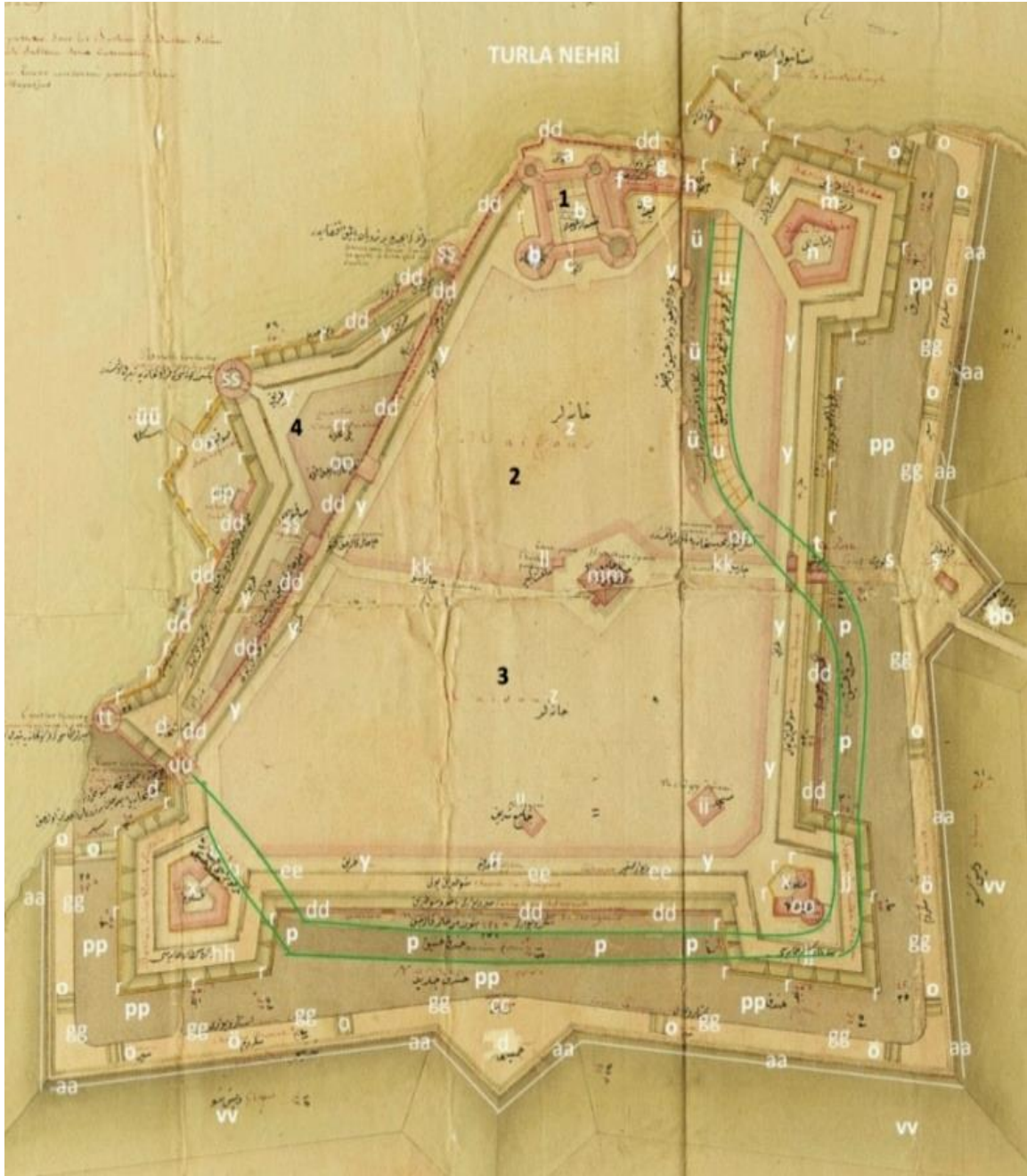


Resim 3: Hendek Hattının Ölçümünü Gösteren Bir Kesit¹³¹

6, Planda mevcut ana kale duvarları ve yeni ihdas edilmesi öngörülen çevirme sistemi, yukarıda görüldüğü üzere *mimari zira*’ ve *tuvaz*¹³² ile ölçeklendirilmiştir.

¹³¹ A-Hendek B-Şaranpo C-Hançerler D-Kale Duvarı E- Şev Tarik F-Yaya Seğirdimi G- Şev Tarik H-İç Şevi I-Duvar İ-Tarik J-Şehrin İç Bölgesi K-Dış Şev Duvarı L-Seğirdim M-Yaya Seğirdimi N-Şaranpo O-Dış Şevi Ö-Çayır

¹³² Fransızca Toise (Tuvaz); Almanca Klafter; İngilizce Fathom kelimeleriyle, Osmanlılarda 1 Kulaç’a karşılık geldiği ifade edilen uzunluk ölçüsü birimidir. Bkz. Muzaffer Şerbetçi, “Uzunluk Ölçü Birimi Metre’nin Geçirdiği Evreler”, Türkiye 2. Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara, 6-10 Şubat 1989, s. 699.



Resim 2: Osmanlı Arşivi'nden Tespit Edilen Akkırman Kalesi Planı¹³³

¹³³ BOA, PLK. p 7167: 1- İç kale (Nehir kenarında atık kale) 2- İkinci İç Kale (Resmi evraklardaki tarifi) 3- Dış Kale 4- Yalı Bölgesi a- Meydan b- Cebehâne (olduğu gibi kalacak) c- Kapı d- Cemiyethâne e- Meydan f- Kışlak-ı Cedit (Yeni Kışla) g- Eski Duvar (olduğu gibi kalacak) h- Kule (Olduğu gibi kalacak) ı- Karakolhâne i- Kapı j- İstanbul İskeleyi k- Merdiven l- Paşa Tabyası m- Tarık (yol) n- Paşa Sarayı o- Siper ö- Segirdim Yolu p- Atık Hendek Hattı r- Yeni Yapılacak Duvar Hattı (sarı çizgilerin tamamı "r") s- Köprü ş- Karakolhâne t- Kebir Kapı u- Eski Hendek Hattı (kemer çevrilmesi gerekir ü- İskeleye ve Kapıya Giden Merdiven v- Eski Duvar ve Kuleler (olduğu gibi kalacak) y- Tarık (yol) z- Hâneler x- Kışlak aa- Şaranpo Hattı bb- Parmak Kapı cc- Merdiven dd- Eski Duvar Hattı (olduğu gibi kalacak) ee- Küçük Duvar Hattı ff- Küçük Kapı gg- Küçük Kapı hh- Valide Sultan Tabyası n- Câmî-i Şerif ii- Mescid jj- Sultan Selim Tabyası kk- Çarşı ll- Kebir Saat mm- Hünkâr Câmî'ne Mahsus Kule nn- Eski Kapı (Mahpushâneye tahsis edilmiştir) oo- Kule (olduğu gibi kalacak) öö- Su Kapısı pp- Yeni Hendek Hattı rr- Yeni Mahalle ss- Peksimed Kulesi (karakolhâne olacak) şş- Eski Kule (merdiven yapılması gerekir) tt- Emirler Kulesi (karakolhâne olacak) uu- Emirler Kulesi (karakolhâne olacak) üü- İskeleye vv- Dış Şev

Plana göre, kale ana birimleri dışında kalan çevirme sistemi, köklü bir değişikliğe uğrayacak, iç kale dışında kalan ana duvarlar, yeni eklentilerle çokgen görünümlü ve mevcut halinden daha düz fiziki hatlara sahip olacaktı. İnşası tasarlanan Akkırman kalesinin ana duvarları ve bağlı birimleri (bilhassa kuleler), umumiyetle olduğu gibi kalacaksa da fonksiyonları değişecekti. Bu anlamda 1. bölgede mevcut iç kale ve bu birimi Turla Nehri tarafından muhafaza eden mevcut duvarlar olduğu gibi kalacaktı. Ancak (ı) işaretli Balıkçı Kulesi ve burada İstanbul İskeleyi'nin (j) etrafı tamamen yeni duvarlarla çevrilecekti. Paşa Sarayı (n) ve Paşa Tabyası (l) olduğu gibi kalacak, ancak etraf duvarları Turla hattında girişi sağlayan kapı (i) bölgesinden itibaren yeni duvarlarla güçlü bir tabyaya dönüştürülecekti. Paşa Tabyası etrafında yeni inşa edilecek çevirme duvarları, iki kısa kenarı yaklaşık olarak 22,5 ve iki uzun kenarı ise 67,5 metre olarak simetrik bir şekilde tanzim edilecekti. Paşa Tabyası duvarlarından itibaren Kebir Kapı'ya (Büyük Kale Kapısı/(t)) kadar da yine düz bir hatta uzunca bir duvar inşa edilecek, böylece kalenin çevirme sistemi içerisinde kalan alan da genişletilmiş olacaktı. Bu yenileme işlemi, esasen kalenin mevcut ana duvarlarından olan (v) bölgesinden itibaren Paşa Tabyası ile Ana Kale Kapısı'na (t) kadar olan bölgenin genişletilmesi anlamına geliyordu, mevcut duvar ve kuleler de olduğu gibi kalacak, ancak (v) hizasındaki ana duvar önündeki hendek hattında (u) kemer çevrilmesi gerekecekti. Belki de tasarlanan projenin en kritik düzenlemelerinden biri, bu hattın düzleştirilmesi ve bundan itibaren yeni hendek hattının genişletilerek tabyaların simetrik ölçülerle güçlendirilmesi olacaktı. Nitekim Ana Kapı önünde kavşak oluşturan hendek hattı, bu alanda doldurularak yeni bir duvar hattıyla birlikte mevcut kale duvarlarına bağlanacaktı ("t" ve "dd" arasında kalan "r"). Atık duvar şeklinde tarif edilen ve olduğu gibi kalacak olan duvar, bu bölgeden itibaren kalenin kara tarafında oluşan köşe bölgesine varan bir bölgede, yeni oluşturulacak tabya duvarları ile birleştirilecekti. Bu köşe bölgede mevcut olan Katlı Kule (oo) olduğu gibi kalacak, önündeki hendek yeni ve düz bir hatta inşa edilecek duvarlara paralel şekilde yeni bir tabyaya dönüştürülecekti. Bu birim, Katlı Kule'yi içine alacak şekilde kısa kenarları yaklaşık 22,5 ve iki uzun kenarı ise 67,5 metrelik simetrik ölçülerde genişletilerek inşa edilecek Sultan Selim Tabyası (jj) olacaktı. Mevcut duvar önündeki hendek hattı ise kapatılarak tabya duvarı olarak revize edilecekti. Sultan Selim Tabyası'nın ("jj" etrafındaki "r") bitiş noktasında bu yeni duvar, mevcut kale duvarıyla birleşmesi ve buradan da olduğu gibi kalacak kale duvarlarına paralel bir şekilde devamı söz konusuydu. Bu duvar hattı ise mevcut kale duvarlarını takiben, yine düz bir hatta devam edecek, Valide Sultan Tabyası kenarında (hh) kavşak oluşturan hendek hattı kapatılarak yeni duvarlarla birlikte genişletilecekti. Valide Sultan Tabyası'nın da Paşa Tabyası ile Sultan Selim Tabyası'na benzer bir simetride iki kısa kenarı yaklaşık 22,5 ve iki uzun kenarının 67,5 metre olması ön görülmüştü. Bu bölgede devam eden hendek hattı ise tamamen doldurulacak, Valide Sultan Tabyası'nın duvarları ise Turla Nehri'nin hemen kıyısındaki Emirler Kulesi'ne (tt) giden mevcut duvar ve eski kule (uu) ile birleştirilecekti. Bu eski kuleden (uu) başlayarak asıl iç kalenin (1) Turla kıyısındaki son burcuna (Cephane Kulesi) kadar mevcut olan duvar ("uu" ile "1" numaraları alan arasında kalan "dd"), olduğu gibi kalacaktı. Bu hattın solunda kalan Yalı Bölgesi (4) ise muhtelif eklentilerle güçlendirilecekti. Turla Nehri'ni takip eden bu alan, belli ki zayıf bir savunma hattı olduğu düşünülerek ana kale surlarının burçlarla birleştiği duvarları dışında bağımsız ama kapalı bir tahkimat sistemi olarak yeniden planlanmıştı. Ancak nehrin hemen kenarından devam eden mevcut duvarlar, aynı hatta paralel şekilde eklentileriyle birlikte Emirler Kulesi'nin (tt), Peksimet Kulesi (ss) ve Eski Kule'ye (şş) kadar mevcut olan aralıklı duvarların birleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu haliyle Yalı Bölgesi (4), ana duvarlara bağlı, kapalı ve bağımsız bir tahkimat sistemi olacaktı. Nitekim Emirler Kulesi ile Peksimet Kulesi arasında yaklaşık aynı ölçülerde boşlukları ifade eden bir mesafede, nehir hattı boyunca uzanan duvar, Su Kapısı (şş) istikametindeki kule ile birleşti. Ek duvarlarla birlikte, böylelikle Yalı bölgesi (4) tamamen kapalı bir alana dönüşecekti. Ayrıca bu alandaki yenileme işlemlerinin en belirgin hattı ise Su Kapısı (şş) istikametinden itibaren nehrin hemen kenarındaki iskele (üü) etrafının taş duvarlarla çevrilmesi ve duvarların olduğu gibi kalmasıydı. Yalı bölgesindeki (4) Yeni Mahalle (rr), geniş bir alana sahip olacak şekilde çizilmişti ve yol boyunca Valide Sultan Tabyası'nın (hh) birleştiği kuleye kadar (uu) duvar dibindeki yerleşim yerlerini ifade eden ikamet alanlarının belirtilmesi de dikkat çekmekteydi.

Şu haliyle ana duvarların yeni bir şekilde inşası dışında, surların ön cephesinde de bazı değişiklikler amaçlanmıştı. Kale ana duvarlarının ön hattında, yeniden modernize edilecek hendek hattı (pp),

Plana göre kale ana duvarları, yalı bölgesi haricinde temelde 3 alana ayrıldığı söylenebilir. Bunlardan (1) numara ile işaretlenmiş alan, atık kale ya da eski iç kale denilebilir ki Akkirman çevirme sisteminin en eski yapısı olduğu bilinmektedir. Resmi evraklarda ikinci iç kale (2) şeklinde tarif edilen alan ise temelde askeri tesislerin yoğun olduğu bölge olsa da dâhilinde yerleşim yerlerinin varlığından bahsedilebilir. Dış kale olarak tarif edilen alan (3) ise sivil yerleşim yerlerinin yoğunluk arz ettiği bölgedir. Planda iç kalenin (1) herhangi bir biriminde yenileme söz konusu değildi. Olduğu gibi

¹³⁵ Kırımızı ile işaretli yerler olduğu gibi kalacak, sarı işaretli hatlar ise yeni bir şekilde inşa edilecekti.

kalacaktı, ancak keşif ve tamirat defterlerinde muhtelif zamanlarda parçalı olarak tâdilinin mevzubahis olduğu görülmektedir. Bu alanda iç kalenin nehir kıyısına bakan sağ tarafındaki eski duvarların (e) olduğu gibi kalması varsayılırken, burada yeni bir kışla (f) ile hemen arkasında üçgen oluşturan bir meydanın (e) yenilenmesi söz konusuydu. Benzer bir meydanlık alanın (a), iç kale duvarları ile kıyı hattındaki duvar arasında kaldığı da görülmektedir. Aynı kıyı duvarlarının devamı ise Paşa Tabyası'nın (l) bitiş noktası ile birleştirilecek ve İstanbul İskelesi'nden (j) kaleye girişi sağlayacak kapı (i) ile birlikte tahkim edilecekti. Bu kapının olduğu yerde eski kulenin (h) kale duvarları ile birleşen bölgesinden itibaren, eski kale kapısına (nn) kadar devam eden duvar ve kuleler de olduğu gibi kalacak, önündeki hendek hattında kemer çevrilmesi (u) gerekecekti. İkinci iç kalenin (2) duvarları dışında kalan büyük saat (ll), hemen sağ tarafında büyük ölçülerle Hünkâr Camii (mm), kaleyi neredeyse tam ortalamış şekilde gösterilmişti ve olduğu gibi kalması ön görülmüştü. Bu yapılar, dış kalenin (3) kapsadığı birimlerden idi. Tam da bu zamanda büyük kale kapısından (t) başlayıp, Hünkâr Camii'ni ortlayan ve Su Kapısı (şş) istikametinde devam eden bir çarşı yolu (kk) dikkat çekmektedir. Hemen güney tarafındaki haneler (z), sivil yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Dış kale içerisinde kalan bu alanda, Sultan Selim Tabyası'na yakın bir yerde hatırı sayılır ölçülerde bir mescid (ii) ve sol hizasında bir caminin de (ıı) varlığı ifade edilmelidir. Sultan Selim Tabyası'nın (JJ) iç sırt bölgesindeki kulelerin olduğu gibi kalması, ancak hemen ardındaki kışlağa (x) ait duvarların güncellenmesi gerekecekti. Aynı durum, Valide Sultan Tabyası'nın (hh) içerisindeki kışlak (x) içinde geçerliydi. Kışlağın sırt tarafında kalacak hendek hattı da kemerle (u) çevrilecekti. Sultan Selim ve Valide Sultan tabyaları arasındaki duvar hattı (dd) ise olduğu gibi kalarak, bu iki tabyanın ön cephesinde inşa edilecek yeni duvarlara entegre edilecekti. Ancak buradaki eski hendek hattı (p) genişletilecekti. Ana duvarlar (dd), yakın iç bölgede kaleyi çepeçevre saracak şekilde siper duvarı (ee) ve sagır duvar (küçük duvar) şeklinde paralel siper duvarlar ve ara yollarla güçlendirilecekti.

Osmanlılar, 1792 yılını takip eden yıllarda bilhassa Turla hattında serhaddin en önemli istihkâmlarından olan Hotin, Bender ve Akkirman ile Tuna hattının Karadeniz'e yakın bölgelerindeki Kili ve İsmail kalelerinin tahkimat yapılarını güçlendirmek niyetindeydi. Ancak Kauffer'in Akkirman'daki faaliyetleri takip edildiğinde, bilhassa 1795 yılı ve takip eden seneler bilhassa dikkati celp etmektedir. Nitekim Şubat ayında mimarbaşı Nurullah Ağa'ya göre, Kauffer ile İsmail kalesinden Hotin kalesine geçilecekti. Burada bina emini Osman Ağa'nın inşa ettiği mahallerin tetkiki yapılarak Akkirman'a geçmişlerdi. Kaleyi muayene ederek atik kalenin bazı bölgeleri kontrol edilmiş, mevcut ana duvarlara 3 tabya eklenmesi tavsiyesi Bâb-ı Âli'ye bildirilmişti. Hatta 3 tabyanın eklentisiyle bir planın resmedildiği bilgisi paylaşılmıştı¹³⁶. Kauffer'in bizatihi sunduğu mektubun tercümesinde, Kili ve Sünne boğazlarına dair bir güvenlik tedbiri rapor ettiği ifade edilmişti. İsmail kalesi bina emini Raşid Efendi ile birlikte, buradan hareketle Tulça, Taşburun, Köstence, Mangalya, Varna, Burgaz Körfezi'ne ve buradan İstanbul'a, müteakiben daha önce tamamlanan mevzilerin muayenesi için tekrar Bender kalesine intikal ederek küsur kalan yerlerin tamamlanacağı bilgisini paylaşmıştı. III. Selim, Kauffer'in bildirdiği rapor üzerine hareket edilmesi talimatını vermişti¹³⁷. İsmail kalesinde bulunan Hassa Mimarbaşı Nurullah Ağa da bu bilgileri onaylamış ve Kauffer ile birlikte İsmail'den hareketle Hotin, Bender, Kili ve Akkirman kalelerinin teftişine gideceklerini haber vermişti¹³⁸. Müteakiben Nurullah Ağa ve Kauffer, Akkirman kalesini muayene etmişlerdi. Tetkiklerin neticesinde, kalenin hendese ve mimarlık kaidelerine uygun bina edilmediği, dört tarafının kulelerden ibaret olduğu ve *mevcut haliyle düşmana mukabele edebilecek bir tabyasının* bulunmadığı zikredilmişti. Ayrıca iç kalenin yapısal olarak güçlü olmadığı, gerek nehir gerekse kara tarafındaki savunma birimlerinin takviyesi ve istihkâmının güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu suretle Turla Nehri aksamının ve boğaz tarafının muhafazası elzemdi. Söz konusu kale duvarları olunca, savunma sisteminin tahkimi için yeni inşa edilecek hendekli ve taş duvarlı 3 tabya ilave edilmesi gerekiyordu. Su kapısı tarafında duvar inşasıyla birlikte top konuşlandırılması, hendek hattı haricinin Bender kalesindeki gibi şarapolarla takviyesi, ve kullanım dışı kalan hendeklerde savunmasız ahalinin gizlenebilecekleri bir sığınak (zir-i

¹³⁶ BOA, HAT 1457/7-1.

¹³⁷ BOA, HAT 1457/7-2.

¹³⁸ BOA, HAT 1457/7-3.

zemin) inşa edilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu yer için zikredilen hendek hattının yaklaşık 6 metre yükseklikte olan iki taraf duvarlarının yıkılarak 3 metre yükseklikte kalacak şekilde, üst tarafının kargirle kaplandığı bir sığınak yapılması tavsiye edilmişti. İskele tarafındaki eski hendek haricine, nehrin boğazı ile Acıgöl taraflarını muhafaza için yapılacak tabyanın Turla tarafına, eski kuleden itibaren yeni inşa edilecek hendekle tabya köşesine gelinceye kadar bir savunma duvarı ki bu duvarın yaklaşık ölçüsünün 90 metre uzunlukta, 3 metre genişlikte ve 18 metre yükseklikte olması lazım geliyordu¹³⁹. Ayrıca toprak siperler ve hendek bölgelerinde yeni lağım yolları açılması, su kapısının takviyesi için mazgallı duvar inşası (yaklaşık 97,5 metre uzunluk, 2,35 metre yükseklik ve 3 metre genişlikte) iktiza etmişti. Şaranpo kapısı önlerinden nehre taraf olan bölgede ise 2 adet olmak üzere yaklaşık 11,25 metre uzunluğunda 2,25 metre genişlikte ve 3,75 metre yükseklikte taş iskele inşa edilerek kale kapılarıyla irtibatı sağlanmalıydı. Kapılardan iskelelere geçebilmek için de 3 metre uzunlukta 2 köprünün inşasından bahsediliyordu. Nehir tarafından kapıları korumak için 2 kargir top mazgalının ihdası da şarttı. Mimar ağa ile Kauffer'in müşterek tetkiklerine göre eklenecek 3 yeni tabya, devren (çevresel) 157,5 metre, genişliği 3 metre ve yüksekliği de 16,5 metre olarak inşa edilmeliydi. Kale ana duvarlarına ilave edilecek tabyaların içleri de toprak imlasıyla güçlendirilmesi ön görülmüştü. Yeni tabyalar için çim kaplı tüfekçi siperleri, piyade seğirdimleri, toprak şevleme (eğim), her bir tabya içine karakolhane inşa edilmesi de tavsiye edilmişti¹⁴⁰. Kara tarafında yapılması ön görülen zincirli asma köprü ise yaklaşık 30 metre uzunlukta olacaktı. Yine kara tarafından savunma hattının güçlendirilmesi için bir sıra olmak üzere çevresel olarak yaklaşık 865 metrelik bir şaranpo hattının oluşturulması gerekiyordu. Zikredilen şaranpo hattında 3 *parmak kapı* ile 6 siperin ihdası elzemdi. Bunlar, bir kat toprak imlalı ve çim kaplı olacaktı. Bununla birlikte kale içinde diğer tesisler zikredilmişti. Kale komutanı olan muhafız paşalar için etraf ölçüsü yaklaşık 60 metre olacak şekilde 11,5 metre yüksekliğinde bir konağın inşası lüzumu belirtilmişti. Yeniçeri ağaları için bina edilecek yeni konak da 30 metre uzunluğunda 11,25 metre genişlikte olmalıydı. Topçu kışlası için çevresel olarak 67,5 metre mesafede, 7,5 metre genişliğinde bir kışla ile tabyaların sırt hattında arabacı, cebeci ve dizdar neferleri için toplam 18,5 metre uzunlukta, 7,5 metre genişlikte 8 kışlanın inşasından bahsediliyordu¹⁴¹. Kışla ve konaklar haricinde büyük bir ahır, zahire anbarı, iç kale içinde mühimmat anbarı ve bu mahalde bulunan siyah barut cephanesinin de yenilenmesi gerekiyordu¹⁴².

Bir süre sonra Bender muhafızı Hasan Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye sunduğu bir rapor, hem Akkirman kalesinin güçlendirilmesi hem takviye için proje aşamasındaki bir kale planının resmedildiğine dair kıymetli bilgiler sunuyordu. Hatta bunun Kauffer tarafından çizildiği de ifade edilmişti. Fakat yapılan muayene ve hazırlanan plana göre takviye ve tahkim işlemlerin henüz başlamadığı da zikrediliyor, ilave tabyalar ve şaranpo hatlarının yenilenmesi gerektiği belirtilerek ehemmiyetine dikkat çekiliyordu. Yukarıdaki güçlendirme faaliyetlerini içeren bilgilerle 11 Ağustos 1795 tarihli bu kayıta zikredilenlerden anlaşıldığı kadarıyla, Akkirman kalesi ile ilgili iki kale planı tasvir edilmişti. Ancak muhtemelen Kauffer'in iştirak ettiği ilk muayenenin tetkiklerine atfen hazırlanan planın ilki, hem Kauffer hem de Osmanlı mimarları tarafından dikkate alınmamış ya da değiştirilmesi gerekmişti. Bahsini ettiğimiz bu bilgi, esasında Bender muhafızı vezir Hasan Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye sunduğu rapordan müşahede edilebilmektedir. Her ne kadar Bender kalesi için bina emini Hasan Ağa'nın Kauffer ile müşterek faaliyetlerine atıfta bulunan bir tahrirat olsa da Akkirman kalesi ile ilgili sunduğumuz tarihsiz plana dair ipucu vermesi bakımından önemlidir. Paşa'ya göre Kauffer'in çizdiği yeni Akkirman kalesi planı, bina emini Hasan Ağa marifetiyle İstanbul'a sunulmuştu. Buradan hareketle Kauffer'in daha önce zikrettiğimiz mimarbaşı Nurullah Ağa ile birlikte yaptığı muayeneye göre, bir kale planı çizilmiş fakat tamirat işleri henüz bitirilememişti. Ancak aynı raporda ilk çizilen resmin terk edildiği şeklinde bir ifade, açıkça dile getirilmişti ki Kauffer'in Akkirman kalesinin tahkim edilmesi için tasarladığı iki planı resmettiği aşikâr hale geliyordu. Uygulamaya tabi tutulmayacak ilk kale planı hariç, 11 Ağustos 1795 tarihli belgeden müşahade edilebildiği kadarıyla, yeni kale planı

¹³⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16066 (H.1209/M. 1795), s. 4.

¹⁴⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 5.

¹⁴¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 6.

¹⁴² BOA, D. BŞM. BNE. d 16066, s. 7.

tekrar resmedilerek İstanbul'a gönderilmiş ve bu bilgilerle birlikte sunulmuştu¹⁴³. Ancak Osmanlı arşivindeki zengin kaynaklara rağmen kale planı ile tamirat verilerinin farklı tasniflere aktarılması ve bu çalışmada takdim edilen kartografik veri üzerinde bir tarih olmaması, planlarla ilgili net bir anlam bütünlüğü oluşturmaya akademik açıdan engel teşkil etmektedir. Yine de raporun muhteviyatı bağlamında, bahsini ettiğimiz kale planının 1795 yılına ait olma olasılığı mevzubahis olabileceği gibi, bundan önce de tamirat ve yenileme işlemlerine göre Akkırman kalesinin müteaddid şekilde proje amaçlı çizilen planların çıkarıldığı söylenebilmektedir. Hatta yüksek önem arz eden kale birimlerinin dahi hususi olarak resmedildiği de söylenebilir. Bu maksatla iç kalede zahire anbarına ait iki plan, aynı rapor için de İstanbul'a gönderilmiştir. Söz konusu tahrirat kaydından anlaşıldığı kadarıyla Akkırman kalesi ile ilgili yapılacak tamirat ve yenileme çalışmaları aşağıdaki gibiydi ve buna göre;

- a. Gönderilen kale planının *iç kalede (derûn-ı kale)* ve *ikinci iç kalede şev toprak* yolları Bender kalesi gibi tamamlanmaya yakın olduğu, tabyalara ait top mazgallarının kargir olarak tertip ve resmedildiği, *ikinci iç kalenin* kumlu bir zemine sahip olduğu,
- b. Büyük ölçülerde bir zir-i zeminin (sığınak) orta kalede (aslında ikinci iç kale) tamamlandığı, savunmasız ahalinin yerleştirilebileceği ve hatta yeteri kadar top ve humbaranın muhafaza edilebilir bir yapıya dönüştürüldüğü,
- c. Buradan hisar-peçeye varılacak küçük kapıların Bender kalesi gibi etrafını kargir duvarlar ve üzeri toprak şevle metin olduğu ve hendek seğirdimleri ve tüfenkçi mazgallarının inşa edilmesi mühendis tarafından zikredilmişse de böyle bir çalışmanın ziyade iş yükü getireceği ancak yine de yapılacağı,
- d. Planda belirtildiği üzere, önceki plana göre taşra tarafında 3 yeni tabya olduğu, yeni planda 7 tabya olacağı ve hendek hizasına hendeseye uygun birer top mazgalı inşa edileceği,
- e. 5 yeniçeri kışlasının tamamlandığı, 46.cemaatin kışlası ile tophane kışlasının on güne kadar tamamlanacağı,
- f. Muhafız paşalara mahsus konağın neredeyse tamamlandığı, dizdar için yeni bir yapıya gerek olmadığı, büyük matbah, kiler ve ahırın taş duvarlı olarak tamamlandığı,
- g. Kale planında görüldüğü üzere iç kalede 4 kuleli, diğer iç kalede olup dört tarafının yüksekliğinin 4,5 metre olduğu, içinde 2 mahzen, mühimmat cephanesi, mühimmat anbarı ve o bölgede cephanenin merdivenlerinin yenilendiği,
- h. Taşra kapısının demir kaplamalı dövdürölüp tamamlandığı,
- i. İkinci iç kalede uzunluğu 45, yüksekliği 15 metre olan oluklu sütunlarıyla dört tarafı sandık gibi bölmeli, 10 kapılı zahire anbarı inşasının tamamlandığı, (sadece zahire anbarının da resmedildiği 2 adet plan olduğu belirtilmiştir)
- j. Mühendisin çizdiği plan üzere şaranpoların cemiyethanelerinin 4 haneden ibaret olduğu tamamlandığı,
- k. Sultan Bayezid Camii ile diğer caminin varoşda olduğu ve toplamda üç büyük ibadet binasının tamirine ihtiyaç duyulduğu,
- l. İstanbul kapısının yaklaşık 5,25 metre yükseklikte olması sebebiyle iki top konularak kiremit ya da kargir kemerle tahkiminin gerektiği,
- m. Yeni planda resmedildiği şekliyle 7 tabya ve 43 mazgal olacağı ve her birine iki ya da üç top konulacağı, talep edilirse hazır hale getirilebileceği,
- n. Bender gibi 5 ve 9 kıyyelik 43 top mazgalının gerektiği, belirli bir alan tahsis edilerek topçu askerlerinin talimlerinin yapılabileceği,
- o. Planda işaret edilen kale tabyalarına göre 6 ağalık ve bunlara asker verilmesi gerekli olup su tarafında kışlak tahsis edileceği hususunda emir beklendiği,
- p. Kalenin kara ve su tarafında birer kapı olup, ancak kara tarafında şaranpo cengi lazım gelirse, askerin bir kapıdan huruç yapmasının zorlaşacağına binaen, hendek üzerine bir kapı ve bir köprü açılması için emir beklendiği,

¹⁴³ BOA, C. AS 1163/51757, lef-2 (25 M 1210/11 Ağustos 1795).

q. Kale içinde bir kapının yaklaşık 15 metrelik dip bölgesinde yapılan kazı ile çok fazla su ve içinde çok sayıda gülle ve humbara çıktığı, buraya lağımclar tayin edilerek topçubaşı vekiline teslim edileceği,

r. Kale haricinde bulunan bir sıra dükkân ve sair mahallerin yıkılması ile ilgili esnafın rızaları alınıp ücretlerinin ödenerek satın alındığı ve zarara uğramamaları için şaranpolardan uzak bir bölgede çarşı bina edildiği, ancak bazılarının yapılacak yeni çarşı bölgesinin boş durumda olmasına rıza göstermeyecekleri varsayımıyla, herhangi bir problem çıkarmamaları için bir emir gönderilmesi gerektiği¹⁴⁴,

s. Humbaracılar da dâhil olmak üzere 7 tabyaya 6 ağa, 3 süvari, 1 mimar, 1 kolluk ve şaranpo ağaları yazılmasına ihtiyaç duyulacağı¹⁴⁵,

t. Kalenin dibinde ve üstünde yeşil otlar oluşması sebebiyle, yapılan çalışma neticesinde bir kusur kalmadığının mühendis tarafından ifade edildiği,

u. Yeni inşa edilen cephane için kemer kalıplarının ihracı vaktinin geldiği ve buna öncelik verilmesi gerektiği, 8 adet zahire kulesinin sütunlarının tamamlandığı,

v. Top kundaklarının İstanbul'dan gelen numunelere göre inşa edildiği, bu suretle Boğdan ve yine İstanbul'dan gönderilen marangoz, işçi ve muhtelif kerestelerin geldiği,

raporun ana hatları ile kalenin tahkimatına dair faaliyetleri biten ve henüz tamamlanmayan birimleri için önemli ipuçları vermekteydi (Ağustos 1795)¹⁴⁶.

Söz konusu tamamlanan inşaat faaliyetleri ve malzemelerin temini noktasında müteakip birkaç ay sonraki mali kayıtlardan da bu durum açık şekilde görülmektedir. Nitekim Boğdan voyvodası Aleksandr marifetiyle tertip edilen kerestelerin bina emini Hasan Ağa yönetiminde sayım ve tetkikleri yapılmıştı. Sadece muhtelif kereste ve ağaçların gerek sayısal gerekse ölçümlerinden anlaşıldığı kadarıyla Akkırman kalesinde büyük bir inşaat faaliyetine girildiği söylenebilir. Zira yaklaşık 37,5 metre uzunluğunda 4081 adet ıhlamurdan mertek, 2061 adet 4,5 metre ıhlamur baskı, inşa edilecek köprü için çok sayıda sütun, payende olmak üzere 4480 adet 3 metrelik kirişlik meşe, zahire anbarı için 1448 adet 6 metrelik elvah, şaranpo hattı için 2724 adet kazık, 1000 adet kanatlık meşe elvah, 1294 adet 4,5 metre genişlikte top döşemeleri için elvah, kışlak ve zahire anbarları için kuşaklık omurga ve 7038 adet duvar kirişi, 1154 adet payendelik meşe sütun, 2488 adet döşeme tahtası 14.142 adet roza çubuğu, köprü için sütun ve tabanlıklar olarak çok sayıda muhtelif ölçü ve cinslerde kereste Boğdan'dan tedarik edilmişti (Ekim 1795)¹⁴⁷. Bu tarihlerde Kauffer'in faaliyet güzergâhında tekrar Bender'e geçtiği ve burada kale ile ilgili inşaat sürecini teftiş halinde olduğu görülmektedir. Akkırman kalesi ile ilgili Kauffer'in hazırladığı muayene raporları, aynı tarihlerde Hassa Mimarı El-Hac Ahmed Ağa tarafından hazırlanmıştı. Öyle ki Kauffer, mevzubahis raporu hazırlarken Ahmed Ağa kendisine refakat ediyordu. Ahmed Ağa'nın da tespitlerine göre Akkırman kalesinin istihkâm ve takviyesi minvalinde 3 yeni tabyanın inşa işleminin neticelendiği anlaşıyor¹⁴⁸. Muhafız paşalara tahsis edilmek üzere yukarıda zikri geçen konak ise taş duvarlı, pencere ve kapıları olan, etrafı yaklaşık 60 metrelik bir yürüyüş mesafesinde ve 11,5 metrelik bir genişlikte tamamlanmıştı. Yeniçeri ağasına ise 30 metre uzunluk, 11,5 metre genişlikte bir konak inşa edilmişti. Topçu kışlası ise taş duvarlı, basma tavanlı ve dehlizli olmak üzere yaklaşık 67,5 metrelik bir devre sahipti. Tabyaların sırt hatlarında arabacı, cebeci ve diğer birliklere toplamda 8 ayrı kışlanın inşası da tamamlanmıştı¹⁴⁹. Ayrıca muhafız paşa ve yakın adamlarının hayvanları için kargir bir ahır ve 15 metre genişlikte 45 metre uzunluğunda taştan yeni bir

¹⁴⁴Hendek, şaranpo ve dükkânların isimlerinin zikredildiği defterin gönderildiği belirtilmiş, esnafın istimlak bedelleri ödenmiştir.

¹⁴⁵ BOA, C. AS 1163/51757, s. 3.

¹⁴⁶ BOA, C. AS 1163/51757, s. 4.

¹⁴⁷ BOA, MAD. d 8954 (26 Ra 1211/10 Ekim 1795), s. 210.

¹⁴⁸ BOA, MAD. d 8954, s. 210-211.

¹⁴⁹ BOA, MAD. d 8954, s. 211.

zahire anbarı da dâhil edilmişti. Diğer taraftan iç kaledeki kadim mühimmat anbarı yerine etrafı taş duvarlarla çevrili yeni bir mühimmat anbarının inşası da bitirilmişti (Ekim 1795)¹⁵⁰.

Bu inşaat faaliyetlerini zikreden mali kayıt dışında, esasen Akkirman kalesinin muayene ve tamirat işlemlerinin ne şekilde cereyan ettiği, tamamlanıp tamamlanmadığı, tahkimatın fiziki eksikliklerini ve nihayet Kauffer'in faaliyetlerinin neticesini görmek adına Bender, İsmail, Kili ve Akkirman kaleleri geniş bir teftiş işlemine tabi tutuldu. Bunun için bir defterinin hazırlanması, İstanbul'dan talep edildi (Kasım 1795). Söz konusu emre göre bu muayene işlemleri, Hassa mimarlarından Seyyid Mustafa ve Ali Reşid ağaların uhdesine havale edilmiş, Kauffer'in resmettiği kale planı da İstanbul'a gönderilmişti¹⁵¹. Hazırlanan rapora göre, devam eden inşaatın geniş ölçüde tamamlandığı ve 107.716,5 guruşluk bir tahsisat yapılmışsa da masrafların 155.585 guruşa tekabül ettiği belirtilmişti¹⁵². Keşif defterinden anlaşıldığı kadarıyla Akkirman'ın *iç kale*, *ikinci iç kale* ve *dış kalenin* iç bölgeleri, duvarları, eklentileri ve tüm tamirat alanları ile birlikte yaklaşık 300'ün üzerinde biriminde parçalı bir tedavi ve yenileme çalışması söz konusu olmuştu. Ancak kalenin mevcut hali ve modernize çalışmalarının nihayeti nazar-ı dikkate alındığında, mevzubahis tahayyül edilen tahkimatı gösteren planla uyummadığı söylenebilir. Yenileme faaliyetlerinin neticesi, Hassa mimarlarından Seyyid Mustafa ve Ali Reşid ağaların tetkikleriyle İstanbul'a sunulmuştu. Buna göre geneli itibarıyla;

1- İç kale kulesi yakınındaki eski tabya duvarına yaklaşık olarak 3 metre genişlikte, 2,25 metre yükseklikte ve 45 metre uzunluğunda bir temel duvarı ile birlikte, aynı uzunluk ölçüsüne sahip 9,5 metre yükseklikte bir tabya duvarı inşa edilerek içine toprak imla edildiği,

2- Paşa Tabyası'nın duvarı ve tüfenkçi seğirdimleri, yakınındaki Balıkçı Kulesi'nin üst döşemelerinin restore edildiği,

3- Bu kuleden ikinci Arab? Kulesi'ne kadar tüfenkçilere mazgallı siper hattı ihdas edildiği (yaklaşık 20 metre),

4- Bu kuleden 3. kuleye varıncaya kadar yaklaşık 17 metre uzunluğunda siper duvarının tamamlandığı,

5- 3. Kuleden Mazgallı Tabya'ya kadar yaklaşık 24 metre uzunluğunda tüfenkçi siperi ve bu bölgeden kale kapısına giriş için parmak kapı inşasının tamamlandığı,

6- Paşa Tabyası'ndan bu parmak kapılara varıncaya kadar seğirdim yolunun ve toprak imlasının tamamlandığı (yaklaşık 94 metrelik bir mesafede)¹⁵³,

7- Kale kapısından Ağa Tabyası'na kadar yaklaşık 17 metrelik yürüyüş mesafesinde tüfenkçi siperinin tamamlandığı,

8- Kale kapısının sağındaki Ağa Tabyası'nın iç hattına toprak imlası ile temel duvarlarının onarıldığı,

9- Zikredilen tabya koltuğundan Katlı Kule Tabyası'na kadar kale duvarının sırt hatlarında şaranpo ile tüfenkçi siperlerinin ihdas edildiği,

10- Ağa Tabyası koltuğunda bir top mazgalı, Katlı Kule Tabyası'nın sırt hattına yeni duvar inşa edildiği,

11- Katlı Kule Tabyası'ndan Ak Kule Tabyası koltuğuna kadar şaranpo hattı ve tüfenkçi siperlerinin ile 150 metrelik piyade seğirdiminin tamamlandığı,

12- Ak Kule Tabyası'nın sırt hattına huruç hareketi için ilave duvar inşa edildiği,

13- Ak Kule'den Maşrapalı Kule'ye kadar şaranpolu siper ve piyade seğirdiminin tamamlandığı,

14- Maşrapalı Kule'den Darı Kulesi ve parmak kapıya kadar arka bölgede mazgallı tüfenkçi siperinin ihdas edildiği,

15- Maşrapalı Kule'nin yenilendiği,

16- Maşrapalı Kule'den Emirler Tabyası'na kadar duvar inşa edildiği,

17- Zir-i Zemin'den iç kaleye girişi sağlayan kapının sağ ve solunda duvar inşa edildiği,

¹⁵⁰ BOA, MAD. d 8954, s. 213.

¹⁵¹ BOA, HAT 1414/57778.

¹⁵² BOA, D. BŞM. BNE. d 16059, s. 3.

¹⁵³ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070 (6 Kasım 1795/23 R 1210), s. 2-3.

- 18- İç kalede mühimmat anbarı, barut cephanesi ve büyük kulenin tavan bölgelerinin yenilendiği¹⁵⁴,
- 19- İç kale kapısının yeniden inşa edildiği,
- 20- Paşa Tabyası'nın altında başlayan tüfenkçi seğirdiminden Balıkçı Kulesi'ne kadar duvar inşa edildiği (yaklaşık 22 metre),
- 21- Balıkçı Kulesi'nin üç top mazgalı ile tüfenkçi mazgallarının onarıldığı,
- 22- İstanbul kapısının sağ ve solunda huruç hareketi için iki kapı ihdasıyla zikredilen kapıdan Emirler Tabyası'na kadar yaklaşık 420 metrelik mesafeye kargir tüfenkçi siperi inşa edildiği,
- 23- Emirler Tabyası eski duvarlarında top mazgallarının yenilendiği¹⁵⁵ ve bu tabyadan itibaren Turla Nehri'ne nazır eski duvarın sırt hattında duvar inşa edildiği (yaklaşık 29 metre),
- 24- Emirler Tabyası'ndan Su Kapısı'na kadar tüfenkçi mazgallarının yenilendiği,
- 25- Emirler Tabyası'ndan kalenin nihayetinde mevcut 13 mazgalı Koltuk Tabyası'na varıncaya kadar yaklaşık 51 metrelik tüfenkçi siperinin tamamlandığı,
- 26- Kalenin sonunda Üç Mazgalı Tabya'nın sırt hattına ilave duvar eklendiği,
- 27- Turla Nehri'ne nazır iç kale duvarlarının yenilendiği,
- 28- Peksimed Kulesi'nin dışında, su kenarından aşağı tarafta tek mazgalı kargir tabya duvarının inşa edildiği (yaklaşık 8 metre uzunluk, 2,5 metre yükseklik, 2,25 metre genişlikte),
- 29- Turla Nehri kıyısında zikredilen bu tabyadan Emirler Kulesi'ne varınca taş mazgalı siper duvarının yaklaşık 143 metre uzunluğunda 2,25 metre yüksekliğinde bir hat olarak çekildiği¹⁵⁶,
- 30- Emirler Kulesi tarafındaki hendek ağzından Balıkçı Kulesi'ne devam eden hendeğin ağız tarafına kadar nehir tarafındaki asıl kale duvarının yenilendiği (yaklaşık 564 metre mesafede)¹⁵⁷,
- 31- İstanbul Kapısı'ndan Saat Kulesi ve oradan zir-i zemin kapısına varıncaya kadar ikinci iç kale duvarlarının ve kapısının yenilendiği¹⁵⁸,
- 32- Kalenin 7 tabyasının top döşemeleri ile mazgal mahallerinin düzenlendiği ve her birine karakolhane inşa edildiği,
- 33- Kale dışında nehir boyunca Emirler Kulesi'ne kadar yaklaşık 769 metrelik bir şarampo hattı ve piyade seğirdiminin tanzim edildiği¹⁵⁹,
- 34- İkinci iç kalede yaklaşık 45 metre uzunluk, 15 metre genişlik ve 6 metre yükseklikte bir zahire anbarının inşa edildiği,
- 35- Yeniçeri ağa konağının yenilendiği ve aynı hizada yeniçerilere ait olmak üzere 5 adet kışla ihdas edildiği,
- 36- İkinci iç kalede dizdar konağı ile cebeci ve arabacılara ait birer kışla bina edildiği¹⁶⁰,
- 37- Akkirman kalesinin 7 tabyasının sırt hattında tabya askerleri için 13,5 metre uzunlukta, 6,75 metre genişlikte birer kışla inşa edildiği,
- 38- Kalenin varoş bölgesinde paşalara ait hayvanlara mahsus olmak üzere yaklaşık 30 metre uzunluk, 9 metre genişlik ve 3 metre yükseklikte bir ahır inşa edildiği¹⁶¹,

şeklinde bilgiler, zikredilen keşif defterinde yönetime sunulmuş ve kalenin bu tarihe kadar muayene edilebilen yerlerinin bilgisi olduğu da ifade edilmişti (Kasım 1795). 1796 yılının Nisan ayı sonlarında Kauffer, üstlendiği görev sebebiyle kendisine tahsis edilen 500 guruşluk maaşın ödenmesini talep etmiş ve İrâd-ı Cedid hazinesi tarafından tahsisi kararlaştırılmıştı¹⁶².

¹⁵⁴ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 8-9.

¹⁵⁵ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 10.

¹⁵⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 12.

¹⁵⁷ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 13.

¹⁵⁸ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 14.

¹⁵⁹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 15.

¹⁶⁰ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 16-17.

¹⁶¹ BOA, D. BŞM. BNE. d 16070, s. 18.

¹⁶² BOA, C. AS 144/6365 (19 L 1210/27 Nisan 1796).

Kasım 1795 yılına gelene kadar Kauffer nezdinde yapılan tamirat ve yenileme faaliyetleri, kalenin savunma sistemini geliştirme bağlamında kuşkusuz önemliydi. Ancak bu tarihten itibaren de tahkim faaliyetleri devam ediyor, tahkimat yapısının yetersizliğine vurgu yapılıyordu. Güçlendirme faaliyetlerini gösteren proje aşamasındaki plan ise belli ki tatbik edilemiyordu. 1796 yılının resmi kayıtları, bu bağlamda savunmayı daha fazla ön planda tutmak için çalışmaların tekrarını vurguluyordu. Aslında plana uygun olmasa da yenilenen bölgeler ve kalenin genel hatları için yeni bir askeri organizasyonun gerektiği belirtiliyordu. Bu manada Serbevâbin Hasa Ağa vasıtasıyla 1796 yılına kadarki tamirat safhaları zikredilirken, aynı zamanda askeri idare ve organizasyonun da nasıl şekilleneceği hakkında beyanatlar veriliyordu. Mevzubahis kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, yenilenen kale birimlerine uygun olarak kale, askeri-idari olarak yeniden organize edilmişti. Buna göre Paşa Tabyası, ikinci iç kale, Ağa Tabyası, Katlı Kule Tabyası, Akkule Tabyası, Emirler Kulesi Tabyası, Su Kapısı üzerindeki dört mazgalı tabya ile bunlara tabi kışlak, karakolhane, siper ve diğer birimlerin yeni bir şekilde sevk ve idaresi sağlanarak yöneticileri belirlendi¹⁶³. Buna rağmen inşa faaliyetlerinin devam ettiği, eksikliklerin belirlenmesi için yoğun muayene işlemlerine tabi tutulduğu ve genellikle kalenin askeri açıdan *civar bölgelerdeki tahkimat sistemlerinin istihkâm yapılarına uygun olmadığı belirtilerek bir harp kalesi olmaktan uzak yapısal özelliklerine atıf* yapılıyordu. 1797 yılı başlarına ait resmi bir evrak silsilesi, bu manada önemli bilgiler sunar. Akkirman muhafızı El-Hâc İbrahim Paşa ve Bender kalesi muhafızı Hasan Paşa'nın tahrirat ve arzuhalleri, Akkirman kadısının ilâmları, askerlerin mahzarları, muhtelif kalelerden Akkirman ve Bender'e gönderilen topların cins ve miktarı, Çukadar Abdullah'ın kalelerle ilgili raporu, yine kalelerin gereksinimleri için Hasan Paşa'nın on dukuz maddelik beyanâtı, Hasan Paşa'nın divan kâtibi Hâcegân Ahmed ve Akkirman sakinlerinden Mukâbelecî Halid Vehbi efendilerin takrirleri, bahse konu edilecek 15 sayfalık bir belge silsilesi içindedir¹⁶⁴. Hakkını teslim etmek gerekir ki bu belge grubu, öncelikle mimarlık tarihçilerimizden Prof. Dr. Oya Şenyurt tarafından tespit ve tetkik edilmiştir. Şenyurt, İstanbul ve bilhassa Batı Karadeniz havzasındaki Osmanlı tahkimatlarının güçlendirilmesi için III. Selim döneminde istihdam edilen Fransız mühendisler Kauffer ve Joseph Gabriel Monnier'in kale tamirat faaliyetlerini incelemiş, bina ve inşaat usullerinde öne çıkan ilişki ve çalışmaların nasıl neticelendiğinin anlaşılmasını hedeflemiştir. Şenyurt'un Akkirman kalesine dair tespitleri, umumiyetle Kauffer'in faaliyetleri ile 1797 yılına ait zikrettiğimiz belgenin muhteviyatındaki rapor ve bilgilere dayanmaktadır. Bu bilgilere göre 1797 yılında kalenin asli yapısına sadık kalarak güçlendirilmesi mümkün olmuşsa da öncekinden daha dar bir hale getirildiği ifade edilmiştir. Ancak Kauffer'in 1790 yılında kalenin bina emini Hasan Ağa ile birlikte bir sene önce Akkirman'ı teftişe gittiğine dair verdiği bilgiler¹⁶⁵, kullanılan belgenin tarihsiz olması¹⁶⁶ ve 1789 yılında kalenin Rus ordusu tarafından işgali sebebiyle kronolojik bir hata içermektedir. 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile birlikte Akkirman kalesi Osmanlılara iade edilmiştir¹⁶⁷. Dolayısıyla zikredilen bina emini Hasan Ağa'nın Akkirman'da görev yapması ile ilgili erken tarihli vesikalar, 1792 yılından sonrasına ait olmalıdır. Özi kalesinin Osmanlı Devleti idaresinden çıkmasıyla buradan Akkirman'a nakledilen askerlerin iskânını konu eden bir kaynağa göre, bahsi geçen askerlerin ikametleri için inşa edilecek binaların yapımında, Bender kalesine tahsis edilen akçelerin kullanımı talep edilir. Bu meblağın Bender kalesi bina emini Hasan Ağa'dan tahsis edilmesi ve baş muhasebeye kaydedilmesini içeren evraktan bu durum anlaşılabilir¹⁶⁸. Nitekim Hasan Ağa, 1793 yılının hemen başlarında kapıcıbaşı sıfatıyla Akkirman'a değil, Bender kalesine bina emini olarak tayin edilmişti¹⁶⁹. İstila gören kalelerden olması sebebiyle Akkirman kalesinin tamirat işlerine

¹⁶³ BOA, MAD. d 8954, (29 B 1210/8 Şubat 1796), s. 227.

¹⁶⁴ BOA, C. AS 176/7662 (12 B1211/11 Ocak 1797).

¹⁶⁵ Oya Şenyurt, a.g.m., s. 506-510.

¹⁶⁶ BOA, HAT 183/8491.

¹⁶⁷ Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 269.

¹⁶⁸ BOA, C. AS 870/37293-2 (11 N 1208/12 Nisan 1794).

¹⁶⁹ BOA, C. AS 183/7491 (14 C 1207/27 Ocak 1793).

katkısı da 1793-1795 yıllarını kapsamaktaydı¹⁷⁰. Netice olarak Şenyurt'un çalışmasının ana teması hususen Akkirman kalesi olmadığından, tamirat faaliyetlerinde kronolojik sapmalar göze çarpsa da XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul, boğazlar, Batı Karadeniz, Turla ve Tuna hattında bulunan istihkâmların tahkimi ve bu minvalde Osmanlı yönetiminin benimsediği yeni anlayışın anlamlandırılmasına katkı sunması bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu belge silsilesinde Akkirman muhafızı İbrahim ve Bender muhafızı Hasan paşaların ifadelerine göre, daha önce Hasan Paşa'nın divan kâtibi Hâcegân Ahmed Efendi marifetiyle kale planlarının tanzim edildiği ifade edilmiştir. Ahmed Efendi'nin iddiasında, Rusların kaleleri çim kale olarak inşa etmesinin dayanıklılığı sebebiyle söz konusu olduğuna dair bir durum değerlendirmesi yapılmıştı¹⁷¹. Kalede sakin bulunan ve önceki antlaşmalarda görev alan Mukâbelecî Halid Vehbi Efendi ise Akkirman'ın Kili, Bender ve İsmail kaleleri gibi *cenk kalesi olmadığını, safî taştan inşa edildiğini* belirtiyordu. Ona göre tabyalara, 1,5 ve 3 kıyye çaplarından ziyade toplar doldurulamıyordu. Ziyade çaplarda top talep edilse bile, nerede kullanılacağı bilinmiyordu. Kale muhafızı İbrahim Paşa da İstanbul'dan gelen emre istinaden daha önce hazırlanan plan gereği inşaaya başlansa da tahkimat yapısı itibarıyla bir harp için kullanılamayacağını ifade etmişti. Bunun için Turla Nehri boyunca uzanan şaranpo hattı ile beraber, bir uçtan diğer uca bir hendek inşa edilerek başında, ortasında ve sonunda birer büyük tabya olmak üzere toplam 3 tabyanın inşa edilmesiyle, büyük topların konuşlandırılarak düşmana mukabele edilebileceği ifade edilmişti. Bu tahkimat yapısıyla bina edilecek Akkirman kalesi, ancak metin ve müstahkem olacaktı. Belgedeki bilgilere göre kale iki kapıdan ibaretti (İslambol Kapısı ve Su Kapısı)¹⁷². Biri kalenin semtsiz tarafında olduğundan, gerektiği zaman asker gönderiminde güçlük çekilmekteydi. Ömer Bey Tepesi denilen mahallin karşısında bir piyade kapısı inşa edilmesiyle askerler kale içine yönlendirilebilecekti¹⁷³. Kale ileri gelenlerinin müşahedelerine göre, şimdiye kadar yapılan tahkim faaliyetleri de eleştiriliyordu. İşlemlerin bitmesine ve eski duvarlarının arkasında seğirdim için şev topraklama ve top mazgalları açılmış olmasına rağmen, evvelki halinden daha zayıf olarak Turla Nehri tarafı açık kalmıştı. Muharebe zamanında düşmanın işini kolaylaştıracak vaziyetteydi. Kale, sadece top ve humbaralarla savunulacak gibi değildi. Kale ileri gelenleri ise şayet Turla Nehri tarafında bir hendeğin açılmasına ve Özi kalesi gibi derya hattı boyunca bir şaranpo hattının inşasına emir verilirse, savunulmasının daha kolay olacağını ifade etmişlerdi. Özetle Akkirman kalesi, mevcut fiziki yapısıyla savunma ve saldırıya muktedir bir tahkimat yapısına sahip değildi. Diğer taraftan kalenin başkaca eksiklikleri de zikredilmişti. Verilen bilgilere göre, kalede 51 mazgal olsa da karşılığı kadar topa ihtiyaç vardı. Lakin mevcut 30 şâhi topundan birisi dahi, bu mazgallara konulacak gibi değildi. Paşa ve Ak Kule tabyalarının 9'ar, Emirler ve Su Kapısı tabyalarının 7'şer, Balıkçı Tabyası'nın 3 mazgalı olup topları mevcut değildi. Su kapısı haricinde de 1 mazgal olmasına rağmen bunun da top döşemeleri yoktu. Yangın Tabyası 6 mazgalının birinde ve Katlı Kule Tabyası'nın 9 mazgalının ikisinde top vardı. Diğer tabyaların sağ tarafında kirişleri üzerinde 3'er mazgalları olup, bunların da topları mevcut değildi¹⁷⁴. Tüm bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, 1792 yılından itibaren Kauffer'in de dâhil olduğu çalışmalarla yenilenen Akkirman kalesi, mevcut yapısı itibarıyla güçlü bir çevirme sistemine sahip olmadığı gibi, bağlı birimleri de fonksiyonel olarak bir muhasaraya dayanacak bir tahkimat yapısında değildi. Yenileme ve güçlendirme işlemleri, plana sadık kalınmadığını da açıkça gösterir niteliktedir. Nitekim teşhir ettiğimiz planda tahayyül edilen modelleme, birçok yönüyle 1784 yılından itibaren tavsiye edilen inşa faaliyetleri ile örtüşmekteydi. Esasında 1797 tarihli bilgiler, Kauffer nezdinde ve Osmanlı mimarlarının idaresinde şimdiye kadar yapılan güçlendirme ve yenileme çabalarının eleştirilmesi ya da gerçekçi bir çalışma yapılmadığının şikâyetini ifade eden açık bir mülâhazaydı. Bu sebeptendir ki inşaat faaliyetleri, 1806 yılının başlarına kadar devam etmişti. Yaklaşık on beş yıldır devam eden tahkim işlemlerine rağmen, kale birimlerinin dayanaksız olduğu bölgelere yağmur ve sel gibi iklim koşulları rahatlıkla tesir

¹⁷⁰ BOA, HAT 1413/57685 (1210/1795).

¹⁷¹ BOA, C. AS 176/7662, lef 3 (12 B1211/11 Ocak 1797).

¹⁷² BOA, C. AS 176/7662, lef 6.

¹⁷³ BOA, C. AS 176/7662, lef 4-5.

¹⁷⁴ BOA, C. AS 176/7662 (Gurre-i N 1211/28 Şubat 1797).

ediyordu. 1800 yılının Temmuz ayında İsmail muhafızı Mehmed Paşa'nın ifadelerine göre, Paşa Tabyası'nın hemen karşısında Turla kenarında toprak imla edilmiş eski duvar tamamen yıkılmıştı. Paşa Tabyası'nın mazgallı olması sebebiyle, asıl duvarının temeli bu suretle açıkta kalmış ve top atışına salahiyeti kalmamıştı. Bununla beraber bu hattan itibaren Balıkçı ve Cephane kuleleri arasında kalan duvarlar, cephe, mühimmat ve zahire anbarlarının üst taraflarının dahi harap olduğu, kale ağaları tarafından bildirilmişti. Herhangi bir mühimmatın bu anbarlarda mahfuz tutulması ise telefne sebep olacaktı. Bu suretle kale, bir an önce muayene edilerek tekrar bir tamire ihtiyaç duyuyor ve işlemlerin bir an önce başlaması için Bâb-ı Âli'den emir çıkması talep ediliyordu¹⁷⁵. Gelen emre göre kale duvarları ve harap mahallerinin tamiri için muhafız Seyyid Ahmed Paşa ile Hassa mimarlarından İsmail Ağa'dan bir keşif defteri hazırlanması istendi. Hazırlanan deftere göre, iç kale içerisindeki mühimmat anbarının etraf duvar ve pencereleri, siyah barut cephanesinin kapısı, kale dışında ve Paşa Tabyası altında nehir hattında mevcut duvarların harap olduğu tasdik edilmişti. Kalenin büyük kapısı üstündeki kulenin iç tarafı, iç kalede cebeci ve dizdar neferlerine, Paşa Tabyası askerlerine ait mevcut kışanın bazı bölgelerinde, Katlı Kule ile Yangın Tabyası'nın top mahalleri ile iki kule arasındaki yolların tamirine de ihtiyaç vardı. Yalı Tabyası tarafındaki Peksimed Kulesi ile Emirler Kulesi, iç kalede muhafız paşalara ait konak, tabyalara ait karakolhaneler, tophane, arabacı kışlası ve mühimmat deposu da tadilatı gereken birimlerdi¹⁷⁶. Bu mahaller, 1801 yılının yaz aylarına doğru onarılmıştı. Akkirman naibinin ifadelerine göre kale, Seyyid Ahmed Paşa ve mimar İsmail Ağa'nın hazırladığı keşif defterine uygun olarak müstahkem bir şekilde tamir edilmiş, yeniçeri kışlası ile bazı tabyalarının harap mahalleri henüz tamamlanamamıştı¹⁷⁷. 1806 yılının başlarına kadar kalenin tadilata muhtaç mahalleri sıkça bildirilmiş ve bunun için çalışmalar da devam etmişti.

Bu tarihte kale muhafızı Ali Paşa'ya göre, bir muayene defteri hazırlanmıştı. Tedariki mümkün olan malzemeler temin edilmiş, Eflak ve Boğdan taraflarından muhtelif kerestenin beklendiği belirtilerek¹⁷⁸ Akkirman'da mevcut eski malzemelerin dahi kullanılabilir hale getirililiyordu. Ancak paşanın raporunda, keşif defterinde belirtilen meblağ, mevcut bütçe yeterli olmadığı için tedarik işlemleri mümkün görünmüyordu. Kale içindeki zahire anbarları da rüzgâr ve yağmur sebebiyle tahrip olmuştu ve yenilenmesi için 5-6 bin kadar kiremide ihtiyaç vardı. Malzemelerin tertip edilememesi, tamirat işlemlerini yürüten mimara da problem oluşturmuyordu. Şu aşamada sadece cephanelik ve zahire anbarının tavan ve çatı kısımlarıyla meşgul olabiliyor, diğer bölgelerin işlemlerine ise personel ve malzeme sıkıntısından dolayı başlayamıyordu. Bu suretle bir bina emini tayin edilerek hem tedarik hem de bütçe tahsisatının organize edilmesi talep ediliyordu¹⁷⁹.

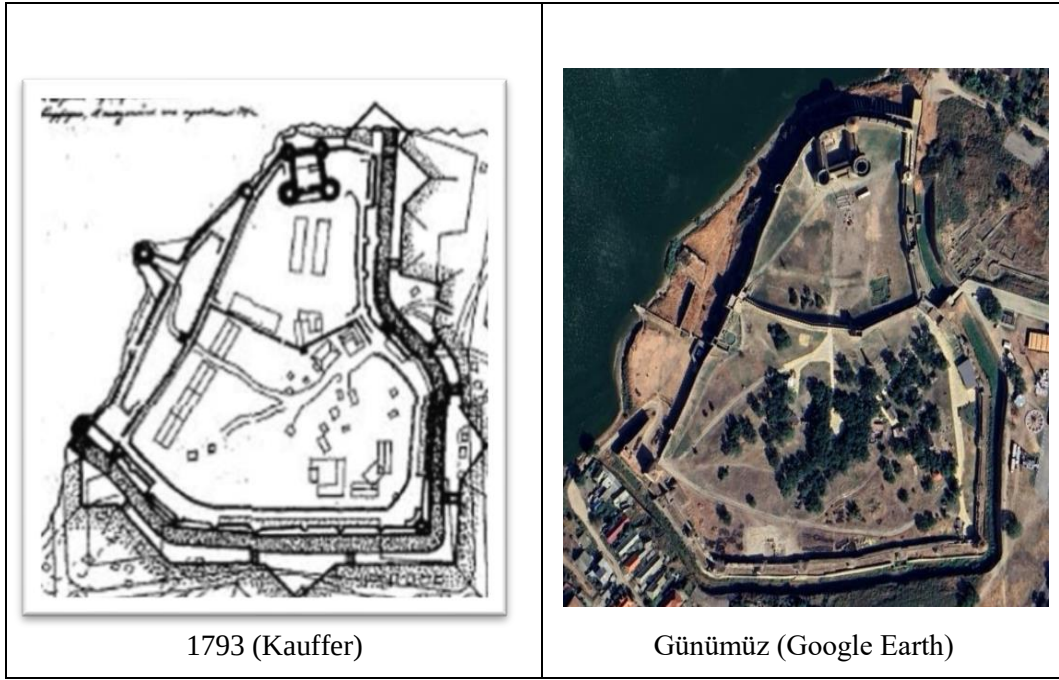
¹⁷⁵ BOA, C. AS 576/24225-1 (20 S 1215/13 Temmuz 1800).

¹⁷⁶ BOA, D. BŞM. BNE. d 16090 (21 B 1215/8 Aralık 1800), s. 2.

¹⁷⁷ BOA, C. AS 154/6803 (29 Ra 1216/9 Ağustos 1801).

¹⁷⁸ BOA, C. AS 1094/48295-1 (21 S 1220/5 Mayıs 1806).

¹⁷⁹ BOA, C. AS 1094/48295-4 (5 Za 1220/25 Ocak 1806).



Resim 5: Akkirman Kalesinin Mevcut Yapısı¹⁸⁰

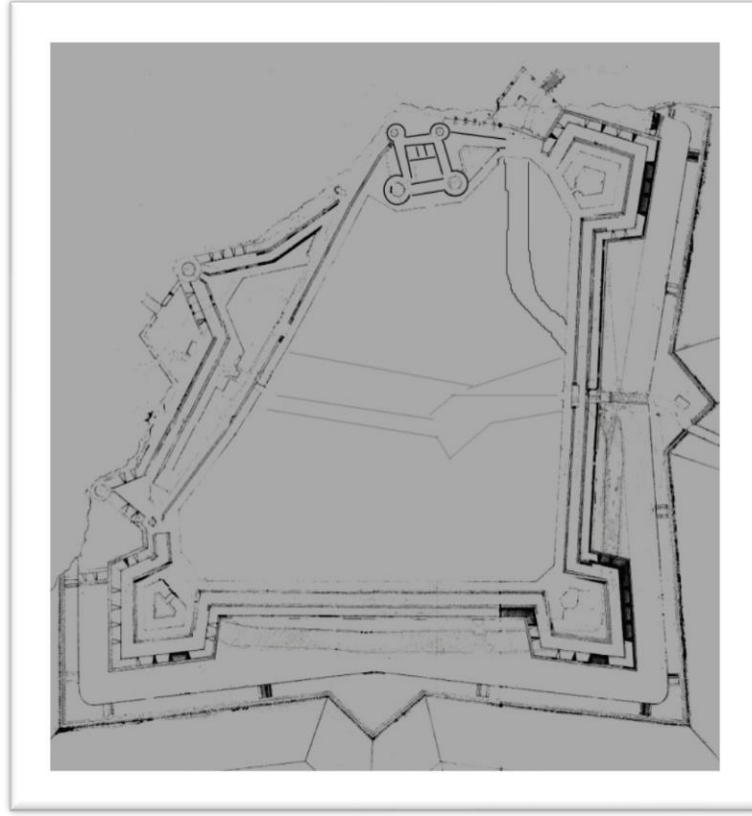
1792 yılından itibaren devamlı bir şekilde yenilenmeye çalışılan bu stratejik kale için resmi evraklarda zikredilen eleştirilere rağmen, XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın hemen başlarında Akkirman kalesinin güçlü yapısına atıf yapan dönem anlatıları söz konusuydu. Bu anlamda Compenhausen, İnciciyan ve kısmen Bıjıskyan'ın verdiği bilgiler, kalenin savunma mimarisi olarak anlamlandırılmasına katkı sağlasa da bunların askeri-mimari bilgileri hesaba katılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bıjıskyan, kaleyi tarif ederken tahkimatının bir tarafının uçurum, bir tarafının hendek ve bir tarafının da Turla Nehri kıyısına baktığını zikrederek kuvvetli yapısına vurgu yapmaktaydı¹⁸¹. İnciciyan, Baserabya bölgesinin en müstahkem şehirlerinden biri olup sarp kayalık yükseltisine işaretlerle korkutucu bir uçuruma sahip olduğuna odaklanıyordu. Kalenin küçük, fakat güçlü bir tahkimatının olduğunu, resmi evrakların aksine iki insanın sığabileceği kadar topların bulunduğunu belirtiyordu. Ayrıca şehrin sosyal ve iktisadi durumunu da etraflıca değerlendirmişti¹⁸². Alman asıllı seyyah Compenhausen ise kalenin fiziki yapısıyla ilgili olarak daha fazla teferruat veriyordu. Ona göre Akkirman'da çok sayıda Türk hamamı mevcuttu. Kalenin kare şeklinde dört kuleli atik yapısına ve şehri çevreleyen duvarların bazı bölgelerinin yaklaşık 4,5 metre kalınlığına, hendeğinin ise yaklaşık 13 metre derinlikte olduğuna bilhassa vurgu yapıyordu. Yalı bölgesinde birbirinden yaklaşık olarak 36,5 metre uzunlukta kuleleri olan bir çift duvarın olduğunu, ancak önünde hendek bulunmadığını ifade etmekteydi. Ayrıca Campenhausen, kale duvarlarında Türkçe, Romence ve Ermenice yazılmış kitabelere de dikkat çekmişti¹⁸³.

¹⁸⁰ Caroline Finkel, Svetlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological investigation of Akkerman fortress", s. 12.

¹⁸¹ P. Minas Bıjıskyan, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, 1817-1819, çev: H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, s. 101.

¹⁸² İnciciyan, a.g.e., s. 123-124.

¹⁸³ Ayşegül Kuş, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkirman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiyat Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), s. 33-35.



Resim 6: Osmanlı Arşiv'indeki Planın Krokisi

Son yıllarda Akkirman kalesi ile ilgili yapılan arkeolojik çalışmalar ve elde edilen tarihsel bulgular ve hatta yeni tespit edilen kartografik verilere göre, 1792-1806 yılları arasında devam eden inşaat faaliyetlerine paralel olarak şehrin fiziki görünümünde kayda değer bir değişim söz konusu değildi. İnşasından günümüze gelene kadar ana yapısı muhafaza edilen Akkirman kalesi, bu çalışmada yeni tespit ettiğimiz plana da tam anlamıyla bir uyum sağlamamaktadır. Ancak yapısal olarak belli başlı bölgeleri güçlendirilse de tahayyül edilen çevirme sisteminin inşası mümkün olmamıştır. XVIII. yüzyıl boyunca neredeyse aralıksız devam eden tahkim çalışmalarına rağmen Akkirman kalesi, son tamir faaliyetini müteakip bir yıl sonra, Rus muhasara ordusu tarafından kuşatılmıştı. 1806 yılının sonlarına doğru kale, artık Osmanlı idaresinden çıkmıştır. 1812 yılında Rusya ile imzalanan Bükreş Antlaşması gereğince, Akkirman'ın yeni statüsü, bu devletin idaresine bırakılmış oluyordu¹⁸⁴. Antlaşmanın önemli bir sonucu olarak Baserabya bölgesi ve buradaki tüm stratejik kaleler tamamen Osmanlı idaresinden çıkmıştı. Hatta Tuna Nehri'nin öte yakasında, sadece İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri Osmanlıların idaresinde kalmıştı. Bu durum, Rusya'nın artık Tuna'nın öte yakasına yapacağı saldırılarda, Osmanlı sınırlarının açık hale gelmesine zemin hazırlamıştı.

Sonuç

Osmanlıların serhad bölgelerdeki stratejik kaleleri tahkim işlemi, muhtelif aksamalara rağmen zamanın şartlarına uygun şekilde cereyan ediyor, muharebelerin sonunda devletlerarası antlaşmalarla belirlenen yeni sınırlar çerçevesinde değişiklik arz ediyordu. Bu durum, bilhassa XVIII. yüzyıl boyunca Rusya ile müteaddid defalar giriştiği savaşların bir neticesi olarak resmi kaynaklardan müşahade edilmektedir. Bu sebeple Akkirman kalesinde cereyan eden tahkim işlemleri de bu perspektiften değerlendirilmelidir. Yapısal özellikleri itibarıyla bir Ortaçağ kalesi görünümünde olan tahkimat sistemi, Osmanlı idaresinde defalarca modernize edilmişse de faaliyetlerin yoğunluğu, özellikle XVIII. yüzyılda artış göstermiştir. Bu yüzyıla kadar inşaat faaliyetlerinin genel mahiyeti,

¹⁸⁴ Mustafa L. Bilge, a.g.m., s. 270.

harap olmuş kale birimlerinin bakım ve onarımını sağlamaya yönelikti ve tamir işlemlerinin geniş ölçekli resmi evraklara yansımaması da bu durumun anlamlandırılması için zikredilebilir.

Akkırman kalesinin tahkimat yapısının en önemli özelliği, hem kara hem deniz yoluyla oluşabilecek tehditleri bertaraf etmeye yönelik inşa edilen bir savunma sistemi olmasıydı. Turla kenarında ve Karadeniz mansabında olması, stratejik önemi hesaba katılarak ekseriyetle Rusya ile cereyan eden çatışmaların bir sonucu olarak yaklaşık yüzyıldan fazla bir zamanda sürekli inşaat faaliyetlerine tabi tutulmasına sebep olmuştu. Kale birimlerinin zamanla tahrip olması ile iklim koşullarının sebep olduğu bozulmalar haricinde, kalenin 1806-1812 yılındaki savaşa kadar hususen bu perspektiften tahkim etmeye çalışıldığı anlaşılabılır. Bakım ve yenileme işlemlerinin bilhassa 1768-1774 savaşlarından sonra, daha önce hiç olmadığı kadar bir yoğunlukla devam etmesinin de gerekçesidir.

1784 yılında kalenin muayene işlemleri için görevlendirilen Seyyid Ömer Halife'nin tetkikleri ise hem tahkimat sisteminin bir savunma sistemi olarak eksikliklerinin anlaşılması hem de bundan sonraki yenileme faaliyetleri için yapılan tavsiyelerin, esasında benzer içerikle zikredilmeye çalışılan eksiklikler olduğunu ifade edilebilir. XV. yüzyıldan itibaren muhtelif zamanlarda güçlendirme ve savunma kapasitesini artırmak amacıyla çeşitli tahkimat birimleri eklenmişse de çok sayıda kulesi, derin ve geniş hendek yapısıyla dikkat çekmekteydi. Seyyid Ömer Halife'nin 1784 yılındaki tetkikleri, bu anlamda kalenin tahkimat yapısını daha fazla geliştirmek için mevcut yapısının askeri manada yeterli bir savunma mekanizmasına sahip olmadığını işaret etmesi bakımından anlam taşımaktadır. Zira tespitlerinin en dikkat çeken noktası, kaleye dört yeni tabya eklentisi ile dizme şaranpoların oluşturularak müstahkem bir yapıya kavuşacağına vurgu yapmasıydı. Nitekim 1806 yılına kadar devam ve hatta Sultan III. Selim'in görevlendirdiği Fransız mühendis Kauffer'in inşaat faaliyetlerinde dahi, defaatle tabya tahkimat yapısının güçlendirilmesi yönünde raporlar sunulmuş ve inşaat işlemlerinin ekseri, yeni tabya eklentileri ve mevcutlarının daha güçlü bir savunma mekanizmasına dönüştürülmesine yönelik olmuştu. Bu çalışmada ilk kez tespit ettiğimiz ve 1795 tarihinde proje amaçlı çizildiğini tahmin ettiğimiz plan dikkate alındığında, kalenin tabya tahkimatlarında zikredilen kaygıların dikkate alındığı müşahade edilebilir. Zira hazırlanan planda Akkırman kalesinin modernizasyonunda en temel hedef, yeni tabya eklentileri, mevcutlarının güçlendirilmesi, sur duvarlarının daha düz bir hatta sahip olması, çevirme sisteminin ön birimlerinde modern tabyalı tahkimatlara uygun bir savunma kompleksi oluşturulmasıydı. 1795 yılında Kauffer'in mimar Hasan Ağa ile birlikte sunduğu raporda, Akkırman'da hala üç yeni tabya eklentisinden bahsediliyordu. Planın odak noktasında da Paşa, Sultan Selim ve Valide Sultan tabyalarının daha fazla ön plana çıktığı ve kıyı hattında yoğun yenileme işlemleri gündeme getirildiyse de 1797 yılına gelindiğinde, Akkırman kalesinin hala güçlü bir savunma mekanizmasına sahip olmadığı zikrediliyordu. Nitekim bu tarihlerde Akkırman'da bulunan Halid Vehbi Efendi'nin tahkimatın safi taşan olması sebebiyle bir harp kalesi olmadığı konusundaki izlenimleri, esasında bu yapının kendi zamanın koşullarına uygun olmadığına dikkat çekmesi bakımından önem arz etmektedir. Gerek kale ileri gelenleri gerekse askeri yetkililer de bilhassa bu duruma işaret ederek 1797 yılında bile yeni tabya tahkimatlarıyla modernize edilmesini savunuyorlardı. Dönem anlatıları ve seyyahların gezi notlarında, tahkimat yapısının güçlü olduğu belirtilse de resmi evraklara yansıyan bilgiler, genel olarak zayıf bir savunma sistemine sahip bir Akkırman kalesinden bahsetmeydi. Planda öne çıkan en keskin yapılar, bu bağlamda mevcut kale ana duvarlarının tamamına bir müdahale olmadan, daha düz bir hatta sahip duvarlara entegre edilecek güçlü tabyalardı. Bu tabyaların ön cepheleleri de buna paralel olarak geniş hendek birimleri, duvarların toprakla desteklenmesi ve şaranpo hatlarıyla güçlendirilerek ciddi savunma mekanizması haline getirilecekti. Ancak bu tahkimat faaliyetleri, tavsiyelere ve planda tahkiminin gerekliliğine dikkat çekilen yapısal değişiklere rağmen Akkırman kalesinde, mevcut yapısı itibariyle bu yüzyılda anlamlı bir değişiklik tatbik edilememişti. Nihayeti itibariyle 1806 yılına kadar devam eden yenileme çalışmaları, Akkırman kalesinde anlamlı bir karşılık bulmamış, aynı yılın sonlarına doğru, Osmanlı idaresinden çıkmıştı.

Kaynakça

1- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

-Ali Emiri Tasnifi (AE.)

Ahmed III. (AE. SAMD. III) 99/9829.

Abdulhamid I (AE. SABH. I) 175/11672, 323/22012.

Selim III (AE. SSLM. III) 298/17414.

Mustafa III (AE. SMST. III): 37/3627.

Mahmud I (AE. SMHD. I) 30/1791.

-Cevdet Tasnifi (C.)

Cevdet Askeriyye (C. AS) 38/1755, 639/26925, 36/1622, 1160/51635-1, 1067/46954, 21/1012, 58/2736, 618/26067, 690/28957, 892/38397, 1114/49354, 488/20359, 1058/46514, 1052/46223, 213/9130, 1104/48794, 1189/53106, 666/27970, 1088/47976, 378/15650, 1163/51757, 176/7662, 144/6365, 576/24225, 1094/48295, 154/6803, 870/37293.

Cevdet Evkâf (C. EV.): 346/17593, 303/15403.

Cevdet Eyâlet-i Mümtâze (C. MTZ.): 18/851.

-Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 598/29331, 1457/7, 1414/57778, 183/8491, 1413/57685.

-İbnülemin Evkâf (İE. EV.): 10/1142.

-Kamil Kepeci Defterleri (KK. d): 4874.

-Mâliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d): 3882, 8954, 10050.

-Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D. BŞM. d): 41012.

-Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Binâ Eminlği Defterleri (D. BŞM. BNE. d): 16070, 15923, 16059, 16066, 16070, 16090.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA. e): 755/51.

-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA. d): 9921.

-Bâb-ı Âsâfi Sicilât-ı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM. d) 9, 24, 27, 66, 72, 81, 82, 116, 130.

-Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Humâyun Kalemi (A. DVN) 28/70.

2- Kitap ve Makaleler

AKSAN, Virginia, Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri: 1700-1870, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 2000.

BAYRAM, Ümmügülüm Filiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı’nda Stratejik Bir Oluşum: Kuban Hanlığı”, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, c. 11/ sy. 30 (2024), ss. 475-497.

BEYDILLI, Kemal, “Yaş Antlaşması”, DİA, c. 43, İstanbul 2013, ss. 343-347.

_____, Bir Yeniçerinin Hâtıratı, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003.

_____, Küçük Kaynarca’dan Yıkılışa”, Osmanlı Medeniyeti ve Tarihi, c. I, İrcica, İstanbul 1999.

BILGE, Mustafa L., “Akkırman”, DİA, c. II, İstanbul 1989, ss. 269-270.

BOSTAN, Hümeysra, Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul, (Doktora Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2020.

CÂNDEA, Ionel, “Cetatea Albă (La Cité Blanche) dans l'historiographie Roumaine”, Tyras-Cetatea Albă-Belhorod-Dnistros’kyj I, Bucureşti, 2002, ss. 29-51.

_____, Cetatea Albă: Cercetări Arheologice şi Istorigice, Muzeul Brăilei&Editura Istros, Brăila, 2016.

- ÇAKILCI, Diren, "Osmanlı Devleti'nin Saros Körfezi'nde Bir Asırlık Tahkimat Çabası (1730-1832)", Belleten, c. 88/ sy. 313 (2024), ss. 811-844.
- DECEL, Aurel, "Ak Kirman," EI, I, 1979, ss. 310-311.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekaiyât, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995.
- DÜNDAR, Abdülkadir, Arşivdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2000.
- DÜZEN, Cem, Dağlı Eşkıyası Manav İbrahim'e Dair Bir Araştırma. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, c. 7/ sy. 14 (2024), s. 263-275.
- EMECEN, Feridun M., "Osmanlıların Vahşi Sınırları: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarından Evliya Çelebi'ye Akkırman-Bender-Özü Kesimi", Türklük Bilgisi Araştırmaları, sy. 44 (2015), ss. 215-229.
- ENGİN, Hakan, Teşkilat Tahkimat ve Mali Yapısıyla Osmanlılarda Serhaddin Muhafazası: Tuna Kıyısında İbrail Kalesi (1711-1826), Kitabevi, İstanbul 2023.
- _____, İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu (1736-1819), Muzeul Brailei&Istros, Braila, 2012.
- ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. IV., TTK, Ankara 1953.
- ERSOY, Bozkurt, "Türk Tarih Kurumu Projeleri Çerçevesinde Akkerman Kalesi Kazı Çalışmaları", İpek Yolu Konya Kitabı X, Konya, 2007, ss. 345-353.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İbrahim Sezgin), c. I, V. Kitap, YKY, İstanbul 2005.
- FEDAKAR, Cengiz -Hakan Engin, "Erken Tarihli Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteakip Kili ve Akkırman Örnekleri (1491-1505)", Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Aralık 2022, ss. 160-173.
- FEDAKAR, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya-Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", Erdoğan Merçil'e Armağan, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, ss. 382-393.
- _____, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi ve Hocabey Muharebeleri", Karadeniz Araştırmaları, sy. 46 (2015), ss. 119-136.
- _____, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaş'ında Akkırman Kalesi'nin Fonksiyonu", XIX. Türk Tarih Kongresi, c. III., I. Kısım, TTK, Ankara 2022, ss. 571-56.
- FINKEL, Caroline, Svitlana Bilyayeva, Richard Haddlesey, James Mathieu and Victor Ostapchuk, "Historical-archaeological investigation of Akkerman fortress, Ukraine 2007", Anatolian Archaeology, 13 (2007), ss. 11-14.
- FLOAREŞ, Dan, Fortificațiile Tării Moldovei, din Secolele XIV-XVII, Iași, 2005.
- FRUMIN, Mitia, "François Kauffer (1751-1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger," Le Monde des Cartes (Comité français de la Cartographie), nr. 207 (2011), ss. 95-106.
- GHEORGHIU, Teodor Octavian, "Începuturi Ale Urbanisticii Medievale Românești Extracarpătice-Secolele XIII-XVI", Arheologia Moldovei, nr. XXVII (2004), ss. 137-163.
- GIURESCU, Constantin C., Istoria Românilor: Din Cele Mai Vechi Timpuri Până La Moartea Lui Alexandru cel Bun (1432), București 1946.
- GOROVEI, Ștefan S., "Stemele lui Ștefan cel Mare de la Cetatea Albă", Studies and Materials of Medieval History (SMIM), nr. XXIII (2005), ss. 215-226.
- GÖGER, Veysel, 16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2014.
- GUBOĞLU, Mihail, "Fatih'in Ştefan Çel Mare Üzerine İki Boğdan Seferi (1474-1476)", Belleten, c. 57/ sy. 185 (1983), ss. 139-176.
- JOSANU, Vitalie, "Grigore Ureche Despre Cucerirea Cetății Albe in 1465 Ficțiune Sau Realitate Istorică?", Acta Moldaviae Septentrionalis, nr. V-VI (2007), ss. 53-58.

- KOÇAK, Zülfiye, 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 32/ sy. 2 (2017), ss. 459-490.
- KUŞ, Ayşegül, "Campenhausen'in Bucak Bölgesi Akkırman ve Bender Şehirlerinin Fizikî ve Sosyo-Kültürel Yapısına Yönelik Bir Değerlendirme", Türkiyat Mecmuası, c. 33/ sy. 1 (2023), ss. 25-49.
- MUSTAFA Nuri Paşa, Netâyicü'l Vukuât, c. III-IV, (Haz: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992
- IORGA, Nicolae, Studii Istorice Asurpa Chilici şi Cetatii-Albe, Bucuresti 1900.
- NICORESCU, Paul, Cetatea Albă, Craiova, 1935.
- OSTAPCHUK, Victor-Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea frontier at Akkerman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", The Frontiers of the Ottoman World, London: British Academy, 2009, ss. 137-170.
- BIJISKYAN, P. Minas, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası, 1817-1819, Terc: H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.
- SARICAOĞLU, Fikret, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", Türkler, c. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 887-904.
- ŞENYURT, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXVIII/ sy. 2 (2013), ss. 487-521.
- ŞERBETÇİ, Muzaffer, "Uzunluk Ölçü Birimi Metre'nin Geçirdiği Evreler", Türkiye 2. Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara, 6-10 Şubat 1989, ss. 700-704.
- ŞLAPAC, Mariana, Cetatea Albă: Studiu de Arhitectură Medievală Militară, Chişinău, 1998.
- _____, "Urbanismul Basarabiei on Secolul al XIX-lea", Administrarea Publică, nr. 3 (2007), ss. 18-25.
- _____, "Moldavian Bastioned Fortresses. Characteristics/Cetăţile bastionare din Moldova, Caracteristici", Historia Urbana, Tomul XVIII (2010), ss. 231-247.
- TOPRAK, Seydi Vakkas, "Rus Tehdidine Karşı İstanbul Boğazı'nın Güvenliği ve Tahkimi Meselesine Dair Bazı Tespitler (1774-1789)", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, c. 131/ sy. 258 (2022), ss.101-134
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", Belleten, c. 44/ sy. 175 (1980), ss. 511-534.
- VERUSSİ, Raluca-Iosipescu, "Cetatea Alba, Vetatea Neagra", RIM (Revista de Istorie Militara), nr. 3-4 (131-132/2012), ss. 18-23.
- YANOC, Dimitri, "Ottoman Petty, Coinage in pre-Ottoman Belgorod, late 14th-1484", Revista de Cercetari Arheologice şi Numismatice, nr. 3 (2017), ss. 345-380.